

Л. І. Лебідь

СОЦІОЛОГІЯ КУЛЬТУРИ

Міністерство освіти і науки України
Державний заклад
«Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»

Л. І. Лебідь

СОЦІОЛОГІЯ КУЛЬТУРИ

*Навчально-методичний посібник для студентів
денної та заочної форм навчання
спеціальності «Соціологія»*

Луганськ
ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка»
2013

УДК 316.7(075.8)

ББК 60.523я73

ЛЗЗ

Рецензенти :

Кононов І. Ф.

– доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Жевакіна Н. В.

– кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи, заступник директора з навчальної роботи Інституту історії, міжнародних відносин та соціально-політичних наук Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

Бублик О. І.

– кандидат історичних наук, доцент кафедри політології та правознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

Лебідь Л. І.

ЛЗЗ Соціологія культури : навч.-метод. посіб. для студ. ден. та заоч. форми навч. спец. «Соціологія» / Л. І. Лебідь ; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. – 219 с.

Навчально-методичний посібник охоплює теми лекцій, передбаченими навчальною програмою з дисципліни «Соціологія культури». Містить контрольні питання з кожної теми, завдання для засвоєння навчального матеріалу, плани семінарських занять, завдання для самостійної роботи, та список літератури.

Цей навчально-методичний посібник стане до нагоди також аспірантам, викладачам, слухачам ліцеїв, курсів, коледжів, які цікавляться проблемами культури сучасного суспільства.

УДК 330.43(075.8)

ББК 65в631я73

Рекомендовано до друку Вченою радою

Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

(протокол № 3 від 01 листопада 2013 року)

© Лебідь Л. І., 2013

© ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013

ЗМІСТ

Передмова	4
Робоча навчальна програма з дисципліни «Соціологія культури».....	5
Змістовий модуль 1. Еволюція і сучасний стан соціології культури.....	22
Тема 1.1. Місце соціології культури в системі соціологічного знання.....	22
Тема 1.2. Соціологічні концепції аналізу культури...	35
Змістовий модуль 2. Структура культури в соціологічному вимірі.....	55
Тема 2.1. Культура як об'єкт соціологічного аналізу.....	55
Тема 2.2. Соціологічний вимір різних видів культури.....	65
Змістовий модуль 3. Соціологія текстових форм культури.....	83
Тема 3.1. Текстові форми культури як складова проблемного поля соціології культури.....	83
Змістовий модуль 4. Культура і суспільство.....	98
Тема 4.1. Культура як фактор формування особистості: проблема ідентичності.....	98
Тема 4.2. Вплив глобалізації на соціокультурні процеси в сучасному світі.....	120
Тема 4.3. Релігія як культурний феномен.....	141
Тема 4.4. Управління сферою культури. Культурна політика.....	161
Завдання для засвоєння навчального матеріалу.....	175
Плани семінарських занять з дисципліни «Соціологія культури».....	186
Завдання для самостійної роботи студентів.....	196
Завдання до модульного контролю.....	199
Питання до іспиту.....	205
Список використаної літератури.....	207

Передмова

Навчально-методичний посібник «Соціологія культури» побудовано відповідно до програми курсу «Соціологія культури» для студентів спеціальності «Соціологія» денного та заочного відділень.

Соціологія культури є однією із тих галузей соціології, яка динамічно розвивається. Разом з тим на сучасному етапі існує проблема визначення місця даної галузі знання як серед інших наук про культуру, так і власне у системі соціології. Посилена увага до культури з боку науковців зумовлена тим, що «культурний фактор» стає значимим фактором розвитку світу, що глобалізується. У навчально-методичному посібнику викладено як усталені погляди на деякі проблеми, так і суперечливі.

Призначення даного навчально-методичного посібника – ознайомити з особливостями соціологічного аналізу проблем культури, сприяти засвоєнню теоретичної інформації, необхідної для самостійного аналізу культурної сфери суспільства, підготовки методологічної та методичної частин програми соціологічного дослідження стану та моніторингу проблем культурної підсистеми суспільства.

Навчально-методичний посібник включає програмно-методичну інформацію з курсу «Соціологія культури»: розподіл часу, структуру, зміст дисципліни; базову теоретичну інформацію; завдання для засвоєння навчального матеріалу; завдання для самостійної роботи; завдання до модульного контролю; список рекомендованої літератури; питання до іспиту з курсу «Соціологія культури».

У навчально-методичному посібнику передбачено вивчення теоретичного матеріалу та контроль його засвоєння з боку студентів (питання для самоконтролю) та викладача (завдання для засвоєння навчального матеріалу). Представлені також теми для самостійного опрацювання та орієнтовний список літератури, що дозволяє їх опанувати.

Навчально-методичний посібник призначено для студентів, що навчаються за спеціальністю «Соціологія». Він може бути корисним також для студентів, які навчаються за спеціальностями «Культурологія», «Країнознавство», «Документознавство та інформаційна діяльність» та всіх, хто цікавиться проблемами культури.

Робоча навчальна програма з дисципліни «Соціологія культури»

1. Опис навчальної дисципліни «Соціологія культури».

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 3	Галузь знань <u>0402 «Соціально-політичні науки»</u> (шифр і назва)	Нормативна	
	Напрямок підготовки <u>6.040200 «Соціологія»</u> (шифр і назва)		
Модулів – 2	Спеціальність (професійне спрямування): <u>6.040200 «Соціологія»</u>	Рік підготовки:	
Змістових модулів – 4		4-й	4-й
Індивідуальне науково-дослідне завдання		Семестр	
Загальна кількість годин - 108		8-й	12-й
		Лекції	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 1,5 самостійної роботи	Освітньо-кваліфікаційний рівень: «бакалавр»	20 год.	8 год.
		Практичні, семінарські	
		16 год.	4 год.
		Лабораторні	
		год.	год.
		Самостійна робота	
72 год.	96 год.		

студента – 3		Індивідуальні завдання: год.
		Вид контролю: іспит

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної і індивідуальної роботи становить:

для денної форми навчання – 1:0,36

для заочної форми навчання – 1:0,12

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета викладання навчальної дисципліни «Соціологія культури» – ознайомити студентів з сучасними уявленнями соціології культури про сутність феномена культури, виявити особливості соціологічних концепцій аналізу культури, розкрити сутність основних понять соціології культури та продемонструвати перспективи їх використання у вивченні сучасних соціокультурних процесів; формувати соціологічне мислення; виховувати повагу до культури інших народів.

Завдання:

1. сформувати уявлення про соціологію культури як дисципліну та галузь знань;
2. визначити особливості соціологічних концепцій аналізу культури;
3. дати характеристику культури як атрибуту соціальної системи, зокрема її різних видів;
4. виявити специфіку структурних елементів культури ;
5. окреслити особливості соціології текстових форм культури;
6. проаналізувати зв'язок культури і суспільства.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати: у чому полягає специфіка культури як атрибуту соціальної системи, які існують концепції її аналізу, які характеристики притаманні структурним елементам культури, у яких аспектах проявляється зв'язок культури та суспільства.

вміти : узагальнювати наукову інформацію історичного, політичного, гуманітарного характеру; давати комплексну

характеристику культури як атрибута соціальної системи; використовуючи методи соціологічних досліджень, проводити аналіз соціокультурних процесів у сучасному світі.

Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Еволюція і сучасний стан соціології культури.

Тема 1. Місце соціології культури в системі соціологічного знання.

Культура як складова проблемного поля сучасної соціології. Об'єкт, предмет, завдання соціології культури. Зв'язок соціології культури з іншими науками. Методологія і методи соціології культури.

Тема 2. Соціологічні концепції аналізу культури.

Культурно-аналітична традиція дослідження культури. Структурно-функціоналістська інтерпретація культури. Структурно-символічний підхід до вивчення культури. Аналіз культури в межах постструктуралізму. Аналіз культури в рамках критичної теорії (Т. Адорно, Г. Маркузе).

Змістовий модуль 2. Структура культури в соціологічному вимірі.

Тема 1. Культура як об'єкт соціологічного аналізу.

Проблема визначення поняття «культура». Поняття репрезентативної культури Ф. Тенбрука. Основні елементи культури. Функції культури. Динаміка культури.

Тема 2. Соціологічний вимір різних видів культури.

Сутність масової культури. Передумови виникнення масової культури. Масова культура, популярна культура, народна культура: проблема розмежування понять. Елітарна культура як антипод масової культури. Субкультура в соціальній системі: сутність та особливості функціонування.

Тема 3. Ритуал, символ, міф та їх вплив на життєдіяльність суспільства.

Визначення ритуалу в межах різних наук (антропологія, етнографія, соціологія). Аналіз ритуалів в науковому доробку Е. Дюркгайма. Типологія ритуалів. Соціальні функції ритуалів. Сутність символу як механізму пам'яті культури. Типологія символів (В. Тернер, Е. Фромм, О. Лосев та ін.). Значення символів у житті суспільства. Поняття міфу, міфологічного. Міф

як життєва реальність (визначення О. Лосева). Соціальні функції міфу.

Тема 4. Цінності як структурний елемент культури.

Аксиологія як вчення про цінності. Специфіка проблемного поля сучасної аксиології. Цінності і культура: проблема взаємозв'язку. Вплив цінностей на функціонування соціуму. Цінності населення сучасної України: національний та регіональний аспект.

Змістовий модуль 3. Соціологія текстових форм культури.

Тема 1. Текстові форми культури як складова проблемного поля соціології культури.

Соціологія книги як галузь соціологічного знання. Книга як соціокультурний феномен. Предмет соціології читання. Читання як об'єкт соціологічного аналізу. Соціологія літератури: проблемне поле досліджень. Соціологія журналістики: об'єкт, предмет, завдання. Суб'єкти художньої культури: митець, публіка, критика.

Тема 2. Соціологічні дослідження текстових форм культури.

Підходи до аналізу текстових форм культури. Особливості соціологічних досліджень текстових форм культури. Методи збори емпіричної інформації. Результати соціологічних досліджень текстових форм культури в Україні.

Змістовий модуль 4. Культура і суспільство.

Тема 1. Суб'єкти культурної творчості.

Визначення інтелігенції. Характеристики інтелігенції як прошарку суспільства. Інтелігенція як творець культури. Визначення соціальних рухів. Соціальні рухи як суб'єкти культурної творчості. Особливості руху Контркультури 60-70-х рр. XX століття. Культурні наслідки руху Контркультури. Специфіка сучасного культурного виробництва. Феномен творчих (культурних) індустрій.

Тема 2. Культура як фактор формування особистості: проблема ідентичності.

Людина як продукт культури. Культура як поле формування ідентичності. Особливості формування

ідентичності в різних типах культури. Сучасна культура як джерело кризи ідентичності особистості.

Тема 3. Вплив глобалізації на соціокультурні процеси в сучасному світі.

Сутність глобалізації. Основні етапи глобалізації. Культурні наслідки глобалізації. Феномени «культурного імперіалізму» та «інформаційного імперіалізму» у сучасному світі. Фактори культурної глобалізації. Особливості культурного діалогу у світі, що глобалізується.

Тема 4. Масова комунікація як інформаційне поле культури.

Визначення «масової комунікації». Сутнісні характеристики масової комунікації як соціального феномену. Масова комунікація та культурні комунікації: проблема взаємозв'язку. Соціокультурні функції масової комунікації. Масова комунікація і масова культура: проблема взаємозв'язку.

Тема 5. Релігія як культурний феномен.

Сутнісні характеристики релігії як культурного феномену. Підходи до походження релігії. Причини виникнення релігійних груп. Соціокультурні функції релігії. Релігійний фундаменталізм як прояв культури. Особливості релігійної культури населення України.

Тема 6. Управління сферою культури. Культурна політика.

Суть процесу управління культурою. Основні етапи управління сферою культури. Культурна політика. Особливості управління культурою в країнах з різним рівнем розвитку. Особливості культурної політики в сучасній Україні.

4. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						Заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	ла б	ін д	с.р.		л	п	ла б	ін д	с. р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1												
Змістовий модуль 1. «Еволюція і сучасний стан соціології культури».												
Тема 1. Місце соціології культури в системі соціологічного знання.	7	2				5	10	2				8
Тема 2. Соціологічні концепції аналізу культури.	13	4	2			7	10	2				8
Разом за змістовим модулем 1	20	6	2			12	20	4				16
Змістовий модуль 2. «Структура культури в соціологічному вимірі».												
Тема 1. Культура як об'єкт	9	2	2			5	10	2				8

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин												
	усього	денна форма					усього	Заочна форма					
		у тому числі						у тому числі					
1	2	л	п	ла б	ін д	с.р.	7	8	л	п	ла б	ін д	с. р.
		3	4	5	6				9	10	11	12	13
соціологічного аналізу.													
Тема 2. Соціологічний вимір різних видів культури.	9	2	2			5	10	2					8
Тема 3. Ритуал, символ, міф та їх вплив на життєдіяльність суспільства.	5					5	8						8
Тема 4. Цінності як структурний елемент культури.	5					5	8						8
Разом за змістовим модулем 2	28	4	4			20	36	4					32
Змістовий модуль 3. «Соціологія текстових форм культури».													

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	усього	денна форма					усього	Заочна форма				
		у тому числі						у тому числі				
		л	п	ла б	ін д	с.р.		л	п	ла б	ін д	с. р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Тема 1. Текстові форми культури як складова проблемного поля соціології культури.	9	2	2			5	8		2			6
Тема 2. Соціологічні дослідження текстових форм культури.	5					5	6					6
Разом за змістовим модулем 3	14	2	2			10	14		2			12
Змістовий модуль 4. «Культура і суспільство».												
Тема 1. Суб'єкти культурної творчості.	7		2			5	6					6

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	усього	денна форма					усього	Заочна форма				
		у тому числі						у тому числі				
1	2	л	п	ла б	ін д	с.р.	8	л	п	ла б	ін д	с. р.
		3	4	5	6	7		9	10	11	12	13
Тема 2. Культура як фактор формування особистості: проблема ідентичності.	9	2	2			5	6					6
Тема 3. Вплив глобалізації на соціокультурні процеси в сучасному світі.	7	2				5	6					6
Тема 4. Масова комунікація як інформаційне поле культури.	7		2			5	6					6

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	усього	денна форма					усього	Заочна форма				
		у тому числі						у тому числі				
1	2	л	п	ла б	ін д	с.р.	3	л	п	ла б	ін д	с. р.
		3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Тема 5. Релігія як культурний феномен.	9	2	2			5	6					6
Тема 6. Управління сферою культури. Культурна політика.	7	2				5	8		2			6
Разом за змістовим модулем 4	46	8	8			30	38		2			36
Усього годин	108	20	16			72	90	8	4			76

5. Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Соціологічні концепції аналізу культури.	2
2	Культура як об'єкт соціологічного дослідження.	2
3	Соціологічний вимір різних видів культури.	2
4	Текстові форми культури як складова проблемного поля соціології культури.	2
5	Суб'єкти культурної творчості.	2
6	Культура як фактор формування особистості: проблема ідентичності.	2
7	Релігія як культурний феномен.	2
8.	Масова комунікація як інформаційне поле культури.	2
	Усього годин	16

6. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Місце соціології культури в системі соціологічного знання.	5
2	Соціологічні концепції аналізу культури.	7
3	Культура як об'єкт соціологічного аналізу.	5
4	Соціологічний вимір різних видів культури.	5
5	Ритуал, символ, міф та їх вплив на життєдіяльність суспільства.	5
6	Цінності як структурний елемент культури.	5

7	Текстові форми культури як складова проблемного поля соціології культури.	5
8	Соціологічні дослідження текстових форм культури.	5
9	Суб'єкти культурної творчості.	5
10	Культура як фактор формування особистості: проблема ідентичності.	5
11	Вплив глобалізації на соціокультурні процеси в сучасному світі.	5
12	Масова комунікація як інформаційне поле культури.	5
13	Релігія як культурний феномен.	5
14	Управління сферою культури. Культурна політика.	5
	Усього годин	72

7. Індивідуальні завдання

1. Написати есе за обраною темою.

Тематика есе:

1. Аналіз культури Г. Маркузе в праці „Одномірна людина”.
2. Соціологія культури П. Бурдьє.
3. Роль культури в постіндустріальному суспільстві.
4. Соціологічне розуміння культури в роботах О. Конта.
5. Циклічна теорія культури А. Тойнбі.
6. Морфологія культури О. Шпенглера.
7. Співвідношення понять „обряд” та „ритуал”.
8. Ритуали переходу в первісних та сучасних суспільствах: порівняльний аналіз.
9. Ініціація як ритуал переходу в статус дорослого повноправного члену клану.
10. Символи національної культури.
11. Міфи сучасного суспільства.

12. Стиль життя як структурний елемент концепції соціального простору П. Бурдьє.
  13. Традиції в філософському та соціологічному трактуванні: порівняльний аналіз.
  14. Радянський політичний канон.
  15. Сучасна українська культура: пошук нових культурних моделей.
  16. Поширення східних вчень в Україні (фен-шуй, йога тощо): соціологічний аналіз.
  17. Повернення до церкви населення України: дань моді чи духовна потреба?
  18. Особливості культури бідних та багатих в сучасному українському суспільстві.
  19. Багатство як цінність сучасного суспільства.
  20. Цінність кар'єри в житті сучасної людини.
2. Підготувати наукову статтю з проблематики курсу «Соціологія культури».

8. Методи навчання

- слухання лекцій;
- написання конспектів до тем курсу;
- виступи з повідомленнями на семінарському занятті;
- проголошення доповідей на семінарському занятті;
- участь у дискусії на семінарському занятті;
- підготовка наукової статті;
- написання есе.

9. Методи контролю

Поточний контроль:

- оцінювання роботи на семінарських заняттях;
- написання письмових робіт;
- написання модульних контрольних робіт.

Форма семестрового контролю: іспит.

10. Розподіл балів, які отримують студенти

Поточне тестування та самостійна робота

Змістовий модуль 1		Змістовий модуль 2				Змістовий модуль 3		Змістовий модуль 4					
T1	T2	T1	T2	T3	T4	T1	T2	T1	T2	T3	T4	T5	T6
4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4

Підсумковий тест (залік)	Сума
44	100

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
75-81	C		
63-74	D	задовільно	
50-62	E		
21-49	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-20	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням	не зараховано з обов'язков

		дисципліни	им повторним вивченням дисциплін и
--	--	------------	--

11. Методичне забезпечення

1. Соціологія культури. Курс лекцій (Електронна версія).
2. Плани до семінарських занять з курсу «Соціологія культури».

12. Рекомендована література

Базова

1. Берестовская Д. С. Культурология. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/15840720/kulturologiya/kulturologiya_-_berestovskaya_ds
2. Ерасов Б. С. Социальная культурология / Б. С. Ерасов. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rudocs.exdat.com/docs/index-173717.html>
3. Ерышев А. А. Социология религии: учеб. пособ. / Ерышев А. А., Лукашевич Н. П – К.: МАУП, 1999. – 120 с.
4. Ионин Л. Г. Социология культуры: путь в новое тысячелетие: учеб. пособие для студентов вузов. / Ионин Л. Г. – М.: Логос, 2000. - 431 с.
5. Карцева Л. В. Социология культуры: учеб. пособ. для вузов / Л. В. Карцева, Ю. В. Шабалина. – М.: Дашков и К, 2007. – 232 с.
6. Квасова И. И. Социология культуры: учеб. пособ. / И. И. Квасова. – М.: Изд-во РУДН, 2005. – 182 с.
7. Лобанова А. С. Соціологія культури: навч. посіб. / Алла Степанівна Лобанова, Ірина Володимирівна Грабовець, Людмила Володимирівна Кучерявенко. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2010. – 131 с.
8. Массовая культура : учебное пособие / Акоюн К. З., Захаров А. В., Кагарлицкая С. Я. и др. - М.: Альфа-М: ИНФРА-М, 2004. – 304 с.
9. Матецкая А. В. Социология культуры: учеб. пособ. / А. В. Матецкая, С. И. Самыгин. –Ростов-на-Дону: Феникс, 2007. – 320 с.

10. Минюшев Ф. И. Социология культуры: учеб. пособие для вузов / Ф. И. Минюшев. – М.: Академический Проект, 2004. – 272 с.

Допоміжна

1. Быкова Э. В. Народная, элитарная и массовая культура / Быкова Э. В. // Культурология. Программа базового курса для студентов технических вузов. — М., 2001. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://avt.miem.edu.ru/Kafedra/KT/Publik/posob_2_kt.html
2. Востряков Л. Е. Культурная политика: концепции, понятия, модели / Л. Е. Востряков. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.epolicy.ru/analytics/80.html>
3. Закович М. М. Культурологія: українська та зарубіжна культура: навч. посіб. / М. М. Закович – К.: Знання, 2007. – 288 с.
4. Заковоротная М. В. Идентичность человека. Социально-философские аспекты / Заковоротная М. В. – Ростов-на-Дону, 1999. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000729/st000.shtml>
5. Многоликая глобализация. Культурное разнообразие в современном мире / Под ред. П. Бергера, С. Хантингтона; пер. с англ. В. В. Сапова. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 379 с.
6. Соколов К. Б. Глобализация культуры – благо или новая проблема? / К. Б. Соколов // Диалог цивилизаций в эпоху становления глобальной культуры / Отв. ред. Н. А. Хренов. – М.: ГИИ, 2012. – С. 203 – 239.
7. Соціологія: курс лекцій: навч. Посіб. для студентів / За ред. Щудло С. А., Романіва Т. М., Мірчук І. Л. – Дрогобич: Вимір, 2007. – 240 с.
8. Стефановская Н. А. Социологические исследования чтения – проблемы теории и оціологія / Стефановская Н. А. // Чтение в библиотеках России: информационное издание. – СПб., 2007. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.nlr.ru/prof/reader/prozam/izd/lr_7.pdf
9. Устюгова Е. Н. Глобализация и культура / Е. Н. Устюгова // Глобализация и культура: аналитический подход. – СПб., 2003. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.ec-dejavu.net/g/Globalization.html>

Змістовий модуль 1. Еволюція і сучасний стан соціології культури.

Тема 1.1. Місце соціології культури в системі соціологічного знання.

Культура як складова проблемного поля сучасної соціології. Об'єкт, предмет, завдання соціології культури. Зв'язок соціології культури з іншими науками. Методологія і методи соціології культури.

1. Культура як складова проблемного поля сучасної соціології.

На сучасному етапі зростає інтерес до вивчення культури. Поряд з глобалізацією розгортаються процеси регіоналізації. Культурні відмінності стають причиною конфліктів різного рівня: наприклад, протистояння мусульманського та християнського світів; представників різних субкультур, носіїв відмінних політичних цінностей тощо. Усі ці процеси потребують детального вивчення.

У західній соціології впродовж тривалого часу панували технократичні уявлення: культурні явища і процеси розглядалися як похідне від незалежної змінної — науково-технічного прогресу. Певною мірою поширенню таких поглядів сприяла висунута ще у 20-ті роки ХХ ст. В. Огборном теорія «культурного відставання», згідно з якою в умовах бурхливої науково-технічної революції ціннісні уявлення людей не встигають адекватно відобразити зміст технологічних інновацій (скажімо, усвідомлення потреби збереження екологічного середовища приходить, як правило, лише після того, коли промисловість вже завдасть йому непоправної шкоди, хоча згадані наслідки в принципі неважко було передбачити з самого початку).

Певною мірою схожим було ставлення до «культурної сфери» як до чогось вторинного і в радянському суспільстві (марксистська концепція суспільно-економічної формації). Правда, тут на культурне життя накладалися ще й певні політичні та ідеологічні обмеження, культурна сфера перебувала під суворим державно-бюрократичним контролем. Внаслідок цього і завдання соціології культури розуміли надто вузько й однобічно. В рамках даної дисципліни передбачалося

вивчення соціологічними методами діяльності державних культурно-дозвіллевих закладів, смаків і вподобань окремих категорій населення та способів проведення ними дозвілля. Поза увагою дослідників залишалися цілі пласти неофіційного культурного життя.

Сьогодні, коли процеси бурхливих змін у технологічній сфері (комп'ютеризація) і в способі життя та ментальності розгорнулися не лише на західних теренах, а охопили й наше життя, дедалі більшого поширення і впливу починає набувати уявлення про культуру як про незалежну змінну, більше того — як про рушій соціальних змін.

Особливо актуальними дослідження культури стають в сучасній Україні. З розпадом СРСР була зруйнована колишня система цінностей і норм. Спостерігається формування нової культурної системи, причому поліестилістичної (на відміну від радянської моностилістичної). Джерелом нових культурних форм в Україні стають країни Заходу та Сходу, а також наше власне минуле. Нові культурні цінності та норми особливим чином поєднуються. Наприклад, захоплення фен-шуй або йоогою поєднується з вірою у християнського Бога. Ця специфічна еkleктика української культури стає предметом вивчення соціологів.

Л. Іонін відзначає, що в постмодерну добу культура дедалі більше перебирає на себе функції двигуна суспільних змін і розвитку. Німецький соціолог Х. Беркінг зауважує, що там, де раніше було «суспільство», стала «культура».

Звичайно, сказане вище не слід розуміти так, ніби соціологія культури має заступити собою всі інші галузі соціологічного знання — теорію соціальної структури, соціологію праці, управління, політики тощо. Йдеться, насамперед, про подолання надто звуженого розуміння соціології культури як виключно емпіричного аналізу діяльності установ культури та культурних запитів і інтересів в тих чи інших суспільних групах і відновлення та подальший розвиток її як комплексної теоретичної дисципліни, парадигма якої була свого часу закладена працями Е. Дюркгейма, М. Вебера, П. Сорокіна, Т. Парсонса та ін. класиків соціологічної думки ХХ ст.

2. Об'єкт, предмет, завдання соціології культури.

З часу виникнення соціології як окремої науки культурна сфера стає об'єктом соціологічного аналізу. Соціологія культури є однією із найпарадоксальніших напрямків соціологічної думки. До сих пір не існує єдиної думки щодо статусу соціології культури. Одні автори схильні розглядати соціологію культури як галузеву соціологію, яка вивчає сферу культури, культурні процеси.

Існує точка зору, що соціологія культури не є галузеву соціологією, яка вивчає певний сегмент соціальної реальності. Її, навпаки розглядають у якості особливого підходу до бачення соціальної реальності. В даному випадку соціологія культури перетворюється в самостійний проект соціології.

Означені протиріччя ускладнюють визначення часу виникнення даної галузі знання. Якщо соціологію культури вважати проектом соціології, то час її виникнення фактично збігається з часом виникнення соціології як окремої науки (30-ті роки XIX ст.). Якщо соціологія культури – це галузь соціології, то на думку О. Согомонова її виникнення датується 60-70 рр. XX ст.

У сучасній вітчизняній соціологічній думці відзначається, що в процесі поглиблення і диференціації соціологічного знання, розширення сфери емпіричних досліджень постає окрема комплексна дисципліна — соціологія культури. Аналіз наукових публікацій у вітчизняній соціологічній літературі показує, що соціологія культури представлена головним чином окремими емпіричними дослідженнями у сфері культури. Вивчаються соціокультурні фактори системи харчування (В. Ніколенко), феномен ідентичності (О. Ходус, О. Мусієздов), економічна культура (Т. Єфременко, В. Пилипенко), політична культура (В. Пасісниченко, В. Матусевич), культурний простір сучасного міста (В. Серєда, О. Філіпова, О. Іванкова-Стецюк).

В Росії традиція соціокультурного аналізу є більш сильною. Знаковою фігурою у цьому плані є Л. Іонін. Він наголошує на тому, що соціологія культури є проектом соціології. Проблеми культури досліджують також Л. Михайлова, А. Матецька, Ф. Мінюшев, Л. Коган.

Як і кожна наука, соціологія культури має свій об'єкт і предмет дослідження. Об'єкт дослідження можна визначити як сукупність явищ та процесів, на які спрямований пізнавальний інтерес дослідника. Предмет будь-якої науки – це та точка зору, з якої дослідник дивиться на певну сукупність явищ та процесів. У деяких наук об'єкти можуть співпадати. Наприклад, і педагогіка, і анатомія вивчають людину, проте з різних сторін. Щоб продемонструвати, як співвідносять об'єкт і предмет дослідження можна навести таку метафору: якщо об'єктом виступає земна куля, то предметом – те, з якої точки космосу ми подивимося на цю кулю – у кожному разі побачимо інше.

Об'єктом соціології культури (О. Семашко, В. Піча) виступає діяльність спільнот і груп — носіїв культурних уявлень, цінностей, стилів і норм поведінки, споживачів і продуцентів культурних благ; інституційна структура, у рамках якої така діяльність розгортається. Об'єкт соціології культури — це насамперед культурно-освітні і культурно-дозвілєві установи та організації, формальні і неформальні творчі об'єднання, спілки, рухи тощо.

Російський соціолог Ф. Мінюшев **об'єкт соціології культури** пропонує розглядати у **трьох аспектах**:

- суспільство як соціокультурна система і субкультури спільнот, які входять до її складу;
- культура соціальних організацій;
- культура людини-індивіда, а також сфери науки, мистецтва, освіти і виховання.

У найбільш загальній формі **предметом** соціології культури є вивчення структури і функціонування культури у зв'язку із соціальними структурами й інститутами (О. Семашко, В. Піча); закономірності і механізми функціонування і розвитку культури як атрибуту соціальної системи (Ф. Мінюшев).

В завдання соціології культури входить:

1. встановлення загальних закономірностей суспільного функціонування культури;
2. вивчення конкретних механізмів взаємодії культурної сфери з іншими соціальними системами;

3. аналіз культурної діяльності і культурного рівня тих чи інших соціальних груп і спільнот, потреб та інтересів суб'єкта у сфері культури, його ціннісних орієнтацій;

4. дослідження стану і діяльності кадрів культури;

5. планування і прогнозування розвитку культури, її соціальних інститутів та закладів;

6. вивчення наслідків науково-технічного прогресу, урбанізації, глобалізації;

7. визначення місця «соціології культури» в системі наук про культуру, розуміння її призначення;

8. дослідження ідей і понять культури в історії соціологічної думки для формування власної термінології, яка дозволить проводити адекватний аналіз соціокультурних процесів.

Однією з традиційних дослідницьких тем соціології культури є вивчення змін у структурі використання дозвілєвого часу залежно від вікових, територіальних, професійних, освітніх показників. Так, відомо, що з підвищенням освітнього рівня змінюється загальна структура споживання культурних благ у бік зростання частки «інтелектуально навантажених» способів заповнення дозвілля.

Звичайно, освіта прямо, безпосередньо не може характеризувати всі сторони культури в широкому значенні цього слова, однак із зміною рівня освіченості пов'язані певні зміни і в решті елементів культури людини, у багатьох її ціннісних орієнтаціях, установках, уявленнях. Іншою важливою підставою для оцінок характеру культурної діяльності може бути зіставлення даних про повсякденну поведінку жителів великих і малих міст.

Викладене вище дозволяє дати визначення соціології культури як наукової дисципліни.

О. Семашко та В. Піча **соціологію культури** визначають як інтегральну комплексну дисципліну, предметна матриця якої формується на перетині площин загальної соціологічної теорії, що виступає її методологічною основою, та галузевих соціологічних теорій, насамперед таких як соціологія дозвілля і вільного часу, соціологія мистецтва, соціологія знання,

соціологія масових комунікацій, соціологія освіти, соціологія науки та ін.

Російські соціологи Л. Карцева та Ю. Шабаліна уточнюють визначення соціології культури. Вони відзначають, що **соціологія культури** – це наука, яка розглядає будову і функціонування культури у зв'язку з соціальними структурами та інститутами в певних історичних ситуаціях.

Отже, соціологія культури досліджує, яким чином культура впливає на поведінку та організацію взаємодій соціальних суб'єктів, а також те, як суспільство в цілому впливає на функціонування культури.

Соціологія культури має певні підрівні досліджень, що різняться між собою предметом, проте підпорядковані загальній соціологічній теорії культури. Серед таких підрівнів найбільш розвиненими в наш час є соціологія мистецтва (зі своєю внутрішньою розгалуженістю відповідно до напрямів розвитку і функціонування мистецтва музики, літератури тощо), соціологія книги і читання, соціологія вільного часу, дозвілля та ін.

3. Зв'язок соціології культури з іншими науками.

Соціологія культури тісно пов'язана з іншими науками про культуру – етнографією, культурною та соціальною антропологією, філософією культури, культурологією, соціальною культурологією. Кожна з цих дисциплін досліджує культури з різних сторін. На початковій стадії свого розвитку всі ці науки тісно перепліталися. Наприклад, відома праця Е. Дюркгайма „Елементарні форми релігійного життя” (1912) є зразком переплетіння наук про культуру – соціології культури, етнографії, культурної антропології. Сьогодні ситуація дещо змінилася, проте проблема розмежування досі стоїть перед представниками даних галузей знання.

Етнографія вивчає склад, походження, розселення і культурно-історичні взаємовідносини народів світу, їх матеріальну та духовну культуру, особливості побуту. Головна відмінність етнографії від соціології полягає в тому, що перша вивчає суспільства минулого, а друга – фокусує увагу на сучасних соціумах.

Культурна антропологія та соціальна антропологія – обидві дисципліни близькі до соціології. Л. Іонін вважає, що культурна антропологія та соціальна антропологія є тотожними науками. Відмінність у назвах пояснюється особливістю формування обох дисциплін. Культурна антропологія виникла у США, де вивчалися індійські спільноти без стабільної суспільної організації, а соціальна антропологія сформувалася у Англії, де предметом досліджень стали полінезійські, африканські та інші „примітивні” спільноти, які мали власну соціальну організацію.

А. Редкліфф-Браун ставить знак рівності між соціальною (культурною) антропологією та етнологією, оскільки обидві науки досліджували культури і цивілізації, які являють собою складне ціле, що характеризується певними знаннями, віруваннями, мистецтвом, звичаями та звичками членів суспільства.

Культурну (соціальну) антропологію розглядають як соціально-наукову дисципліну, в межах якої людина вивчається через аналіз його взаємодії з природним та штучним середовищем; через дослідження причин, факторів і механізмів, що зумовлюють створення, підтримку і зміну людьми створених ними об’єктів (артефактів).

Культурна (соціальна) антропологія залишає поза увагою соціальну організацію суспільства, особливості впливу культури на організацію взаємодій між людьми.

Філософія культури досліджує концепції походження і функціонування культур. У найбільш загальному вигляді філософія культури – це сукупність теоретичних підходів до вивчення сутності, цілей і цінностей культури, її умов і форм прояву. Філософський підхід до культури характеризується тим, що в житті суспільства виявляються певні закономірності, за допомогою яких і встановлюються причини зародження культури, особливості її розвитку. У центрі уваги постає виключно культура. Філософія культури розглядається як невід’ємна складова культурології. Поза увагою залишається вплив культури на взаємодію індивідів та спільнот.

Основи культурології як самостійної наукової дисципліни були закладені у працях американського дослідника Л. Уайта (праця «Наука про культуру», 1949).

Предметом культурології є археологія культури, її генеза, функціонування і розвиток, засоби культурного наслідування і стійкості, код культурного розвитку.

Л. Уайт розмежовує соціологію та культурологію. Соціологія вивчає взаємодію індивідів та суспільств, а культурологія досліджує взаємодію елементів культури (звичаїв, традицій, інститутів, ідеологій).

Соціальна культурологія досліджує культурну спадщину і соціальну пам'ять, стан суспільної свідомості, генезис та історичну трансформацію духовних утворень і соціокультурних спільнот, у тому числі етнічних, національних, цивілізаційних та світових. Її завдання (Б. Єрасов) – пошук тих історичних принципів, які вплинули на формування сучасних соціокультурних систем, а разом з тим – розкриття новітніх перспективних тенденцій, які зумовлюють специфіку постіндустріальних суспільств.

Соціологія культури розглядає культуру як фактор, що зумовлює поведінку індивідів та спільнот. До сфери соціології культури все частіше відносять аналіз класових та функціональних відмінностей, які існують у міському та індустріальному суспільствах, в тому числі і соціокультурних процесів на мікрорівні.

4. Методологія і методи соціології культури.

Соціологія культури, як і кожна галузь наукового знання, має свою методологію. Спочатку визначаються найбільш загальні поняття, які своєю системою відображають предмет даної науки в цілому, потім вони конкретизуються, доповнюються і уточнюються через низку понять меншого за їх логічним об'ємом рівня узагальнення, аж до пошуку необхідних верифікаційних ознак, що дають змогу безпосередньо проводити прикладні дослідження. Наприклад, дослідник ставить перед собою мету встановити особливості політичної культури сучасної України. Для цього йому у першу чергу необхідно визначитися, що таке політична культура, які вона має складові.

Соціологія є мультипарадигмальною наукою, тому єдино вірної методології в соціології культури бути не може. В історії соціальної думки проблема співвідношення різних культур методологічно вирішуються трьома способами:

1 З позицій дифузійнізму кожна культура розглядається як певний етап у становленні єдиної світової культури. Такий підхід дозволяє вивчати взаємодії між культурами, розкрити механізми освоєння досягнень інших народів, надає можливість суспільству не пропускати усі стадії соціокультурного розвитку. Основними засобами поширення чужої культури дифузійнізм визнає війни, колонізацію, торгівлю, міграції, добровільне копіювання та ін. Означений підхід має два різновиди: 1) еволюціоністський (Л. Фробеніус, Ф. Гребнер та ін.), згідно з яким певні культурні зразки з відповідних культурних центрів через взаємовплив культур поступово поширюються на інші, при цьому більш розвинені поглинають менш розвинені; 2) марксистський, згідно з яким кожна культура відіграє певну роль у загальному розвитку і взаємозв'язку культур, однак для безконфліктного їх співіснування (а в ідеалі — формування єдиної світової культури) повинні бути створені відповідні політичні умови (подібні до радянських, за яких формується інтернаціональна за змістом та національна за формою культура).

2 З позицій функціоналізму кожна культура розглядається як самодостатня. Її особливість зумовлюється не зовнішніми впливами і навіть не її еволюцією, а її власною внутрішньою цілісністю та функціональною взаємозалежністю елементів її структури. Згідно даної методології будь-який історичний спосіб людської життєдіяльності повинен бути визнаним культурним, незалежно від часу і місця свого виникнення. Таким чином, спосіб життя африканських, австралійських, азійських племен та народностей не менш культурний, ніж спосіб життя сучасного європейця. Означений підхід був започаткований Е. Дюркгаймом, А. Редкліфом-Брауном та Б. Малиновським.

3 Кризою марксизму функціоналізм став однією з головних методологій пізнання в сучасній науці в цілому. Стосовно соціології культури, то на думку О. Семашка, В. Пічі

саме ця методологія допомогла позбавитись абстрактно-еволюціоністського розуміння культур так званих «відсталих народів», що тлумачилися як перехідні стадії розвитку культури взагалі до відповідних її сучасних «зразків» у «цивілізованих державах». Щоправда, при такому підході з його деякою абсолютизацією поступово почали ігнорувати різницю в рівнях історичного розвитку культур і тлумачити їх як історично рівноцінні та відповідно ігнорувати соціальні детермінанти, які, власне, і зумовлюють їх розвиток та зміни в часі, а згодом — ігнорувати і сам історичний підхід, що пояснює за допомогою причинно-наслідкового аналізу характер та головні детермінанти культурних змін.

3. Детерміністська методологія мала два головних напрями як у науці взагалі, так і в соціології культури зокрема: 1) механістичний та 2) діалектико-матеріалістичний детермінізм. У цілому детермінізм виходить з визнання необхідності виявлення причинно-наслідкових зв'язків досліджуваних явищ як з іншими явищами, так і з притаманними кожному явищу внутрішніми зв'язками. Саме внутрішні зв'язки зумовлюють розвиток даних явищ, бо вони за своєю природою суперечливі, а суперечності є джерелом розвитку. Обидва напрями визнають, що розкриття причини існування явища і є відкриттям його сутності, яка, у свою чергу, є метою пізнання. Механістичний детермінізм не припускає можливості випадковості, тому причина і наслідок у ньому жорстко зв'язані між собою (через те він і механістичний). Діалектичний же детермінізм визнає існування випадковості, завдяки чому одна причина може викликати багато наслідків. Тому треба досліджувати умови, в яких відбувається такий зв'язок. На формування культурного детермінізму значно вплинули роботи Л. Уайта, М. Мід та ін., які на прикладі примітивних суспільств намагалися довести, що життя таких суспільств повністю зумовлено традиціями та звичаями.

Щодо методів соціології культури, то при дослідженні культури використовують традиційні соціологічні методи – спостереження, опитування, аналіз документів.

Спостереження доволі часто використовується дослідниками культури. М. Мід, наприклад, вважала включене

спостереження одним з найефективніших методів збору соціологічної інформації. Вона багато років з певними проміжками часу проводила на островах Океанії, використовуючи своєрідні «панельні», тобто повторні дослідження. Вона поставила собі за мету вивчити культури, яким загрожує знищення.

Опитування – найпоширеніший метод соціології. Його можна використовувати при дослідженні системи цінностей суспільства, при встановленні специфіки дозвіллевих практик різних категорій населення, при аналізі політичної, економічної культури тощо. Інститут соціології НАНУ проводить соціологічний моніторинг, в якому є спеціальний блок під назвою «Культура і суспільство».

Аналіз документів передбачає дослідження документів, що містять цінну інформацію про матеріальне і духовне життя суспільства, дають відносно повне уявлення про об'єктивні відносини, явища і процеси. У якості документа можуть виступати не лише тексти, а й аудіо- та відеозаписи, витвори мистецтва тощо. Наприклад, П. Сорокін вивчив більш як сто тисяч картин і скульптур за ознаками: жанр, напрям, відношення до релігії, історична доба створення тощо, а потім провів статистичну обробку отриманої інформації. За цю роботу його можна вважати одним з фундаторів соціології живопису. Порівняльний аналіз змісту художніх фільмів сучасної доби та радянських часів, дозволяє встановити особливості культури різних типів суспільств.

Серед неосновних методів, що найчастіше застосовуються в соціології культури, можна виділити тестування. Разом з тим американські вчені М. Коул та С. Скрібнер, яких відносять до представників соціології культури за їхню книгу «Культура та мислення», довели, що тести треба застосовувати дуже обережно. Наприклад, якщо їх розробляли для досліджень американських дітей, а використовували у вивченні культури, скажімо, африканських племен, то можна дійти висновку, що африканці не є людьми. М. Коул та С. Скрібнер пояснюють це тим, що в цих народів інша культура, інше сприйняття світу, тому не дивно, що їх представники під час тестування не могли розв'язати прості для американських дітей завдання. В таких

випадках спостерігається порушення вимоги валідності, тобто інструмент дослідження (тест) не забезпечує отримання надійної інформації.

Таким чином, соціологія культури – унікальна галузь соціології. Існують протиріччя у визначенні статусу цієї теорії, часу її виникнення. Проте ніхто не сумнівається, що вона має значний евристичний потенціал. Дослідження проблем культури та їх вирішення зумовлюватиме становлення більш цивілізованого суспільства, а також сприятиме розв'язанню безлічі конфліктів, які виникають на основі відмінностей культур (наприклад, протистояння Сходу (мусульманського світу) та Заходу (християнського світу) тощо.

Література.

1. Ионин Л. Г. Социология культуры: путь в новое тысячелетие: учеб. пособие для студентов вузов. / Ионин Л. Г. – М.: Логос, 2000. - 431 с.
2. Карцева Л. В. Социология культуры: учеб. пособ. для вузов / Л. В. Карцева, Ю. В. Шабалина. – М.: Дашков и К, 2007. – 232 с.
3. Матецкая А. В. Социология культуры: учеб. пособ. / А. В. Матецкая, С. И. Самыгин. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2007. – 320 с.
4. Минюшев Ф. И. Социология культуры: учеб. пособие для вузов / Ф. И. Минюшев. – М.: Академический Проект, 2004. – 272 с.
5. Михайлова Л. И. Социология культуры: учеб. пособ. / Л. И. Михайлова. – М.: Дашков и К, 2008. – 400 с.
6. Соціологія культури: навч. посібник / За ред. О. М. Семашка, В. М. Пічі. – К.: Каравела, Львів: Новий Світ – 2000, 2002. – 334 с.
7. Соціологія: курс лекцій: навч. Посіб. для студентів / За ред. Щудло С. А., Романіва Т. М., Мірчук І. Л. – Дрогобич: Вимір, 2007. – 240 с.

Питання для самоконтролю.

1. Чому глобалізація актуалізує дослідження у сфері культури?
2. Чим зумовлені труднощі визначення місця соціології культури в структурі соціологічного знання?

3. Дайте характеристику об'єкта, предмета та завдань соціології культури.
4. Поясніть, у чому полягає відмінність соціології культури від інших наук про культуру.
5. Визначте методологічні принципи дослідження культурної сфери суспільства.
6. Наведіть приклади застосування соціологічних методів дослідження проблем у сфері культури.

Тема 1.2. Соціологічні концепції аналізу культури.

Культурно-аналітична традиція дослідження культури. Структурно-функціоналістська інтерпретація культури. Структурно-символічний підхід до вивчення культури. Аналіз культури в межах постструктуралізму.

1. Культурно-аналітична традиція дослідження культури.

В історії соціальної думки склалося декілька підходів до аналізу культури. До таких відносимо культурно-аналітичну традицію, структурно-функціональний аналіз, структурно-символічний підхід та постструктуралізм.

Для культурно-аналітичного підходу характерне визначення загальних закономірностей функціонування культури та суспільства. Він виник разом з розвитком самої соціології, тому його засновником можна вважати Огюста Конта (1798 – 1857).

О. Конт намагався віднайти культурні закономірності функціонування суспільства. Фундаментальною ідеєю його соціологічної концепції є ідея прогресу. Він вважав, що головним змістом розвитку суспільства є прогрес духу. В своєму творі „Курс позитивної філософії” О. Конт виокремлює три стадії прогресу людського розуму:

- 1) теологічна;
- 2) метафізична;
- 3) позитивна (наукова).

Зміна стадій зумовлює трансформацію усіх сфер суспільного життя, в тому числі і культурної. Ідея трьох стадій розвитку О. Конта стала основою концепції репрезентативної культури Ф. Тенбрука. Фактично, коли метафізична стадія змінює теологічну, то трансформується система норм і цінностей, що називається культурою.

Для соціології культури цікавими є погляди німецького соціолога Георга Зіммеля (1858 – 1918). Він досліджує культуру як соціолог і філософ. Сутність даного феномену він пов'язує з поняттям «життя». Життя, за Г. Зіммеlem, – це стихійний, творчий початок, який прагне породжувати нові форми і вийти за межі вже створеного. Через дану категорію він визначає і поняття «культура». Культура – це особлива форма життя,

пов'язана з діяльністю людини, творчим розумом, духовністю і прагненням до ідеалів. Ключовими характеристиками культури є динамізм та закладене у ній протиріччя між принципами форми та творчості.

Г. Зіммель звертає особливу увагу на конфліктні моменти в культурі на рубежі XIX – XX ст. Він пояснює характерне для даного історичного проміжку бажання зруйнувати усі старі форми культури тим, що людство не має певної об'єднуючої ідеї. Нових ідей виникає безліч, проте вони настільки фрагментарні і неповно виражені, що не можуть згуртувати суспільство навколо ідеї культури.

Аналізуючи сучасну культуру, Г. Зіммель підкреслює, що це – культура «зріла», яка має довгу історію і містить у собі безліч культурних форм. Для «зрілих», «високих» культур характерно розрив між суб'єктивними та об'єктивними аспектами культури. Об'єктивний аспект культури – це усе багатство і різноманітність культурних форм, якими володіє суспільство. Суб'єктивний аспект культури – це та частина культури, яку освоює індивід. Чим багатше об'єктивна культура, тим важче людині засвоїти її культурний зміст. Це зауваження, зроблене на рубежі XIX і XX ст. справедливе і для XXI ст. Сучасна культура характеризується безліччю напрямків, стилів у мистецтві. Проте окремо взятій людині важко засвоїти усю цю різноманітність, виникає необхідність у спеціалізації. Одні спеціалізуються на російському мистецтві, інші – на італійському.

Парадокс сучасного соціуму полягає у тому, що з усього різноманіття культурних форм більшість людей обирає найпримітивніші. Як результат, росте популярність масових форм мистецтва.

Г. Зіммель приділяв увагу дослідженню «жіночої культури», бо став свідком початку боротьби жінок за рівноправ'я. Мислитель відмічав, що об'єктивна культура західних суспільств – це чоловіча культура; культура, створена чоловіками і особливим – специфічним чоловічим – ставленням до світу. Жінки, борючись за рівноправ'я, вимушені наслідувати чоловіків. Г. Зіммель обережно висловлює думку про потенційну можливість створення жіночої об'єктивної культури,

створення нових культурних форм на основі специфічних жіночих якостей і характеристик. Російський соціолог А. Матецька відзначає, що до сьогодні це завдання жінками не вирішено.

Значний внесок у розвиток соціології культури вніс Макс Вебер (1864 – 1920). Він називав соціологію емпіричною наукою про культуру. Культура, на думку М. Вебера, засновується на людських цінностях, вона є рівноправною частиною соціальної системи і бере участь у формуванні соціальних відносин, тобто у формуванні способу життя.

О. Конт і М. Вебер є засновниками різних парадигм в соціології. О. Конт наголошував, що головна мета соціології – виявити закономірності функціонування суспільства. М. Вебер підкреслював, що пошук закономірностей суспільного розвитку є другорядним завданням. Метою соціології є розуміння. Але що означає зрозуміти культурне явище? В даному випадку для М. Вебера ключовим є поняття «цінність». Розуміння передбачає співвіднесення культурного явища, історичного факту з цінностями, які визначають його значення. Саме співвіднесення з цінністю робить явище значимим, яке має сенс для нас. Отже, при дослідженні суспільних процесів ми повинні враховувати культурний контекст їх протікання. Наприклад, такі види діяльності як комерційне підприємництво та спекулянтство по суті є тотожними, проте ціннісна оцінка їх різниться. Для першого в сучасній Україні створюються умови для розвитку, а другий – передбачав кримінальну відповідальність в СРСР.

Спираючись на методологію «розуміючої соціології» М. Вебера намагався вивити витоки капіталізму. Робота «Протестантська етика і дух капіталізму» є зразком аналізу впливу культурних цінностей і норм, сформованих в рамках певної релігійної системи, на господарську культуру, на вибір тих чи інших напрямків соціально-економічного розвитку. Якщо К. Маркс пов'язував появу капіталізму з розвитком технологій, то М. Вебер підкреслював значимість культурного фактору. Поява нового типу людини – протестанта, який є носієм певної системи цінностей і норм, зумовила зміну типу господарювання.

Важливим внеском М. Вебера в розвиток соціології культури є введення поняття «ідеальний тип». Ідеальний тип –

це штучне, логічно сконструйоване поняття, яке дозволяє виокремити головні риси певного соціального феномена, що потрапляє у проблемне поле дослідника. Ідеальний тип виникає із реального світу, а не з абстрактних теоретичних побудов. В ідеальному типі концентрується «культурний сенс» того чи іншого явища. Наприклад, ми досліджуємо особливості ціннісних установок студентської молоді. Перш ніж розпочати дослідження ми повинні сконструювати ідеальний тип системи цінностей, тобто визначитись за якими індикаторами будемо аналізувати. Опитаним запропонуємо не просто дати характеристику їхніх ціннісних установок, а оцінити значимість у їхньому житті конкретних цінностей – сім'ї, кар'єри, багатства тощо.

У першій половині ХХ ст. роблять перші спроби створити проекти соціології культури. Цією проблемою займався А. Вебер та К. Манхейм.

Альфред Вебер (1868 – 1958) у своїй соціологічній концепції розрізняє поняття «культура» та «цивілізація». Дослідник виокремив три виміри тотального історичного процесу: культурний, цивілізаційний та власне соціальний. Отже, для А. Вебера культура та цивілізація – це різні аспекти суспільного буття. Культуру він співвідносить з духовністю – релігією, філософією, мораллю, мистецтвом. Цивілізація забезпечує неперервність історичного процесу завдяки розвитку науки та техніки. Соціальний аспект історії являє собою тілесну фактуру, з якої вона вибудовується у процесі життєдіяльності людей. Соціальність виконує об'єднуючу роль. Вона зводить разом культуру та цивілізацію.

Через дослідження культури ми можемо досягнути логіку історії. Саме таке завдання А. Вебер ставить перед соціологією культури.

Карл Манхейм (1893 – 1947) займався соціологічним аналізом знання. На його думку джерелом соціального конфлікту є те, що у різних людей різні способи мислення та критерії істини. Отже, система культурних цінностей і норм – це фундамент соціальних взаємодій.

К. Манхейм у своїх працях аналізує ідеологію та утопію, які є формами соціально зумовленого мислення. Ідеологія – це

форма мислення, яка пов'язана з існуючим соціальним порядком. Носії ідеології – ті соціальні групи, чиє становище у соціальній структурі є привілейованим і які зацікавлені у збереженні існуючого соціального порядку. Існує два види ідеології – партикулярна та тотальна. Партикулярна ідеологія відображає інтереси окремих членів суспільства; вона представляє собою свідомі чи несвідомі фальсифікації дійсності, які ґрунтуються на відборі потрібних інформаційних фрагментів. Тотальні ідеології задаються соціальною системою, природною розстановкою соціальних сил і утримуються спільною рамкою культури. Вона синтезує і надає цілісне бачення перспектив і забезпечується відповідним понятійним апаратом, способами та моделями мислення.

Утопія, згідно К. Манхейма, – форма мислення, носіями якої є ті соціальні групи, які невдоволені існуючими умовами життя. Утопія відрізняється від ідеології лише здатністю змінювати існуючий соціальний порядок. Ідеологія і утопія у якості спотворених форм мислення протистоять адекватним уявленням про реальність, які в історії зустрічаються доволі рідко. Фактично, ідеологія та утопія є культурними продуктами. В даному випадку концепція К. Манхейма перекликається з «розуміючою соціологією» М. Вебера.

Свій проект соціології культури К. Манхейм називає соціологією духу. Предмет соціології духу він формулює наступним чином: оскільки суспільство є спільним полем взаємодії, формування ідей і комунікацій, соціологія духу являє собою дослідження духовних функцій у контексті практичної діяльності, а її завдання – знайти відповідність між стилем конкретного витвору мистецтва та певним соціальними умовами.

К. Манхейм визначає методологічну схему соціологічного аналізу духовних феноменів. Вона складається з наступних елементів:

Перший етап. Аналізується значення, що міститься або припускається в зафіксованих висловлюваннях думок, почуттів або смаку. Визначення його дійсної обґрунтованості або істинності відкладається до третього етапу.

Другий етап. Виявляється увесь діапазон соціальних взаємозв'язків, в контексті яких замислюються і здійснюються ці висловлювання. Особлива увага приділяється аналізу оцінок, рішень і систем пріоритетів, які неявно виражаються у діях учасників даної ситуації.

Третій етап. Поновлюється аналіз змісту висловлювань у відтвореному контексті та реконструюється їх повне ситуаційне значення.

К. Манхейм визначив алгоритм дослідження культурних явищ та процесів. Намітимо етапи аналізу певного культурного явища за даною методологічною схемою.

Останнім часом доволі популярним та високооплачуваним митцем у світі стає Д. Херст. Його витвори викликають подив у пересічної людини. У якості приклада можемо навести його роботу «Прагнення наживи». Засоби масової інформації, коментуючи витвори Д. Хьорста, підкреслюють, що сучасне мистецтво шокує.

На перший погляд, дану роботу важко віднести до скарбниці світової культури. Вона у певному сенсі викликає огиду у людини. Користуючись схемою К. Манхейма, на першому етапі ми лише описуємо даний витвір мистецтва.

На другому етапі ми намагаємось встановити, чим роботи подібного плану зацікавлюють людей? Приходимо до висновку, що людині з більш менш благополучної країни не вистачає у повсякденному житті гострих відчуттів. Світ став більш цивілізованим, тобто має місце зменшення легітимного насилля. Як результат, на телебаченні спостерігаємо засилля фільмів «кримінального» змісту, різних програм про найкривавіших маніяків століття тощо.

На третьому етапі аналізу ми повертаємось до встановлення значення і цінності даного витвору мистецтва для сучасної людини з урахуванням нових фактів.

Соціологія культури, на думку К. Манхейма, не може бути просто «соціологією культурних тем». Вона повинна брати участь у будівництві культури, сприяти її оновленню. Тобто соціологія культура виконує важливу соціальну функцію – вони вивчає культуру і забезпечує її прогрес.

Видатне місце в соціології культури займає Питирим Сорокін (1902 – 1979). Він сформулював особливий підхід до аналізу культури, розглядаючи культуру і суспільство у нерозривній єдності (звідси термін соціокультурне).

Культура, за П. Сорокіним, це сукупність усього створеного або визнаного даними суспільством на тій чи іншій стадії свого розвитку. У ході свого розвитку суспільство створює різні культурні системи – пізнавальні, естетичні, етичні, правові тощо. Головною властивістю цих систем є тенденція їх об'єднання у системи вищих рангів, які називаються культурними суперсистемами. Кожна культурна суперсистема характеризується власною системою істини та знання, власною філософією та світоглядом, релігією та зразком «святенності», власними законами, кодексом поведінки, домінуючими формами соціальних відносин, власною економічною та правовою організацією, особливим типом особистості. Усі ці складові культурної суперсистеми відображають головну цінність. Саме цінності, на думку П. Сорокіна, є фундаментом будь-якої культури. Характер домінуючої культурної цінності визначає тип суперсистеми.

Типи культурних суперсистем (за П. Сорокіним):

- Ідеаціональна система культури базується на надчуттєвих духовних цінностях, поклонінні Абсолюту, Богу, пріоритеті істини віри та істини самовідрікання. До цього типу П. Сорокін відносив перш за все європейську середньовічну культуру, культуру брахманської Індії, буддистську та грецьку культуру VIII – VI ст. до н. е.

- Чуттєва система культури ґрунтується на емпірично-чуттєвому сприйнятті та оцінці дійсності переважно з утилітарної та гедоністичної точки зору, переважання істини почуттів та істини насолоди. Формування чуттєвої культури починається у XVI ст. і досягає апогею у середині XX ст. Ця культура прагне звільнитися від релігії, моралі та інших цінностей ідеаціональної культури. Її цінності сконцентровані навколо повсякденного життя у реальному земному світі. На думку П. Сорокіна чуттєва культура приречена до занепаду.

- Ідеалістична система культури є синтезом ідеаціонального та чуттєвого типів культури, де почуття врівноважуються інтелектом, віра – наукою, тобто людськими думками керує істина розуму. До цього типу П. Сорокін відносив західноєвропейську культуру XIII – XIV ст., а також давньогрецьку культуру V – IV ст.

П. Сорокін підкреслював, що соціальні зміни у суспільстві пов'язані з мікропроцесами у соціокультурних системах. Соціальні зміни в будь-якій сфері відбуваються у певному якісному та кількісному напрямку, поки не досягнуть «точки насичення», а потім зміни йдуть по інерції. Коли система вичерпує потенціал економічних, політичних, моральних цінностей, система починає зворотній рух. При цьому вона не повторює минулі стадії, а набуває нових змісту та форми. Таким чином, відбувається зміна однієї соціокультурної системи іншою.

Отже, для культурно-аналітичної традиції характерно прагнення віднайти методологічну схему аналізу суспільства і культури, які розглядаються у нерозривній єдності. До представників культурно-аналітичного підходу до аналізу культури відносимо О. Конта, Г. Зіммеля, М. Вебера, А. Вебера, К. Манхейма, П. Сорокіна.

2. Структурно-функціоналістська інтерпретація культури.

Структурно-функціональний підхід до вивчення культурних явищ та процесів починає формуватись на початку XX ст. у зв'язку з розширенням взаємодій західних суспільств з культурами різних країн та народів. В рамках даного підходу культура і суспільство розглядаються як система взаємопов'язаних явних та латентних функцій, що визначають місце кожного елемента в системі культури. Культура трактується як фактор, який забезпечує стійкість соціальної системи.

Основоположником даного підходу можна вважати Талкотта Парсонса (1902 – 1979). Він вважав, що суспільство є соціальною системою.

Соціум як природно-історична цілісна система складається з економічної, соціальної, політичної та духовної

підсистем і є їх органічною єдністю. На думку Т. Парсонса, суспільство як система здатне досягнути рівноваги і ефективно функціонувати лише за умови, якщо воно буде забезпечувати:

1) раціональну організацію і розподіл своїх матеріальних, людських і культурних ресурсів для досягнення своїх цілей (економічна сфера);

2) визначати основні цілі і підтримувати їх досягнення (політична сфера);

3) забезпечувати збереження солідарності (інтегрувати суспільство на основі спільних норм і цінностей) (культурна сфера, релігія, ідеологія);

4) забезпечувати соціалізацію індивідів, підтримувати мотивацію індивідів при виконанні ними соціальних ролей (забезпечує сім'я, яка здійснює первинну соціалізацію, "вбудовуючи" в особистісну структуру людини вимоги соціальної системи і підтримуючи емоційну задоволеність своїх членів).

Провідну роль в еволюції суспільних систем Т. Парсонс відводить системі культури, оскільки в кібернетичній ієрархії вона має найвищий ранг. Він вважає культурно-інституціональні фактори найбільш самостійними та незалежними. У цьому відношенні Т. Парсонс відрізнявся від У. Огборна і його теорії «культурного відставання», яка наголошувала на відставанні культурних (нематеріальних) аспектів відносно розвитку техніко-матеріальних систем.

Культура, на думку Т. Парсонса, – це особливий регулятивний механізм суспільства, засіб його пристосування до навколишнього середовища, інструмент значного збільшення адаптаційних можливостей людини у порівнянні з усім іншим живим світом; це не лише сукупність культурних об'єктів і цінностей, комплекс ідей, знань, норм, почуттів, емоцій, але це – і масив досягнень людства – від матеріальних предметів до психологічних планів внутрішнього світу людини; це – також система відносин, це принцип організації життя людей.

Сутність структурно-функціонального підходу полягає в тому, що культура тлумачиться як частина соціальної системи, тоді як в рамках культурно-аналітичної традиції категорії суспільство і культура є рівнозначними.

Продовжувачем ідей Т. Парсонса став його учень Роберт Мертон (1910 – 2003). Він займався аналізом аномічних станів суспільства. Аномія, на думку Р. Мертона, – це відсутність правил (звичаїв, моралі, інститутів), що встановлюють, як можуть бути досягнуті цілі, цінні з точки зору культури. Він розробив типологію індивідуальних форм пристосування, яка будується на взаємовідносинах між двома елементами культурної структури соціуму – домінуючі цілі та прийнятні засоби їх досягнення. Для прикладу, як мету він вводить прагнення до досягнення багатства. На зазначеній основі Р. Мертон виокремлює конформність (відповідність культурним цілям та інституціоналізованим засобам), інновацію (використання інституціонально заборонених засобів для досягнення домінуючих цілей), ритуалізм (передбачає виключення або зменшення значимості культурних цілей поряд з безумовним дотриманням інституціональних норм), ретритизм (відкидання культурних цілей та інституціоналізованих засобів), бунт (відкидання культурних цілей та інституціоналізованих засобів і припускання заміну їх новими).

Отже, виникнення аномії спричинюється конфліктом з культурою, тобто усталеною системою норм та цінностей.

Значний внесок у розвиток структурно-функціонального напрямку аналізу культури внесла англо-американська антропологічна школа. Вона накопичила великий матеріал, у якому дається опис звичаїв, моралі, способу життя так званих примітивних народів (індійці Північної та Південної Америки, австралійських аборигенів, африканських племен).

Американська дослідниця Маргарет Мід (1901-1978) звернула увагу на те, що типи культур можна виділяти в залежності від зв'язків між поколіннями. Спираючись на цю ідею, вона виділила такі культури:

- 1) постфігуративні – коли діти вчаться перш за все у своїх попередників;
- 2) кофігуративні – коли діти і дорослі вчаться у своїх однолітків;
- 3) префігуративні – коли дорослі вчаться також і в своїх дітей.

До постфігуративних культур М.Мід віднесла так звані примітивні суспільства, а також релігійні або ідеологічні анклав. В них покоління дідів вчить покоління онуків. Традиційне суспільство змінюється доволі повільно, тому передбачається, що кожному людину очікують на життєвому шляху ті ж перепони, які доводилося долати його предкам. Це є підставою домінування старого покоління над молодшим.

Кофігуративні культури, на думку М. Мід, нетривкі, епізодичні, вони складаються в часи соціально-економічних криз. Даний тип культури переносить центр тяжіння з минулого на сучасність. Для неї притаманна орієнтація не стільки на старших, скільки на сучасників, рівних за віком і досвідом. Маючи на увазі динамізм сучасного життя і можливі з цього дискусії відносно переваг того чи іншого покоління, М. Мід моделює такий діалог поколінь: «Ще зовсім недавно старші могли говорити: «Послухай, я був молодим, а ти ніколи не був старим». Але сьогодні їм можуть відповісти: «Ти ніколи не був молодим у світі, в якому молодий я, і ніколи ним не будеш». Отже, онукові у діда немає чому вчитися, оскільки дід не жив за таких умов.

У наш час, вважає американська дослідниця, наступає епоха префігуративної культури. Особливість останньої пов'язується із швидким темпом розвитку, який в певному відношенні девальвує минулий досвід. Часто-густо цей досвід стає шкідливим, бо гальмує сміливі та прогресивні підходи до нових, невідомих обставин. Префігуративна культура орієнтована головним чином на майбутнє. Тому не тільки молоді люди вчать у старших, що було завжди, а й старші все частіше починають прислуховуватися до молоді. Наприклад, у сучасному суспільстві батьки можуть просити допомоги у дітей при оволодінні комп'ютером, інтернетом, новим мобільним телефоном тощо.

Англійський культуролог Бронислав Малиновський (1884 – 1942) сформулював основні принципи функціонального аналізу культури. По-перше, кожна культура, як функціональна єдність суспільства, є цілісною. По-друге, кожний тип цивілізації, кожна традиція чи звичай (або вірування) виконують важливу для культури функцію. По-третє, кожний елемент

культури є незамінним, оскільки він забезпечує цілісність культури. Культура в інтерпретації вченого постає як складне утворення, повна система взаємозв'язаних та взаємообумовлених соціальних інститутів, що задовольняють біологічні і власне культурні потреби людей. Відсутність рівноваги між соціальними інститутами приводить до руйнування культури як цілісного організму.

Б. Малиновський вбачав у культурі інструмент соціалізації, систему артефактів, завдяки якій забезпечується спадкоємність поколінь, передається досвід і формуються практичні і духовні якості індивідів. Дослідник пов'язував культуру, її функціонування із задоволенням потреб, серед яких виокремлює первинні, похідні та інтегративні. Первинні потреби спрямовані на продовження роду і забезпечення його життєдіяльності, їм відповідає розвиток знань, освіти, житлових умов. Похідні потреби спрямовані на виготовлення і вдосконалення знарядь праці. Їм відповідає розвиток економіки і культури господарювання. Інтегративні потреби проявляються в необхідності згуртування і об'єднання людей, в потребі авторитету. Задоволенню цих потреб відповідає політична організація суспільства. Відмінність між культурами зумовлена різними способами задоволення потреб.

Альфред Реджинальд Редкліфф-Браун (1881 – 1955) розглядав багатоманітність соціальних відносин крізь призму категорій «структура» і «функція». Під першою він розумів видимі та невидимі між людські зв'язки, а під другою – поведінкові та мисленні стандарти, які підтримують існування структур.

Культура, за А. Редкліффом-Брауном, – це живий організм у дії, а вивчення структури цього організму включає в себе вивчення функцій структурних елементів. Ключову роль в культурі відіграють звичаї, ритуали, моральні норми, інші регулятори поведінки людей. Дослідник вбачав у міфології, релігії, моралі, праві невід'ємні частини гігантського соціального цілого, яке має складну структуру і потребує колосальних зусиль для забезпечення злагодженої роботи усіх його елементів. У цій цілісності релігія необхідна для того, щоб усе суспільство перебувало у стані функціональної єдності.

Соціуму неважливо, у якій мірі зміст релігійних вчень істинне чи невірне, розумне чи безглузде. Головне, щоб релігійна структура не руйнувала, а зміцнювала соціальні структури.

Кожну культуру А. Редкліфф-Браун розглядав як цінність у собі, безвідносно до того місця, яке вона займає на еволюційних сходах. Однаково важливою і цінною є як культура австралійських аборигенів, так і культура сучасних європейців.

Таким чином, в межах структурно-функціонального підходу культура постає як інтегрована система, в якій кожний елемент відповідає певній потребі усєї цілісності (або тих чи інших компонентів), виконуючи певні функції. Цінність даного підходу полягає у тому, що він наголошує на цілісність соціально-культурної системи, на значимості культурного фактору. Соціальна система не може існувати без відповідної культури як організуючого соціального порядку.

3. Структурно-символічний підхід до вивчення культури.

Наприкінці ХХ ст. популярним стає структурно-символічний підхід до аналізу культури. Він наголошує на можливості побудувати нову модель соціальної реальності, фундаментом якої стає мова. В рамках даного підходу культура розглядається як складний ієрархічний текст, основою якого виступає природна мова, що органічно взаємодіє з іншими «мовами» - системами знаків у науці, мові музики, живопису, театру, кіно, телебачення та ін. Джерелом людської культури є властива лише людині здатність створювати знаки, символи і передавати їх у часі та просторі (наприклад, завдяки писемності людство має змогу передавати цінні знання наступним поколінням). В рамках даного підходу пояснюється одна із найважливіших функцій культури – інформаційно-комунікативна. До представників структурно-символічного підходу до аналізу культури можна віднести Клода Леві-Строса (1908 – 2009), Ролана Барта (1915 – 1980), Юрія Лотмана (1922 – 1993) та ін.

Відомий французький вчений К. Леві-Строс основну увагу приділяв вивченню процесу виокремлення людини з природи і переходу її до культури, тому об'єктом його дослідження стала

культура первісного соціуму. Культура як універсальний атрибут людського буття характеризується приблизно однаковим набором ознак в різних суспільствах. У роботі «Шлях масок» К. Леві-Строс підкреслює подібність зображень міфологічних істот в мистецтві північноамериканських індіанців і культурах Південно-Східної Азії.

При дослідженні соціального та культурного устрою первісних племен вчений застосовує «бінарні опозиції»: природа – культура, рослинне – тваринне, сирий – варений тощо. Бінаризм як універсальний принцип організації людського досвіду є вираженням структури людського розуму, причому він не усвідомлюється людиною, відноситься до підсвідомого.

В традиційних суспільствах «бінарні опозиції» стали формою організації життя, фундаментом соціальних зв'язків. Вони закріплюються в ритуалах, міфах, формах шлюбу, системах споріднення, соціальних масках. Сучасна культура зневажає традиції, символіку, підтримує зв'язки з природою за допомогою інтелектуальної техніки. У результаті він приходиться до висновку, що європейська цивілізація втратила ідею надраціональності, яка присутня у первісному міфологічному мисленні. К. Леві-Строс є прибічником європоцентризму і доводить необхідність відновлення єдності чуттєвого і раціонального начал культури, що втратила західна цивілізація.

На основі даних етнографічних досліджень вчений намагався показати своєрідність мислення примітивної людини. К. Леві-Строс наголошує, що первісний народ не є відсталим у своєму розвитку, він у тій чи іншій галузі може проявляти такі здібності до винахідництва і до втілення винаходів у життя, які залишають досягнення цивілізованих народів далеко позаду. Отже, мислення первісної людини не є примітивним лише тому, що відрізняється від мислення європейця.

В межах етнографічних досліджень К. Леві-Строс особливу увагу приділяв створенню міфу. В міфології, як і в інших видах людської діяльності, намагався віднайти одні й ті ж логічні закони. Міфотворчість, на думку вченого, характерна для будь-якого етапу розвитку людства: від первісних суспільств до цивілізованих. Сучасна культура також займається тиражуванням та розповсюдженням міфів. У якості

прикладу розглянемо міф про демократію. Слово «демократія» передбачає владу народу. Політики активно використовують модний нині вираз «демократичні цінності». Демократія – це політичний режим, фундаментом якого є колективне прийняття рішень з рівним правом учасників вплинути на результат процесу. Фактично, в сучасній Україні народ має право обирати лише своїх представників. Впливати на прийняття конкретних законів чи законодавчих актів практично неможливо. Депутати, увійшовши у парламент як представники однієї політичної сили, можуть поміняти свою політичну приналежність. На практиці народні обранці часто-густо не виконують своїх передвиборчих обіцянок. Отже, демократія – це не що більше, як модне слово і воно не передбачає владу народу у повному сенсі цього слова. До того ж виникає питання про компетентність простих громадян і зваженість їхніх політичних рішень. В умовах низького рівня політичної культури народу демократія взагалі втрачає сенс.

Р. Барт був продовжувачем ідей К. Леві-Строса. Він переходить від аналізу соціальних спільнот до аналізу індивіда як носія культурних норм та цінностей. Р. Барт досліджував події повсякденного життя, іміджі та дії, показуючи присутність ідеологій у тих сферах, які традиційно вважаються вільними від будь-якої політичної значимості (наприклад рекламні афіші вина чи маргарину).

Письмо та текст – це визначні феномени сучасної культури. Навіть влада втілюється у структурі мови, мовлення влади має культурних посередників – загальноприйняті судження, стереотипи, уявлення тощо. Дослідник наводить такий приклад: уявімо, що я сиджу у перукарні, де мені дають номер журналу «Парі-Матч». На обкладинці зображений молодий африканець у французькій військовій формі; відаючи честь, він дивиться вгору, скоріше за все на французький прапор. Таким є сенс даного зображення. Проте яким би наївним я не був, я чудово розумію, що хоче сказати мені це зображення: воно означає, що Франція – це велика імперія, що всі її сини, незалежно від кольору шкіри, вірно служать під її знаменами і що немає кращої відповіді критикам так званої

колоніальної системи, ніж завзяття, з яким молодий африканець служить своїм так званим гнобителям.

Р. Барт доводив, що культурні форми у сутності неоднозначні і допускають різні інтерпретації або інше розуміння. Наприклад, вторгнення США в Ірак ми можемо проінтерпретувати наступним чином: 1) це спроба захистити світ від ядерної безпеки; 2) це агресивне вторгнення чужоземців на території суверенної держави.

Ю. Лотман – відомий російський культуролог, який з початку 60-х рр. ХХ ст. розробляв структурно-семіотичний підхід до вивчення художніх творів. Він розглядав багатоманітні феномени культури як тексти культури, які мають свою знаково-символічну природу.

В соціальному відношенні культура тлумачиться ним як сума не спадкової інформації або надіндивідуальний інтелект, який ліквідує недоліки індивідуальної свідомості. Основна функція культури полягає у структурній організації світу – створенні навколо людини соціальної сфери, яка робить можливим суспільне життя.

Проблема культури, на думку Ю. Лотмана, не може бути вирішена без визначення її місця у позакультурному просторі. Своєрідність людини як культурної істоти вимагає протиставлення її світу природи, що розуміється як позакультурний простір. Межа між цими двома світами не тільки буде відокремлювати людину від інших позакультурних істот, але і буде проходити всередині людської психіки і діяльності. Певними своїми сторонами людина належить культурі, іншими ж пов'язана з позакультурним світом. В рівній мірі необережно було б категорично виключити тваринний світ зі сфери культури.

Отже, в рамках структурно-символічного підходу культура виступає атрибутом суспільства. Вона тлумачиться як текст, тому головне завдання дослідника – прочитати цей текст. Основним недоліком даного підходу є ігнорування суб'єктивного фактору. Абсолютизація формалізованих структур при аналізі культури ігнорує людину з її потребами, мотивами і переживаннями.

4. Аналіз культури в межах постструктуралізму.

У 70-80-х рр. ХХ ст. складається новий підхід у соціальних науках – постструктуралізм. Він передбачав заперечення базових положень структуралізму. Основне звинувачення класичному структуралізму полягало у нездатності адекватно проаналізувати реальні соціальні трансформації, що мали місце у Європі наприкінці 70-х рр. ХХ ст. (наприклад, студентські протести у 1968 р.). У постструктуралізмі будь-які структури розуміються не як абсолютні даності, а як щось принципово відкрите і незавершене, щось без абсолютного центру, без абсолютної системи координат. Це, зокрема, пов'язано з відмовою від уявлення про бінарні опозиції як основи відносин між елементами системи.

Відомим представником постструктуралізму, який зробив вагомий внесок у розвиток соціології культури, є П'єр Бурдьє (1930 – 2002). Основою його соціологічної концепції є вчення про соціальний простір.

Соціальний простір, на думку французького вченого, являє собою сукупність агентів, які наділені різними і систематично взаємопов'язаними властивостями. Інакше кажучи, через розподіл властивостей соціальний світ об'єктивно виступає як символічна система, простір стилю життя і груп за статусом, який характеризується різним стилем життя. Основою соціального простору, на думку французького дослідника, виступають різні види капіталу: економічний капітал в його різних формах (гроші, матеріальні блага), культурний капітал (освіта, виховання, знання), а також символічний капітал (престиж, ім'я, слава, походження). Згодом французький дослідник до цього списку додасть і соціальний капітал, який визначав як сукупність актуальних або потенційних ресурсів, які пов'язані з володінням усталеною мережею зв'язків, більш або менш інституціоналізовані відносинами взаємного знайомства і визнання (знайомства, зв'язки, вплив).

Освітня система, на думку французького вченого, створює так звану естетичну диспозицію, яка визначає культурні уподобання, смаки і цінності людини у сфері мистецтва, причому це відповідає місцю людини у соціальній ієрархії.

Соціальне становище людини визначає тип культурних продуктів, що споживаються, та тип споживання (від легітимних сфер – живопису, музики – до суто особистих таких, як одяг, меблі, їжа). У результаті досліджень П. Бурдье встановив два важливі факти: по-перше, існує тісний зв'язок культурних практик з «освітнім капіталом» і соціальним походженням, по-друге, за однакових рівнів освітнього капіталу вага соціального походження в системі пояснення практик і уподобань збільшується при віддаленні від найбільш легітимних сфер культури. Отже, дві людини з вищою освітою та різним рівнем доходів будуть відтворювати відмінні практики споживання у особистих сферах (одяг, меблі, їжа тощо) та подібні у так званих легітимних (мистецтво).

П. Бурдье наголошує, що соціальний снобізм¹ поширюється у всьому сучасному світі, а різні естетичні пріоритети - це нерідко результат небажання уподібнюватися вибору інших соціальних груп. Одне із пріоритетних завдань людини – бути несхожим на інших.

З точки зору здорового глузду сприйняття матеріальних предметів є безпосереднім і вільним, а здатність сприйняття варіюється на індивідуальній основі. На думку французького вченого, ця ідея ілюзорна. Сприйняття завжди фільтрується через задалегідь задані коди, які переростають у культивовану здатність сприйняття. Отже, сприйняття - це форма культурного дешифрування, яка розподілена в суспільстві нерівномірно. Найбільш важливі статусні позиції і здатність виконувати найскладніші завдання належать в суспільстві тим, хто опанував необхідні коди. Ці коди формують культурне надбання будь-якого суспільства, його багатство. Передача цих кодів здійснюється через сім'ю і школу, а оскільки ці інститути мають нерівний доступ до найбільш цінних культурних кодів, то вони, за словами П. Бурдье, передають соціально зумовлену нерівність в культурній компетентності. Таким чином, в результаті соціалізації у одних людей формується здатність сприймати високе мистецтво, а у інших – лише масове.

---

¹ Сноб – людина, яка вважає себе носієм найвищої інтелектуальності та найвибагливіших смаків

В сучасній соціології культури можна знайти доволі велику кількість підходів до аналізу культуру, які не вичерпуються культурно-аналітичною традицією, структурно-функціональним, структурно-символічним підходом та постструктуралізмом. Ми розглянули, на наш погляд, ті концепції, які дозволяють вивчати культуру з різних сторін. З огляду на те, що соціологія є мультипарадигмальною наукою, слід відзначити, що дослідження культури різними мислителями не виключають одне одного, а доповнюють.

Література.

1. Бачинин В. А. История западной социологии: учеб. / В. А. Бачинин, Ю. А. Сандулов. – СПб.: Издательство «Лань», 2002. – 384 с.
2. Большой социологический словарь: в 2-х т. /Сост. Д. Джери, Дж. Джери. – М.: Вече, АСТ, 2001. - 544с.
3. Закович М. М. Культурологія: українська та зарубіжна культура: навч. посіб. / М. М. Закович – К.: Знання, 2007. – 288 с.
4. Карцева Л. В. Социология культуры: учеб. пособ. для вузов / Л. В. Карцева, Ю. В. Шабалина. – М.: Дашков и К, 2007. – 232 с.
5. Квасова И. И. Социология культуры: учеб. пособ. / И. И. Квасова. – М.: Изд-во РУДН, 2005. – 182 с.
6. Кириленко Г. Г. Философия / Кириленко Г. Г., Шевцов Е. В. – М.: АСТ: СЛОВО, 2009. – 672 с.
7. Кравченко А. И. История зарубежной социологии: учеб. пособ. для вузов / А. И. Кравченко. – М.: Культура, Академический проект, 2005. – 704 с.
8. Краткий словарь по философии. Более 1000 статей. / Авт.-сост. Н. Н. Рогалевич. – Минск: Харвест, 2008. – 832с.
9. Лобанова А. С. Соціологія культури: навч. посіб. / Алла Степанівна Лобанова, Ірина Володимирівна Грабовець, Людмила Володимирівна Кучерявенко. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2010. – 131 с.
10. Матецкая А. В. Социология культуры: учеб. пособ. / А. В. Матецкая, С. И. Самыгин. –Ростов-на-Дону: Феникс, 2007. – 320 с.

11. Ручка А. О. Акультурація особистості в контексті дозвіллевих практик і преференцій / А. О. Ручка. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.knukim.edu.ua/conferences_2004_proceedings_ruchka.html
12. Соціологія: курс лекцій: навч. Посіб. для студентів / За ред. Щудло С. А., Романіва Т. М., Мірчук І. Л. – Дрогобич: Вимір, 2007. – 240 с.

Питання для самоконтролю.

1. В чому полягає специфіка аналізу культури в рамках культурно-аналітичної традиції?
2. Визначте особливості структурно-функціонального підходу до аналізу культури.
3. Дайте характеристику структурно-символічного підходу до вивчення культури.
4. Що таке постструктуралізм? Визначте внесок П. Бурдьє в розвиток соціології культури.

Змістовий модуль 2. Структура культури в соціологічному вимірі.

Тема 2.1. Культура як об'єкт соціологічного аналізу.

Проблема визначення поняття «культура». Основні елементи культури. Функції культури. Динаміка культури.

1. Проблема визначення поняття «культура».

Культура - це невід'ємна характеристика суспільства. Слово «культура» (від лат. Colo, colere - вирощування) спочатку означало способи обробки землі, а з XVIII ст. поширилося й на сферу удосконалення, виховання (тобто вирощування) людини в суспільстві. Новітня наукова інтерпретація культури розглядає її як універсальну категорію, зміст якої тлумачиться різними гуманітарними науками досить вільно. Наприклад, К. Клакхон та А. Кребер нарахували 164 визначення поняття «культура» (1960 р.). Неоднозначність даного поняття породжує різноманітність підходів до його інтерпретації.

Визнання культури специфічним змістом суспільства становить сутність **соціально-атрибутивного визначення культури** (Б. Малиновський, Х. Ортега-і-Гассет, А. Флієр). Культура як система соціальних конвенцій колективного існування і взаємодії індивідів вирішує завдання їх консолідації та організації, регулювання практичних форм колективної життєдіяльності, накопичення і трансляції соціального досвіду, адаптації людей до реальних умов існування, здійснення комунікацій між ними.

Людина проявляє себе не тільки як пасивний продукт окультурення. Фактичним суб'єктом культурних процесів завжди є конкретна людина. Саме завдяки діяльності (творчості) окремого індивіда відбувається динамічний розвиток культури, її еволюція та адаптація до мінливих умов буття. Тому неправомірно обмежувати культуру тільки її соціальним результатом, не враховуючи при цьому діяльність людини.

В межах **діяльнісного підходу** до визначення культури (В. Межуєв) культура розглядається як специфічний спосіб людської діяльності. Вона тлумачиться як єдність способів і продуктів людської діяльності, в яких реалізується активність людини і які сприяють її самовдосконаленню, задоволенню потреб, гармонізації відносин між людиною і суспільством, між

людиною і природою. В рамках цього підходу підкреслюється, що суспільство, яке ігнорує розвиток людини, опиняється по ту сторону культури.

Культура – це сфера утвердження та розвитку сутнісних сил людини. Культура і людина – єдине ціле, бо культура живе в людях, їх творчості, діяльності, переживаннях, одночасно люди живуть в культурі. Культура, з одного боку, постійно занурює людини в протиріччя і ситуації, які вимагають рішення, а з іншого - пропонує матеріальні та ідеальні знаряддя і засоби, за допомогою котрих людина утверджується в світі. Картина, храм, книга як витвори культури відкривають шлях до розуміння особливого світу людських почуттів, думок, цінностей.

У **аксіологічній концепції** про культуру йдеться як про сукупність матеріальних і духовних цінностей. М. Хайдегер визначає культуру як реалізацію вищих цінностей шляхом культивування вищих людських якостей. Цінності, втілені в різнопланових культурних текстах, складають основу історичної та соціальної стабільності певної культури.

Для **знаково-інформаційної концепції** (Ю. Лотман, Б. Успенський) принциповим є вивчення культури як системи висловлювань, текстів, мов, які матеріалізують смисли. Культура – це сукупність мов, які кодують інформацію про світосприйняття народу, характер, рівень його знань, вірувань, моральних уявлень. Отже, смисловий світ культури зберігається і передається наступним поколінням як значимі принципи світобачення і способи буття людей. Приклади мов культури: акти людської поведінки, художні образи у творах мистецтва, ритуальні церемоніальні ситуації, особливі смислові конструкції в філософських, релігійних, літературних текстах.

Кожна культура створює свій неповторний світ, однак вона не замикається на собі. Кожна культура, за В. Библером та М. Бахтінім, звернена до інших культур, до свого буття в інших світах, намагається змінити і доповнити своє власне надбання, черпаючи мудрість в інших культурах. У цьому суть **діалогової концепції культури**. Діалог культур стає можливим завдяки тому, що всі культури мають загальну основу – універсальні людські смисли і цінності (так звані культурні універсали).

Культурні універсалії – це такі норми, цінності, правила, традиції, які властиві усім культурам незалежно від географічного розташування, історичного часу та соціального строю суспільства.

У 1959 р. американський соціолог та етнограф Дж. Мердок виокремив більше 70 універсалій – загальних для усіх культур елементів: вікова градація, спорт, натільні прикраси, календар, дотримання чистоти, обцинна організація, приготування їжі, кооперація праці, космологія, залицяння, танці, декоративне мистецтво, ворожіння, тлумачення снів, поділ праці, освіта есхатологія, етика, етноботаніка, етикет, віра у дивовижне зцілення, сім'я, свята, добування вогню, фольклор, табу на їжу, похоронні ритуали, ігри, жестикулювання, звичай дарувати подарунки, уряд, привітання, мистецтво укладання волосся, гостинність, домогосподарство, гігієна, заборона кровозмішення, право наслідування, жарти, родинні групи, номенклатура родичів, мова, закон, забобони, магія, шлюб, час прийому їжі, медицина, благопристойність у відправленні природних потреб, траур, музика, міфологія, число, акушерство, каральні санкції, особисте ім'я, поліція, післяродовий догляд, ставлення до вагітних, право власності, звичаї, пов'язані зі статевою зрілістю, релігійні ритуали, поселенські правила, сексуальні обмеження, вчення про душу, статусна диференціація, виготовлення знарядь праці, торгівля, походи в гості, відлучення дитини від грудей, спостереження за погодою.

Наведені інтерпретації культури можна розглядати не як взаємовиключні, а як взаємодоповнюючі. Складність культури як феномену змушує розглядати її як складну систему. Культура настільки багатогранна, що дослідник повинен враховувати не тільки різні сторони, аспекти, властивості культури, але і різні форми її існування - наука, мистецтво, мораль, релігія, різні її інститути - політичні, правові, освітні, різні культурні процеси.

2. Основні елементи культури.

Культура як система складається з комплексу елементів. Саме на їх основі здійснюється її аналіз як соціального феномену. Символи, цінності, відносини, правила, соціальні норми, етикет, звичаї, традиції, ритуали – у всьому цьому проявляється культура.

Символи - найважливіший механізм пам'яті культури. Вони переносять тексти, сюжетні схеми та інші семіотичні утворення з одного шару культури в інший.

Символ – це довільний знак, що викликає фіксовану соціальну реакцію. Значення символу довільно в тому сенсі, що воно не властиво звуку, об'єкту, явищу як таким. Воно формується в процесі навчання і взаємної згоди людей, які використовують його в комунікації. Соціальні суб'єкти взаємодіють одне з одним символічно за допомогою слів, жестів і дій.

С. Лангер вказує на те, що символ і значення створюють людський світ більшою мірою, ніж відчуття. Людина, на відміну від тварини, використовує знаки не тільки для вказування предметів, але і для їх репрезентації. До того ж більшість наших слів не є знаками в сенсі сигналів. Ми використовуємо їх, щоб говорити про якісь речі, які не сприймаються через слух, нюх, зір (наприклад, душа, Бог, любов тощо).

Знаки та символи представлені головним чином у мові. Завдяки їм можна впорядкувати досвід та поведінку людини. Мова виникає на певному етапі розвитку суспільства для задоволення багатьох потреб, тому вона є поліфункціональною системою. Основні її функції – створення, зберігання та передача інформації. Мова робить можливою комунікацію між людьми у часі та просторі.

Цінності – визнані усім суспільством або більшою його частиною зразки, ідеали, уявлення про те, до яких повинна (чи може) пригнути людина, знаходячись у певному соціокультурному просторі; це загальноприйняті переконання відносно цілей, до яких повинна прагнути людина. Цінності є основою моральних принципів. Наприклад, християнські десять заповідей, окрім інших вимог, передбачають збереження людського життя («не убий»), подружню вірність («не чини перелюбу») та повагу до батьків («почитай батько свого та матір свою»).

Відносини. Культура не лише виокремлює ті чи інші сторони світу за допомогою понять, а також виявляє, як ці складові частини пов'язані між собою у просторі та часі або за значенням (наприклад, чорне протилежне білому). Доволі часто

культури інтерпретують взаємозв'язки по-різному. Ми впевнені, що земля обертається навколо сонця, проте колись люди вірили, що все навпаки. Кожна культура формує певні уявлення про взаємозв'язки між поняттями, які стосуються реального або надприродного світу.

Правила – це елементи, які регулюють поведінку людини. Правила втілюються у соціальних нормах, етикеті, звичаях, традиціях, ритуалах.

Соціальні норми – стандарти (правило), які регулюють поведінку людини у соціальній обстановці. Соціальні покарання або заохочення, які сприяють дотриманню норм, називаються санкціями. Покарання, які стримують людей від певних вчинків, називаються негативними санкціями (штраф, тюремне ув'язнення тощо). Позитивними санкціями називаються заохочення за дотримання норм (грошова винагорода, почесна грамота тощо). Кожна культура передбачає існування власних специфічних норм та санкцій за їх дотримання чи недотримання.

Етикет – прийнята в особливих соціальних колах система правил поведінки, які складають єдине ціле; це правила чемності, ввічливості та толерантності, що прийняті в суспільстві. Норми етикету є «неписаними», тобто мають характер певної своєрідної угоди між людьми, щодо дотримання певних стандартів поведінки. Особливий етикет існував при королівських дворах, світських салонах, дипломатичних колах. Він характеризує вищі прошарки суспільства і зазвичай відноситься до сфери елітарної культури.

Звичай – встановлені у общині чи суспільстві зразки поведінки; почерпнута з минулого форма соціальної регуляції діяльності і відносин людей, яка відтворюється в певному суспільстві або соціальній групі і є звичною для його членів. У повсякденному значенні термін відноситься до впорядкованих соціальних дій або прийнятих правил поведінки, які регулюються неформально і відрізняють одну культурну групу від іншої. Звичай полягає в неухильному дотриманні почерпнутих з минулого приписам. Наприклад, європейці їдять ложкою і виделкою, народи Східної Азії нерідко для цього користуються паличками, ескімоси обходяться ножем, а

середньоазіатське страва беш-бармак тому й називається так, що їдять його «беш» – п'ятьма «бармак» – пальцями.

Традиція – це елементи культури, які передаються з покоління в покоління і зберігаються протягом певного часу. Традиції в тій чи іншій мірі і в тій чи іншій формах присутні в будь-якому суспільстві і в практично у всіх сферах культури. Традицію можуть втілювати певні суспільні інституції, норми поведінки, цінності, ідеї, звичаї, обряди тощо. Наприклад, в Україні можна вважати вже традиціями практики зустрічі Нового року з ялинкою, шампанським та телевізійними програмами, святкування Різдва Христового 7 січня.

Ритуал – це певні встановлені дії, які здійснюються з метою вплинути на дійсність, мають символічний, неемпіричний характер і, як правило, соціально санкціоновані; це соціально регульована, колективно здійснювана послідовність дій, які не породжують нової предметності і не змінюють ситуацію у фізичному значенні, а переробляють символи і ведуть до символічного зміни ситуації. Наприклад, в різних культурах є ритуал привітання. Так, в мусульманських країнах чоловік не повинен першим вітати красиву жінку, у африканських народів спочатку вітають старших за віком. Єгиптяни вітають один одного жестом, що нагадує віддання честі радянськими військовослужбовцями з тією лише різницею, що в арабському жесті долоня прикладається до лоба і повертається до того, кого вітають. Китаєць в колишні часи, зустрічаючи іншого, тиснув руку самому собі, у наш час він робить легкий уклін чи кивок головою або тисне руку, якщо вітає іноземця (за західним зразком).

3. Функції культури.

Функція – це роль, яку відіграє культура у суспільстві. В соціологічній літературі можна знайти значний список функцій культури. Ми з цього списку обираємо найзмістовніші, в яких віддзеркалюється найсуттєвіші характеристики культури.

Функції культури:

1. Адаптаційна: культура забезпечує пристосування людських спільнот до динамічних природних і соціальних умов їх існування; вона виступає одним з факторів культурогенеза, інноваційних процесів в людському суспільстві.

2. Інтеграційна: здійснює соціальну консолідацію людей, підтримує комфортні умови колективного існування на основі формування системи соціальної ідентичності шляхом вироблення спільних смислів, ідей, цілей, ідеалів.

3. Нормативна: передбачає існування системи конвенцій, які упорядковують життєдіяльність людей у суспільстві .

4. Пізнавальна: культура сприяє процесу накопичення соціально значущих раціональних або ірраціональних знань, досвіду, упорядкує та систематизує уявлення про навколишній світ з метою перетворення навколишньої дійсності, створення універсальної картини світу.

5. Функція трансмутації (або творча функція культури): мутацією називають реорганізацію структур відтворення інформації, перебудову самого апарату носіїв інформації. З одного боку, культура забезпечує стабільність суспільства, з другого, – є джерелом нових норм, цінностей, ідеалів тощо.

6. Прогнозуюча: культура моделює майбутній розвиток суспільства, формує уявлення про його оптимальний устрій, до якого необхідно прагнути.

Наведені функції не вичерпують всю повноту взаємодії культури і суспільства, але дають певне уявлення про ті завдання, які вона покликана виконати.

4. Динаміка культури.

Культура не тільки забезпечує стабільність суспільств, а і його прогрес. Як результат разом із соціумом змінюється і культурна система. Для динаміки культури характерною є усталеність взаємодії компонентів, періодичність і стадіальність, що відрізняє її від культурних змін як довільних трансформацій соціокультурного процесу. Динаміка культури є відображенням здатності складних соціальних організмів адаптуватись до мінливих зовнішніх і внутрішніх умов існування.

Накопичення протиріч в культурній системі призводить до її розбалансованості й створення кризової ситуації, яка знаходить своє рішення в оновленні культурного досвіду, в культурних інноваціях. Динаміка культури сприяє збагаченню ціннісних смислів культури, тобто має прогресивний характер. Але можливі такі динамічні процеси, які спрощують культурне

життя суспільства, призводять до занепаду і деградації. Особливим станом культури є її застій як стан тривалої стагнації культурних цінностей.

А. Лобанова, І. Грабовець та Л. Кучерявенко виокремлюють декілька закономірностей розвитку культури:

1. залежність типу культури від природних та соціальних умов життя, її зворотний вплив на їх зміни;

2. спадковість культурних норм, стандартів, оскільки кожне наступне покоління ускладнює реальні культурні універсалії того світу, в якому народжується та виховується;

3. наступність у розвитку культури, оскільки вона може бути тимчасовою (вертикальною) чи просторовою (горизонтальною), позитивною (продовження культурної традиції) чи негативною (заперечення культурного досвіду);

4. нерівномірність розвитку культури, яка виявляється у двох аспектах: розквіт в одних сферах, підсистемах суспільства та занепад в інших;

5. особлива роль особистості, людської індивідуальності у культурному процесі.

В історії соціальної думки склалося декілька моделей соціокультурної динаміки:

1. Циклічна модель: повторюваність, оборотність є характерною рисою існування всього живого. Циклічний рух культурно-історичних типів представлено в концепції М. Данилевського. Культурні організми в дослідженні О. Шпенглера проходять цикл від дитинства (весни), юності (літа), зрілості (осені) до старості (зими), від накопичення сил, їх реалізації до занепаду й загибелі культури. О. Тойнбі підкреслює, що культурна динаміка породжується викликом (зі сторони людського або природного середовища): сприятливі умови розвитку цивілізації, як зовнішні, так і внутрішні зумовлюють культурну стагнацію.

2. Лінійна модель: представлена еволюціонізмом. Г. Спенсер розглядав соціокультурну динаміку як частину незворотного процесу еволюції, яка проявляється в ускладненні, диференціації, удосконаленні первісних примітивних культурних систем. Е. Тейлор і Дж. Фрезер відстоювали ідею про те, що нові, більш складні культурні елементи заперечують

існування попередніх і забезпечують удосконалення життя людства. Класичний приклад лінійного еволюціонізму – марксистська модель формацій.

3. Хвильова модель соціокультурної динаміки представлена переважно в економічних науках. Так М. Кондратьєв сформулював теорію довгих економічних хвиль з періодом 48 – 55 років, які визначають циклічну динаміку господарсько-економічної системи. П. Сорокін автор теорії хвилеподібної соціокультурної динаміки підкреслює, що кожен елемент культурного системи проходить три фази – на першій відбувається накопичення і кристалізація соціально значимих смислів, на гребені хвилі вони фіксуються у вигляді культурних норм і цінностей, потім вони вступають у протиріччя з існуючими потенціями розвитку, після проходження всього циклу він поновлюється.

4. Постмодерністська парадигма соціокультурної динаміки ґрунтується на ідеї неупорядкованого поширення культурних процесів, які є нерегулярними і ненаправленими. Таку модель постмодерністи називають «ризомою».

В рамках даного підходу передбачається, що культурна система здатна до самоорганізації. В процесі розвитку культури виникають так звані точки біфуркації як свого роду пороги усталеності культурної системи, в яких закладаються тенденції її зміни. Поблизу моментів біфуркації, що несуть у собі поліваріантність розвитку культурної системи, провідну роль відіграє випадковість, окремі малі флуктуації (випадкові відхилення). Тобто культурна динаміка є результатом процесів саморозвитку культурної системи.

Таким чином, культура є невід’ємною складовою суспільства, його штучним середовищем. Вона, з одного боку, зумовлює стабільність суспільства, а з другого – забезпечує його динаміку. Основними елементами культури виступають символи, цінності, відносини і правила. Культуру можна вважати фундаментом соціальних відносин і зв’язків.

Література.

1. Гатальська С. М. Філософія культури: підручник. / Гатальська С. М. – К.: Либідь, 2005. – 328 с.

2. Культурология: учеб. пособ. / Составитель и ответств. редактор А. А. Радугин. – М.: Центр, 2001. – 304 с.
3. Лобанова А. С. Соціологія культури: навч. посіб. / Алла Степанівна Лобанова, Ірина Володимирівна Грабовець, Людмила Володимирівна Кучерявенко. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2010. – 131 с.
4. Матецкая А. В. Социология культуры: учеб. пособ. / А. В. Матецкая, С. И. Самыгин. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2007. – 320 с.
5. Шевнюк О. Л. Культурологія: навч. посіб./ О. Л. Шевнюк – К.: Знання-Прес, 2007. – 353 с.

Питання для самоконтролю.

1. Що таке культура? Чому виникають дискусії з приводу визначення даного поняття?
2. Які елементи здатні репрезентувати культуру будь-якого суспільства?
3. Які функції у суспільстві покликана виконувати культура?
4. Чому культура є динамічною системою?
5. У чому полягає сутність різних підходів до аналізу соціокультурної динаміки?

Тема 2.2. Соціологічний вимір різних видів культури.

Сутність масової культури. Передумови виникнення масової культури. Масова культура, популярна культура, народна культура: проблема розмежування понять. Елітарна культура як антипод масової культури. Субкультура в соціальній системі: сутність та особливості функціонування.

1. Сутність масової культури. Передумови виникнення масової культури.

Кожне суспільство має певну сукупність культурних норм та цінностей, яка визнається більшістю його членів. Цю сукупність прийнято називати базовою (домінуючою, репрезентативною) культурою. Разом з тим культура як соціально-нормативна система не є однорідною. Вона різна у своєму сприйнятті та трансляції між тими чи іншими сегментами і групами суспільства. Виділяють масову та елітарну культуру, субкультуру і контркультуру.

Важливим феноменом, який підкреслює специфіку соціокультурного життя індустріального суспільства, є масова культура. Вона відображає найбільш типовий спосіб буття культури серед широких верств населення в умовах сучасного суспільства. Масова культура – це культура більшості. Вона, як правило, має меншу художню цінність, ніж висока культура. Її відмінні риси – доступність широким верствам населення, тиражованість за допомогою різних засобів масової інформації, які зіграли вирішальну роль у поширенні масової культури.

Поняття «масова культура» було запропоноване мистецтвознавцями у 20-ті роки XIX століття для підкреслення змін, що відбулися в культурі індустріального суспільства. Воно використовується для позначення специфічного різновиду духовного виробництва, орієнтованого на «середнього» споживача та можливість широкого тиражування оригінального продукту.

В найбільш загальному вигляді масову культуру тлумачать як спосіб буття культури в умовах сучасного індустріального суспільства, вид «культурної індустрії», що виробляє культурну продукцію щоденно у великих масштабах, розраховану на масове споживання, яка поширюється каналами

засобів масової інформації та комунікації (Д. Макдоналдс, Д. Бурстин, О. Хакслі, Д. Белл, М.Фішвік та ін.).

Масова культура передбачає точний вибір адресата-споживача (вікової, соціальної та національної груп). Соціально-демографічні характеристики цільової аудиторії визначають вибір відповідних художніх та технічних прийомів, що, в разі успіху, приносить значний дохід. Окрім того, що масова культура розрахована на масового споживача, вона передбачає отримання прибутку. Таким чином культура перетворюється в товар, який можна продати. Означена властивість масової культури зумовлює появу її негативних оцінок у суспільному та науковому дискурсі. Це яскраво простежується в роботах Х. Ортега-і-Гасет, Г. Маркузе, Т. Адорно тощо. Критики масової культури підкреслюють, що вона формує у її споживачів пасивне сприйняття дійсності. В творах масової культури пропонуються готові відповіді на те, що відбувається в соціокультурному просторі навколо індивіда. Деякі теоретики масової культури вважають, що під її впливом змінюється система цінностей людини. Прагнення до цікавості та розваг стає домінуючим. Всебічний духовний розвиток якостей особистості відходить на другий план. Підкреслюється також і те, що масова культура ґрунтується не на образі, орієнтованому на реальність, а на системі іміджів, що впливають на підсвідомість людини. Вода здатна переносити людину у світ ілюзій, який уявляється їй частиною об'єктивної реальності. Наприклад, прихильники так званих «мільних опер» гостро переживають біди та радощі, які спіткають головних героїв. Масову культуру не можна трактувати виключно як негативне явище. Незважаючи на низку недоліків, відзначимо, що саме завдяки їй людство мало змогу ознайомитися з шедеврами мистецтва. Наприклад, завдяки мелодіям мобільних телефонів людина знайомиться з класичними творами. ЗМІ, особливо програми пізнавально-розважального характеру («Орел та решка», Інтері, «Світ навиворіт», 1+1, «У пошуках істини», СТБ тощо), значно розширюють світогляд особистості та підвищують її культурний рівень.

Існують гострі дискусії щодо часу виникнення масової культури. Одними із перших проявів масової культури деякі

дослідники вважають бої римських гладіаторів, якими захоплювалися численні глядачі. До прототипів сучасної масової культури відносять форми культури, які з'явилися під час становлення капіталізму в Англії на рубежі XVII-XVIII століть. Романи, написані в цей період (наприклад, «Робінзон Крузо» Д. Дефо), орієнтовані на масову аудиторію і мали явну комерційну спрямованість. Вони стали прикладом швидше «масової», ніж «високої» культури. Існує думка, що саме роман став одним із перших об'єктів масовізації європейської культури.

Ми не заперечуємо того факту, що елементи масової культури були присутні в історії людства з самого її початку. Але масова культура як феномен, що торкнувся усіх сфер життя суспільства, виникає значно пізніше.

Більшість дослідників підкреслює, що становлення масової культури відбувається на рубежі XIX-XX ст. в розвинених країнах Європи та Америки. Масова культура проявила себе вперше в США. Вона зачепила всі сфери суспільства (економіку, політику, управління) та стала частиною повсякденного життя людей. Відомий американський політолог З. Бжезинський є автором крилатого вислову: «Якщо Рим дав світові право, Англія парламентську діяльність, Франція - культуру та республіканський націоналізм, то сучасні США дали світу науково-технічну революцію та **масову культуру**».

Масова культура не лише змінила соціокультурне обличчя світу. Її поява супроводжувалася змінами у соціальній структурі суспільства. Масова культура формує новий суспільний прошарок, який отримав назву «середній клас». Вважається, що «середній клас» став стрижнем життя індустріального суспільства. Саме він зробив настільки популярною масову культуру.

Серед факторів, які зумовили формування масової культури, виокремлюють наступні:

1. Поява доступної літератури, картинок для «простого люду». Це сприяло розповсюдженню культури у широких прошарках суспільства. У 70-ті роки XIX ст. у Великобританії був прийнятий Закон про загальну освіту, який значно підвищив інтелектуальний рівень читаючої аудиторії і тим самим

прискорив оволодіння такою складною формою літературно-художньої творчості, яким є романна проза. Наприкінці ХІХ, а особливо у першій половині ХХ ст., людство почало активну боротьбу з безграмотністю. Уміння читати стало передумовою освоєння культурної спадщини людства. На сучасному етапі активно розвивається індустрія книгодрукування. Популярними стають іронічні детективи (наприклад, Д. Донцової), мелодраматична проза (Дж. Ліндсей) тощо. Означені твори є типовим прикладом масової культури. Вони не ставлять проблемних питань, не змушують розмірковувати. Їхнє головне завдання – сприяти релаксації людини та відволікати від буденних проблем.

2. Створення технічних пристроїв, які дозволили здійснювати швидку передачу і масове тиражування великих обсягів словесної, образної та музичної інформації. У 1895 р. винайдений кінематограф, який став засобом масового мистецтва, близького всім, незалежно від статі, віку, віросповідання, не вимагав навіть елементарної грамотності для свого сприйняття. До того ж періоду відноситься і широке розповсюдження фотографії. Завдяки їй людина отримала можливість побачити величні шедеври світового мистецтва, невидані раніше місця світу, образи відомих людей. Наприклад, не кожна людина була у Луврі і не бачила картини Л. да Вінчі «Джоконда». Завдяки фотографії її образ став розтиражованим. Таких прикладів можна наводити безліч. Найважливішим зрушенням в культурі можна вважати винахід і впровадження грамофонного запису, що породило ще один розділ майбутньої масової культури.

3. Розвиток капіталістичних відносин. Виникнення так званої «культурної індустрії» передбачало перетворення результатів культурної творчості в товар. Це стало природнім наслідком розвитку капіталізму, головною сутністю якого є накопичення капіталу, максимізація прибутків. Масова культура орієнтована на отримання прибутку, на комерційний успіх, в результаті чого в неї вкладаються величезні кошти державою, різними фірмами, транснаціональними корпораціями. Наприклад, створення музичного гурту чи «розкручування» співака розглядається в першу чергу як комерційний проект.

Головним суб'єктом шоу-бізнесу стає не стільки виконавець як носій унікальних музичних здібностей, скільки продюсер як продавець музичного товару.

4. Урбанізація. Зростання міст, посилення міграції зумовлює «перемішування» населення, а, значить, руйнування традицій, ослаблення соціальних зв'язків (общинних, родинних, сусідських тощо). Це призводить до атомізації суспільства, формування почуття самотності серед маси собі подібних. Масова культура виконує компенсаторну функцію. Наприклад, телевізор – це член родини, а телебачення стає невід'ємною частиною повсякденного життя людини. Воно здатне згладити почуття самотності, дозволяє поринути у життя інших людей, відчути себе частиною певної спільноти (прихильників естрадної зірки, телесеріалу, телевізійного проекту), приміряти на себе ролі героїв популярних телепередач, фільмів тощо.

5. Масовізація життя. Маса зазвичай протиставляють народу як певної спільноті, цілісності, пов'язаної загальними уявленнями, цінностями, інтересами, традиціями. Маса (Г. Блумер, Х. Арндт) – це сукупність індивідів, відчужених один від одного, які належать до різних соціальних прошарків, професійних груп, мають різний соціальний статус. Вона не здатна на спонтанні зусилля, не має міцних колективних норм, традицій і конформістські засвоює еталони і зразки, запропоновані їй владної елітою. В ній особистість втрачає свою індивідуальність, набуваючи рис стадності, уніфікованості, шаблонності (Д.Белл). «Масова людина» – це одиничний атом, який не відрізняється від тисяч і мільйонів інших атомів. У такої людини формуються стандартні культурні потреби. Масова культура повинна бути доступною усім. Саме тому вона є зрозумілою та простою. Не треба мати значних інтелектуальних здібностей, аби любити сучасну популярну музику або серіали. За перипетіями головних героїв фільму можуть спостерігати батьки та діти різного віку, багаті й бідні, працюючі та безробітні тощо.

Масова культура є невід'ємною рисою сучасного суспільства. У самому терміні фіксується, що вона розрахована на значну аудиторію, яка не має яскраво вираженої соціально-демографічної специфіки. Ключовими характеристиками

масової культури є її доступність в інтелектуальному та матеріальному планах, комерційна спрямованість та тиражованість завдяки сучасним технічним засобам.

2. Масова культура, популярна культура, народна культура: проблема розмежування понять.

Масова культура – в широкому сенсі субкультура самих широких верств населення, близька до так званої «народної культури», тобто культури сільського населення, на базі якої вона сформувалася. Поряд з терміном «масова культура» використовується термін «популярна культура». У західній соціологічній та філософській літературі означені терміни дуже часто використовуються як синоніми. Наприклад, Р. Генс, ототожнивши масову культуру з популярною, а популярну – з народною, прагне довести рівність масової культури і народної. Такої ж точки зору дотримується К. Маккейб.

На нашу думку ототожнювати «масову культуру», «популярну культуру» та «народну культуру» не можна, бо в даних поняттях фіксується зміст різних суспільних феноменів.

Популярна культура – це область культури, яка прийнятна та зрозуміла більшості населення в будь-яку історико-культурну епоху. Її суттєвою рисою є орієнтація на супровід дозвілєвої діяльності, а основна функція – розважальна. Популярна культура є складовою масової культури, проте, на відміну від останньої, вона не обов'язково є культурою загальнодоступною. Вона може бути розрахована на різні аудиторії за ознаками віку, статі, рівня доходів тощо. Прихильників популярної культури не можна розглядати як щось гомогенне, знеособлене, «масове». У якості прикладу популярної культури можна навести молодіжні субкультури (емо, готи, геймери тощо), проте вони всі разом характеризують масову культуру.

Ще одним поняттям, зміст якого перехресується з наведеними вище, є «народна культура». «Батьками» масової культури є спеціалізовані творці. В народній культурі творчість анонімна. У традиційному суспільстві сільське населення було абсолютно переважаючим. Саме в цей час в масі селян склалися міфи, виникали мелодії та тексти пісень, танці, казки, легенди, прислів'я тощо, причому авторство не

фіксувалося, а самі твори передавалися з покоління в покоління, складаючи фонд народної культури. Саме цим пояснюється відомий вислів про те, що «музику створює народ, а композитор її тільки аранжує».

Народна культура в широкому смислі тлумачиться як сфера неспеціалізованої (непрофесійної) культурної діяльності, поширеної по фольклорному типу в минулому та сьогодні, що передається з покоління в покоління в процесі безпосередньої взаємодії (спільних дій – трудових, обрядово-ритуальних, святкових). До елементів, що її складають (як і культуру в цілому), належать: цінності, норми, ідеї, обряди, ритуали, уявлення, знання, вірування, спосіб життя, художня творчість тощо в їх знаково-символічному та предметно-матеріальному втіленні, а також способи діяльності (домашнє господарство, виховання дітей тощо), які забезпечують практичне оперування цінностями, смислами, визначають форми їх підтримки, збереження та передачі від одного покоління до іншого, а також їх трансформації, оновлення. До проявів народної культури відносять наступне: самоідентифікація з певним народом, народні традиції в стереотипах соціальної поведінки та діях, буденних уявленнях, виборі культурних еталонів та соціальних норм, орієнтації на певні форми дозвілля тощо. Яскравим прикладом народної культури є українські народні казки («Пан Коцький», «Солом'яний бичок», «Коза дереза»), пісні («Ніч яка місячна, зоряна, ясна», «Підманула, підвела», «Розпрягайте, хлопці, коней»). Достеменно встановити авторство означених творів практично не можливо, та й не потрібно. Ключовою виразною характеристикою народної культури є те, що її створює та відтворює народ.

Після поділу західної культури на сільську та міську, коли стало фіксуватися авторство, коли художнє і взагалі культурна творчість стали професійним родом діяльності, становище змінилося. Практично всі культурні цінності стали створюватися професіоналами, причому починаючи з Відродження та в Новий час ці професійні творці теж стали елітою. З цього часу масова культура стала культурою тієї частини суспільства, яка сама безпосередньо культуру не створює, а тільки споживає.

Масовій культурі популярна культура передує історично, але продовжує з нею співіснувати в сучасному культурному просторі. Від масової культури популярну відрізняє відсутність її початкової орієнтації на включеність в комерційну індустрію і природна, а не особливим чином синтезована популярність. Популярна культура знаходиться ближче, ніж масова, до образів, мови, ідеалів народної культури, реальніше відображує міфи та орієнтири народної свідомості. Відрізняє її від народної культури монофункціональність: якщо народна культура виступає як спосіб передачі соціально значущого досвіду, є механізмом соціалізації та регулювання, а також рекреативним механізмом, популярна культура виступає переважно як культура дозвілля.

3. Елітарна культура як антипод масової культури.

При розгляді феномену масової культури так чи інакше зачіпається питання про елітарну культуру. Одна, як правило, представляється антиподом іншої. Елітарна культура виступає як ініціативний та продуктивний початок у будь-якій культурі, виконуючи переважно творчу функцію в ній. Масова культура шаблонізує, рутинізує, профанує досягнення елітарної культури, адаптуючи їх до сприйняття і споживання соціокультурним більшістю суспільства. У свою чергу, елітарна культура постійно висміює або викриває масову культуру, пародіює її або гротескно деформує.

Виробником і споживачем елітарної культури є вищий привілейований прошарок суспільства – еліта (від франц. elite - краще, добірне, вибране). Визначення еліти у різних соціологічних та культурологічних теоріях неоднозначно. Р. Міхельс та Г. Моска підкреслювали, що для еліти у порівнянні з масами характерна висока ступінь діяльності, продуктивності, активності. В соціальній думці вельми поширеним є тлумачення еліти як особливого прошарку суспільства, який наділений специфічними духовними здібностями. Поняттям «еліта» позначається не просто вищий прошарок суспільства, правляча верхівка. Еліта – це частина суспільства, найбільш здібна до духовної діяльності, має високі етичні та естетичні задатки. Саме вона забезпечує суспільний прогрес, тому мистецтво повинно бути орієнтовано на задоволення її запитів й потреб.

Елітарну культуру розглядають у двох вимірах:

1. У широкому сенсі елітарна культура може бути представлена досить великою частиною загальнонародної (загальнонаціональної) культури. В даному випадку мова йде про високу культуру як досягнення людства в цілому або окремого суспільства зокрема. До визначних шедеврів відносяться картини Л. да Вінчі, фрески Рафаеля, вірші О. Пушкіна, музика Л. ван Бетховена тощо.

2. У вузькому сенсі елітарна культура виступає як субкультура, тобто відрізняється від загальнонаціональної культури, відокремлюється, навіть протистоїть їй. Вона характеризується смисловою самодостатністю, закритістю, іноді ізольованістю, формуванням специфічних особливостей (ідеали, норми, знакові системи). Деякі дослідники взагалі схильні бачити в елітарній культурі тільки субкультуру привілейованих груп суспільства, що відрізняється принциповою закритістю, духовним аристократизмом та ціннісно-смисловою самодостатністю. Така субкультура складається в масонських ложах, аристократичних салонах, при дворах правителів, літературно-художніх, інтелектуальних гуртках, наукових товариствах тощо.

Елітарна культура має низку специфічних характеристик. До таких дослідники відносять наступні:

- Складність, спеціалізованість, креативність, інноваційність. Наприклад, середньостатистичній людині можуть бути незрозумілими витвори сучасного мистецтва, бо для їх сприйняття та оцінки потрібна або спеціальна освіта, або особливі таланти. Вчені підраховали: для того, щоб середньостатистична людина змогла осягнути визначні витвори мистецтва, повинно пройти щонайменше 50 років з часу їх появи.

- Здатність формувати свідомість, готову до активної перетворюючої діяльності й творчості у відповідності з об'єктивними законами дійсності. Завдяки творцям елітарної культури – носіям нестандартного мислення – людство розвивається в духовному та матеріальному планах. Саме генії кардинально змінюють наш світ.

- Здатність концентрувати духовний, інтелектуальний та художній досвід поколінь. Елітарна культура акумулює визначні досягнення людства і забезпечує їх збереження. Наприклад, Вінсент Ван Гог не був визнаним за життя, проте сьогодні його картини відомі усьому світові та коштують величезних грошей.

- Наявність обмеженого кола цінностей, які визнаються істинними, «високими». Саме завдяки творцям та носіям елітарної культури сформувалося уявлення про вищі людські цінності (сене життя, щастя, дружба, свобода тощо).

- Жорстка система норм, прийнятих в якості обов'язкових і неухильних в співтоваристві «посвячених». Представники елітарної культури найчастіше є епатажними людьми. Наприклад, С. Далі вражав публіку своїм одягом та формою вусів. Екстравагантність є нормою у середовищі творчих особистостей.

- Індивідуалізація цінностей, оціночних критеріїв діяльності, нерідко принципів і форм поведінки членів елітарного спільноти, які роблять її унікальною. У якості прикладів можна привести правила поведінки, які склалися в масонських ложах, релігійних сектах, наукових товариствах тощо.

- Створенням нової, нарочито ускладненою культурної семантики, що вимагає від адресата спеціальної підготовки та неосяжного культурного кругозору. Сама назва «елітарна» культура підкреслює, що це культура не для всіх, а для обраних, які вирізняються із сірої маси.

- Використанням суб'єктивної, індивідуально-творчої, «відстороненої» інтерпретації звичайного і звичного, що наближає культурне освоєння реальності суб'єктом до уявного (часом художнього) експерименту над нею. Яскравим прикладом означеної специфіки елітарної культури можуть послужити картини сюрреалістів, кубістів, авангардистів тощо.

- Змістова та функціональна «закритість», відособленість від національної культури, що перетворює елітарну культуру в подобу таємного, релігійного, езотеричного знання, табуованого для решти маси, а її носії перетворюються у свого роду «жерців» цього знання, обранців богів, «служителів

муз», «хранителів таємниці та віри», яке часто поетизується в елітарній культурі. Ще у первісному суспільстві жерці, волхви, чаклуни, племінні вожді стають носіями особливих знань, які не можуть і не повинні призначатися для загального, масового користування. Згодом подібного роду відносини між елітарною культурою і культурою масовою у тій чи іншій формі неодноразово відтворювалися. Наприклад, існували закриті релігійні конфесії, секти, духовно-лицарські ордена, середньовічні ремісничі цеха тощо. Таким чином формувалася елітарність знань, навичок, цінностей, норм, принципів, традицій, яка була запорукою витонченого професіоналізму і глибокої предметної спеціалізації, без яких в культурі неможливий історичний прогрес та розвиток.

Таким чином, елітарна (висока) культура створюється привілейованою частиною суспільства або на її замовлення професійними творцями. Вона включає витончене мистецтво, класичну музику та літературу. Висока культура (наприклад, живопис П. Пікассо або музика А. Шенберга), важка для розуміння непідготовленої людини. Як правило, вона на десятиліття випереджає рівень сприйняття «середньоосвіченої» людини. Масова культура перекладає елітарну культуру на доступну для більшості мову. Саме елітарна культура забезпечує культурний розвиток людства, вона є джерелом нових ідей, цінностей, норм.

4. Субкультура в соціальній системі: сутність та особливості функціонування.

Культура будь-якого суспільства є неоднорідною. Це є цілком закономірним явищем. Суспільство являє собою сукупність різних взаємодіючих соціальних суб'єктів – соціальних груп, організацій, інститутів тощо. Культура функціонує в суспільних відносинах на різних рівнях в певних конкретних формах. Для відображення цієї конкретної форми буття культури в соціології використовується поняття субкультури.

Вперше в науковій літературі термін «субкультура» з'явився ще у 30-х рр. ХХ ст., проте активно використовуватися почав у 60-70-х рр. ХХ ст. у зв'язку з дослідженнями молодіжних рухів. Префікс «sub» (тобто «під-») позначає

приховані, неофіційні культурні пласти, що підстилають «денну поверхню» пануючої культури. Це поняття використовувалося в ряду таких, як *subterranean culture* (підземна культура) та *underground* (підпілля). Субкультура сприймалася як неінституціональне культурне явище, як протилежність «високої» офіційної культури. У тому ж контексті використовувалося поняття «контркультура», під яким розуміли ідеологію та практику молодіжного протесту проти цінностей суспільства споживання, трудової етики та технократичної цивілізації. Підкреслювалося, що така ідеологія молоді руйнує всяку культуру взагалі, протистоїть культурі як такої. Звідси видно, що поняття «субкультура» спочатку позначало явища, що сприймалися як не- або поза-культурні. З часом, зміст даного поняття дещо змінився.

На сучасному етапі «субкультура» вважається підсистемою культури як цілого. Субкультура не являє собою самостійного цілого. Її культурний код формується в рамках більш загальної системи, що визначає основу даної цивілізації та цілісність даного соціуму (її ми позначаємо словом «культура»). Субкультури, як її підсистеми спираються на її культурний код та орієнтовані на постійний діалог з нею. Цей діалог може приймати форми «оновлення культури», її «розвитку» або «протистояння», «руйнування» та ін. Кожна субкультура визначається насамперед по відношенню до базової, репрезентативної культури, бо протиставляє їй свої норми та цінності або черпає в ній обґрунтування цих норм.

Аналіз субкультури у суспільстві сьогодення ускладнюється двома основними аналітичними проблемами:

1. Залишається невизначеним, що є основними факторами розвитку субкультур. Деякі дослідники вважають, що новітні субкультурні феномени фактично являють собою ухилення робочого класу від вимог культури панівного класу.

2. Поняття субкультури передбачає існування яскраво вираженою панівної культури, однак сьогодення культурна фрагментація робить проблематичним виділення такою за визначенням узагальненої культури.

Незважаючи на наявність певних методологічних дискусії, термін «субкультура» активно використовується для опису соціокультурної реальності.

Субкультура в найбільш загальному визначенні – це набір символів, переконань, цінностей, норм, зразків поведінки, що відрізняють те чи інше співтовариство або яку-небудь соціальну групу. Кожне співтовариство створює свою субкультуру. Субкультура не заперечує панівної культури, але в той же час вона має свої специфічні відмінності. Ці відмінності пов'язані з особливостями життєдіяльності тих чи інших спільнот.

Т. Щепанська до основних ознак субкультури відносить наступні: знакові (спільність ідеології, ментальності, символіки, культурного коду, картини світу); поведінкові (звичаї, ритуали, норми, моделі та стереотипи поведінки); соціальні (соціальна група, страта як носії субкультури) і всі вони разом (культура як «цілісний спосіб життя»).

Можна виділити західні, східні, національні, конфесійні, професійні субкультури, субкультури організацій, соціальних груп і т. д. Дослідники найбільшу увагу приділяють дослідженню молодіжних субкультур.

Молодіжна субкультура (С. Левікова) – це культура, яка створюється молодими людьми для себе з метою самореалізації, самоствердження, самоідентифікації, визначення соціальних ролей та статусу. Жодних комерційних цілей молодіжна субкультура не має. Вона не прагне себе афішувати, на відміну, наприклад від масової культури.

Молодіжна субкультура – відносно новий феномен, який стає предметом наукового та суспільного дискурсу у середині ХХ ст. Це пов'язано з появою молодіжних рухів у США та Західній Європі та молодіжною революцією 60-х рр. ХХ ст. На думку С. Сергєєва російські та західні молодіжні субкультури є результатом свідомого пошуку якоїсь нової ідентичності, нового стилю. Джерелом цього стилю є романтизований або ідеалізований образ іншої цивілізації, культури (це можна назвати «культурним міфом» або «культурною утопією»). Для молодіжних субкультур Заходу джерелами конструювання «культурних міфів» були буддистський Схід, Африка, культури

північноамериканських індіанців та ін. Це було скоріше саме конструювання, ніж запозичення: образ чужої культури очищався від неприйнятних рис, поповнювався власними інтерпретаціями культурних феноменів. Результат міг вельми відрізняється від «оригіналу».

Одним із перших молодіжних рухів, якій змусив говорити про молодь як суб'єкт соціальної дії, про молодіжну субкультуру, – це рух Контркультури. Його батьківщиною стали США. В 50-ті рр. XX ст. спостерігалось значне зростання рівня життя більшості американців. Вони стали жити забезпечено, могли дати своїм дітям гарну освіту. В цей час в американському суспільстві утвердився культ споживання, гонитви за матеріальними цінностями, тотальний конформізм («будь як усі», «будь не гірше за інших»). З'являється формула американської мрії: «дружина-домогосподарка, діти, робота у великій корпорації, гарний автомобіль, облаштований будинок і т. ін.». Рух Контркультури став відповіддю молоді на ці цінності.

Молодь (як правило, вихідці із заможних верств) відкинула споживацьку культуру старшого покоління. Дослідники виокремлюють два етапи розвитку молодіжного руху та відповідної субкультури:

1 етап пов'язаний з так званими «бітниками» (англ. beatnik (beat generation) – розбите покоління). Ідеологія бітників базується на протесті, підкріпленому марксистською ідеологією, та свободі від соціальних та релігійних норм. Вони практикували «богемний» стиль життя. Вживали алкоголь, наркотики, проповідували вільні стосунки між чоловіками та жінками, вважали художню творчість основною формою самовираження особистості, заперечували релігійні (протестантські) традиції батьків, цікавилися релігіями Сходу, особливо дзен-буддизмом. Щодо зовнішнього вигляду, то бітники надавали перевагу чорному кольору, носили темні, непроникні окуляри та берет. Дуже популярною була чорна або в горизонтальну смужку водозахисна та біла без малюнка футболка. Дівчата носили темні штани, довгі спідниці, трико, светр, капрі. Хлопці одягали мішкуваті штани, відпускали

«козлячі борідки». Взувалися бітники в сандалі, кеди, шкіряні чоботи.

2 етап пов'язаний з «хіпі» (від англ. hippy або hippie від розмовного hip, her, – розуміючий, знаючий). «Хіпі» (діти квітів) – це не самоназва бунтівної молоді, а прізвисько, дане журналістами, яке пізніше було прийнято і самою молоддю. Більшість хіпі були вихідцями із середнього класу, які відмовилися від життєвої програми своїх батьків. Хіпі носили довге волосся та надавали перевагу різнокольорову, яскравому одягу. Їх вважають символом Америки 60-х рр. Хіпі вели бродячий спосіб життя, створювали «комуни» на противагу традиційній сім'ї, практикували вільні сексуальні зв'язки. Хіпі прагнули повернутися до природи та відкидали технічну цивілізацію. Час хіпі – час війни США у В'єтнамі. Хіпі були яскраво вираженими пацифістами, їх гасло: «Займайся коханням, а не війною». Музичним виразом цінностей та способу життя хіпі став рок. Хіпі шукали істину у східних навчаннях. Особливе місце у їхніх релігійних практиках займав містичний досвід, який передбачав злиття з трансцендентним началом, вихід за межі свого «Я». З цими пошуками хіпі пов'язана так звана «психоделічна революція». Щоб отримати особливий містичний досвід хіпі почали вживати психоделіки, в першу чергу ЛСД. Повальне захоплення ЛСД та нещасні випадки, пов'язані з його прийомом, зумовили заборону ЛСД в США. «Хіппізм» як такий припинив своє існування в 70-х рр. XX ст. На сучасному етапі естетика, зовнішня атрибутика хіпі були «приватизовані» масовою культурою і стали доволі поширеними.

На сучасному етапі фіксується доволі велика кількість субкультур, що зумовлює появу в соціальних науках різної типології. С. Сергеев пропонує виокремлювати наступні: романтико-ескапістські субкультури (хіпі, індіаніси, толкіністи, за певних оговірок – байкери); гедоністично-розважальні (мажори, рокери, рейвери, репери тощо); анархо-нігілістичні (панки, екстремістські політизовані субкультури «лівого» та «правого» спрямування); кримінальні (любери, гопники).

Т. Щепанская підкреслює також наявність на пострадянському просторі релігійно-містичної субкультури

(кришнаїти тощо), спортивної (культуристи, качки) та інтелектуальної (хакери, КВНщики).

Сьогодні вкрай складно говорити про гомогенність культури. Навіть поняття «базової», «домінуючої» культури втрачає свій зміст. Теорія субкультур дає змогу описати культурне розмаїття сучасного світу. Субкультура є складовою культурного простору будь-якого суспільства. Вона не протистоїть системі, бо формується в її рамках. Аналіз субкультури дозволяє фіксувати ціннісні та поведінкові відмінності між різними соціальними групами.

Таким чином, на сучасному етапі має місце соціальна диференціація культури. У ході розвитку людства були створені культурні цінності та норми, орієнтовані на різні прошарки населення. Так, масова культура є найбільш поширеною формою серед широких прошарків населення. Вона за своїм змістом є зрозумілою та доступною практично всім соціально-демографічним групам. Елітарна культура є культурою привілейованих груп. Дуже часто вона співпадає з високою культурою, для розуміння якої необхідна спеціальна освіта. Подальша диференціація культури зумовлює появу такого феномена як субкультури, в якому фіксується полікультурність сучасного світу.

Література.

1. Аблеев С. Р. Специфика и тенденции массовой культуры: анализ основных аспектов / С. Р. Аблеев, С. И. Кузьминская. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ethics.roerich.com/doc/kultura/Ablev_KCBMasKult.htm
2. Битники / Beatniks. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://molodej.org/bitniki-beatniks/>
3. Быкова Э. В. Народная, элитарная и массовая культура / Быкова Э. В. // Культурология. Программа базового курса для студентов технических вузов. — М., 2001. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://avt.miem.edu.ru/Kafedra/KT/Publik/posob_2_kt.html
4. Зелинский С. А. Информационно-психологическое воздействие на массовое сознание / С. А. Зелинский. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psyfactor.org/lib/zelinski-01.htm>

5. Костина А. В. Популярная культура / А. В. Костина // Энциклопедия гуманитарных наук. – 2005. – № 3. – С. 213 – 215. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.mosgu.ru/nauchnaya/ZPU/2005_3/Kostina2/index.pdf
6. Костина А. В. Традиционная, элитарная и массовая культуры. концептуальные подходы к исследованию / А. В. Костина. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.pandia.ru/text/77/152/12450.php>
7. Кравченко А. И. Культурология: учеб. пособ./ А. И. Кравченко. – М.: Академический Проект, 2002. – 496 с.
8. Культурология: учеб. пособ. / Составитель и ответств. редактор А. А. Радугин. – М.: Центр, 2001. – 304 с.
9. Культурология: XX век: Словарь. / Гл.ред.,сост. А. Я.Левит. – СПб.: Университетская книга, 1997. – 630 с.
10. Лалетин Д. А. Культурология: учеб. пособ. / Д. А. Лалетин – Воронеж: ВГПУ, 2008. – 264 с.
11. Левикова С. И. МОЛОДЕЖНЫЕ СУБКУЛЬТУРЫ И ОБЪЕДИНЕНИЯ / С. И. Левикова. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.civisbook.ru/files/File/Levikova_Molodezhnie.pdf
12. Локтев С. П. Исторические предпосылки развития массовой культуры / С. П. Локтев. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://tomb-raider6.narod.ru/lib/ff/filosofskie_i_kulturologicheskie_/s.p._loktev.i_storicheskie_predpos.html
13. Массовая культура : учебное пособие / Акоюн К. З., Захаров А. В., Кагарлицкая С. Я. и др. - М.: Альфа-М: ИНФРА-М, 2004. – 304 с.
14. Матецкая А. В. Социология культуры: учеб. пособ. / А. В. Матецкая, С. И. Самыгин. –Ростов-на-Дону: Феникс, 2007. – 320 с.
15. Михайлова Н. Г. Народная культура / Н. Г. Михайлова // Культурология XX век энциклопедия / Главный редактор С.Я. Левит. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://culture.niv.ru/doc/culture/encyclopedia-xx-vek/index.htm>
16. Разлогов К. Массовая культура: спасение или гибель? / Кирилл Разлогов. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

<http://myslitel.org.ua/2012/07/massovaya-kultura-spasenie-ili-pogibel/>

17. Сергеев С. А. Молодежные субкультуры в республике / С. А. Сергеев // Социс. – 1998. – № 11. – С. 95 – 102.

18. Соколова Н. Л. Популярная культура в эпоху «новых» медиа: социальный анализ культурных практик /. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора философских наук / Соколова Наталья Леонидовна. – Самара, 2010. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа :. http://dibase.ru/article/11102010_sokolovan1

19. Социология: учеб. пособ. / Под ред. Касьянова В. В. – Ростов-на-Дону: Издательский центр «МарТ», 2000. – 512с.

20. Щепанская Т. Б. Символика молодежной субкультуры. Опыт этнографического исследования системы. 1986 – 1989 гг.: моногр. / Т. Б. Щепанская. – СПб: Наука, 1993. – 340 с.

21. Щепанская Т. Б. Традиции городских субкультур / Щепанская Т. Б. // Современный городской фольклор. – М., 2003. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа :. <http://poehaly.narod.ru/subcult-f.htm>

Питання для самоконтролю.

1. Що таке масова культура? Окресліть дискусії щодо часу її виникнення.
2. Що стало передумовами виникнення масової культури?
3. Що є прикладами масової культури в сучасному суспільстві?
4. В чому полягає відмінність масової культури від народної та популярної?
5. Що таке елітарна культура? Чому її вважають антиподом масової культури?
6. Як співвідносяться поняття репрезентативна культура та субкультура?
7. Чому у середині ХХ ст. актуалізувалася проблема дослідження молодіжних субкультур?

Змістовий модуль 3. Соціологія текстових форм культури.

Тема 3.1. Текстові форми культури як складова проблемного поля соціології культури.

Соціологія книги як галузь соціологічного знання. Книга як соціокультурний феномен. Предмет соціології читання. Читання як об'єкт соціологічного аналізу. Соціологія літератури: проблемне поле досліджень.

1. Соціологія книги як галузь соціологічного знання. Книга як соціокультурний феномен.

На сучасному етапі має місце диференціація соціологічного знання, що зумовлюється різноманіттям соціальної реальності. Одним із підрозділів соціології культури можна вважати соціологію текстових форм культури. В науковому дискурсі мова йде про соціологію книги, соціологію читання, соціологію літератури як окремі галузі знання. Ми не ставимо на меті визначити доцільність виокремлення даних галузей знання, предметні поля яких перетинаються. Наше завдання – дати їх короткий опис.

В західних країнах вчені приділяють велику увагу аналізу процесів поширення книг у суспільстві та читанню, справедливо вбачаючи в книзі та книгодрукуванні одну з найважливіших умов розвитку культури.

Соціологія книги (О. Семашко, В. Піча) – одна із галузей соціології культури, яка вивчає закономірності створення і функціонування рукописних та друківаних творів у суспільстві, а також соціокультурні аспекти книги як матеріального об'єкта. Часом її виникнення вважають початок ХХ ст., а основоположником – бельгійського бібліографа та книгознавця П. Отле. Російський книгознавець М. Куфаєв соціологію книги називає бібліосоціологією та тлумачить її як абстрактну науку про закони книги.

На сучасному етапі існують розбіжності не лише у назвах даної галузі знання, а й в її статусі. Деякі дослідники вважають, що бібліосоціологія є складовою книгознавства (Н. Рубакін, М. Куфаєв, А. Борсук, Р. Ескарпі) або бібліотекознавства (В. Скворцов, А. Чачко). Інші оцінюють її як соціологічну дисципліну, але відносять до різноманітних галузей соціологічного знання – до соціології читання (М. Афанасьєв, А.

Рейтблат, В. Стельмах), до соціології літератури (К. Берельсон, Л. Гольдман, Р. Крисманський, П. Лазерсфельд), до соціології культури (З. Вайт, Л. Коган), до соціології освіти (П. Бурдьє).

Отже, об'єктом соціології книги є книга як соціокультурний феномен, а предметом – визначення особливостей функціонування різних сторін книги як соціокультурного феномена.

До основних завдань соціології книги відносимо:

- Визначення місця соціології книги у структурі наукового знання, розробка методології дослідження та її понятійно-категоріального апарату;

- Дослідження історії вивчення книги як соціокультурного феномену;

- Аналіз еволюції книг та книжкових багатств;

- З'ясування причин та наслідки кількісного і якісного складу творів писемності;

- Вивчення ролі книги у формуванні національної культури;

- Встановлення причин та наслідків зменшення соціальної ролі книги у суспільстві;

- Виявлення впливу комерціалізації культури на створення та поширення книг;

- Дослідження взаємодії книги та сучасних комп'ютерних інформаційних систем, зокрема Інтернету тощо.

Принциповою відмінністю соціології книги від суміжних галузей знання є те, що в її рамках книга розглядається як предмет духовної та матеріальної культури. Саме викладені в книзі думки, ідеї, образи в першу чергу визначають її значення і роль в житті суспільства. Разом з тим зовнішній вигляд книги, її формат, палітурка, декоративне оздоблення, майстерність, з якою вона зроблена, відіграють важливу роль у сприйнятті книги читачем та її поширенні. Наприклад, середньовічна книга містить не лише певні ідеї, а й сама може бути витвором мистецтва. Еволюція книги – від свитка до електронної книги – є показником розвитку культури суспільства, який не брати до уваги соціолог не може. Зміна технології виготовлення книги або її форми знаменує зміну культур та орієнтирів у світі.

Гутенберг перетворив європейський манускрипт на друковану книгу. Таким чином він створив новий засіб для відродження світу давніх авторів. Друкована книга стала засобом ознайомлення з передовими ідеями, поглядами, цінностями минулих та теперішніх поколінь. Коли поряд зі старою, усною формою слова почала стверджуватись і поширюватись його нова візуальна іпостась (спочатку в книзі, а сьогодні і на екрані телевізора чи комп'ютера), слова набули значення зорових символів з «об'єктивним» смислом.

Виникнення писемності та створення книги зумовили витіснення знання з його єдиного вмістилища – пам'яті і поклали кінець абсолютній владі старшого покоління. Матеріалізуючи пам'ять, книга по суті знімає її часові обмеження і робить ідеї, погляди, оцінки, висловлювання різних століть надбанням усього людства.

В науці книга тлумачиться як річ, предмет, носій або «засіб реєстрації», фіксації певного ідеологічного, наукового, художнього і т. п. змісту, як твір писемності та друку. Вона також є засобом масової комунікації, бо забезпечує обмін інформацією між різними людьми у часі та просторі. Текст книги фіксується на паперовому матеріалі за допомогою знаків (букв або інших графічних образів), які сприймаються зором (виняток – книги для сліпих, розраховані на сприйняття дотиком). За формою класична сучасна книга – це блок скріплених сторінок з текстом та ілюстраціями і зовнішніми захисними елементами (обкладинка, палітурка). Вона є найважливішим засобом масової, наукової і технічної інформації, знаряддям поширення знань, освіти і виховання.

На сучасному етапі деякі скептики говорять про смерть книги, про її неможливість конкурувати, наприклад, з Інтернетом. Однією із ознак набуття книгою нового життя у просторі постмодерну є феномен буккросингу. Новий рух має всі ознаки субкультури: ритуальність, зустрічі в культових місечках, свій сленг, свою філософію. Буккросинг – це рух книголюбів, які діють за принципом «прочитав – передай іншому». Вони цілеспрямовано залишають прочитані книги в людних місцях (метро, кафе, вокзали, парки), щоб інші могли їх взяти і почитати.

Буккросинг зародився в США на початку 2000-х рр. Незабаром рух із Америки перемістився в Європу, а потім і на пострадянський простір. В Україні буккросерські полиці є в Києві, Рівному, Сімферополі, Мукачеві тощо. Основний принцип буккросингу – книгообіг не повинен припинятися, якою б не була велика спокуса залишити вподобаний твір у себе.

Буккросери – це переважно представники гуманітарних професій, режисери, редактори, художники, журналісти, видавці, студенти. Вони займаються суспільно важливою справою: просуванням книг в маси. Буккросери надають перевагу літературно-художнім журналам, художній літературі, література з філософії та соціології. Закономірно виникає питання: навіщо молодим успішним людям потрібні ці книжкові проблеми, адже купити або скачати можна все, що завгодно. Буккросери вважають, що вони намагаються виключити зі свого життя все несправжнє. Матеріальну книгу не зможуть замінити електронні аналоги.

Отже, соціологія книги вивчає книгу як соціокультурний феномен. Книга є невід’ємною частиною матеріальної та духовної культури людства. Без неї немислимий всебічний розвиток особистості. Книга створена людьми і для людей, вона є засобом масової комунікації, яка забезпечує поширення ідей, поглядів, смаків, цінностей різних індивідів без урахування факторів «час» та «простір».

2. Предмет соціології читання. Читання як об’єкт соціологічного аналізу.

Ще одним великим самостійним розділом соціології культури є соціологія читання. У вітчизняній науці як спеціальний напрямок вона виокремилася у 70-х рр. ХХ ст. Сьогодні науковий статус соціології читання, як і соціології книги, є невизначеним. Деякі дослідники вважають соціологію читання самостійною науковою дисципліною (І. Бутенко, В. Стельмах), інші – спеціальною соціологічною теорією (А. Маршак), підрозділом бібліотекознавства (В. Скворцов). На думку Н. Стефановської, ці розбіжності зумовлені низкою чинників:

- Відсутністю цілісної соціологічної теорії читання. Численні дослідження значно збагатили і конкретизували наукові уявлення про стан читання як складної підсистеми духовної культури, але в конкретній дослідницькій практиці переважає фрагментарний аналіз характеристик читання.

- Соціологія читання розвивається переважно в рамках бібліотекознавства як прикладного наукового напрямку, орієнтованого на практичні завдання галузі (уточнення профілю комплектування фондів бібліотек, удосконалення форм і методів роботи з читачами та популяризації книги, розширення охоплення населення бібліотечним обслуговуванням та ін).

- Інтенсивним розвитком не тільки соціології читання, але і соціології бібліотечної справи. В даних галузях знання співпадає область досліджень – вони акцентують увагу на вивченні бібліотечного читання і читача бібліотеки. Але соціологія читання аналізує всі соціальні і демографічні групи, незалежно від того, чи відвідують вони бібліотеки. Соціологія бібліотечної справи досліджує проблеми бібліотек, що не входять у сферу читання: бібліотека як соціальний інститут, її функції та діяльність в конкретних соціокультурних контекстах, структура, кадри, якість обслуговування відвідувачів і т. ін.

- Недостатньою професіоналізацією дослідницьких кадрів. Проблеми читання поки не достатньо освітлюються соціологами-професіоналами. Відповідні соціологічні дослідження проводяться переважно бібліотечними фахівцями і педагогами.

Невизначеним є не лише місце соціології читання у структурі наукового знання. Існують гострі дискусії щодо її предмета. Більшість вчених вважають, що соціологія читання вивчає закономірності і рушійні сили функціонування в суспільстві друкованих джерел – книг, газет, журналів, покликана пояснити виникнення соціальної потреби в читанні, її зміни, способи задоволення, місце читання у системі суспільних явищ та його роль у формуванні духовного світу людини. Предмет соціології читання Н. Стефановська умовно позначає як систему взаємовідносин всередині чотирикутника «видавництво – книжкова торгівля (продавець) – бібліотека –

читач», включену в конкретний історичний і соціокультурний контекст.

Соціологія читання (О. Семашко, В. Піча) – це галузь соціології культури, яка досліджує читання як одну з основних суспільних форм опосередкованої комунікації в суспільстві (поряд з театром, кіно, радіо, телебаченням тощо).

Основними завданнями соціології читання є:

- вивчення читача як індивіда, що сприймає друкований текст в залежності від набутих ним культурно-освітніх та мовних навичок;
- аналіз соціально-демографічних, етнокультурних та соціально-політичних чинників, які опосередковано впливають на читацькі інтереси;
- дослідження читацької поведінку читачів (уявлення читачів про читання, його регулярність, частоту і час, співвідношення джерела інформації про літературу і джерел її отримання, рівень начитаності та розуміння прочитаного).

Читання тлумачиться як завершений комунікаційний акт, у межах якого відбувається передача знань з друкованої сторінки (текстового повідомлення на ній) до особистості і вплив цього повідомлення на її поведінку. Читання забезпечує залучення людини до культури, у певному сенсі виконує функцію соціалізації.

С. Плотніков, спеціаліст у галузі соціологів культури, на основі аналізу даних багаторічних досліджень виокремив головні відмінності у інтелектуальному розвитку людини, що читає (Ното legens), від людини, яка не читає. На його думку, читачі, на відміну від нечитачів:

- здатні мислити в категоріях проблем, схоплювати ціле і виявляти суперечливі взаємозв'язки явищ; більш адекватно оцінювати ситуацію і швидше знаходити правильні рішення;
- мають більший об'єм пам'яті і активну творчу уяву;
- краще володіють мовою: вона виразніше, мають багатий запас слів;
- точніше формулюють і вільніше пишуть;
- легше вступають у контакти і приємні в спілкуванні;

- мають більшу потребу в незалежності і внутрішньої свободи, більш критичні, самостійні у судженнях та поведінці.

С. Плотніков також підкреслює, що суспільні процеси впливають на читацьку поведінку і читацьку культуру. Тому читання – це надійний і навіть універсальний індикатор стану суспільства, і, насамперед, відносини влади до культури.

В ході досліджень проблем читання створюються типології читачів, які враховуються, наприклад, в маркетингових дослідженнях, в аналізі діяльності бібліотек, у визначенні цільової аудиторії інформаційного видання.

З урахуванням комплексу критеріїв С. Трубников виокремлює наступні типи читачів художньої літератури:

Перший тип – читачі з невизначеним смаком. Їх вибір книг характеризується випадковістю і хаотичністю, невизначеністю літературно-художніх інтересів. Типовий запит таких читачів: «Дайте що-небудь цікаве»;

Другий тип – читачі з однобічною спрямованістю інтересів і нерозвиненістю інших сторін смаку. У цих читачів яскраво виражена однобічність вибору літературно-художніх творів (тільки про шпигунів, тільки про кохання, тільки про війну);

Третій тип – читачі з однобічною спрямованістю інтересів і відносною розвиненістю інших сторін смаку. Читачів цього типу також характеризує однобічність (тематична, жанрова і т.д.) вибору літературно-художніх творів для читання, але при цьому вони мають відносно розвинену здатність оцінювати твори, витягувати уроки з помилок вибору. Якщо для читачів перших двох типів характерне пасивно-споживацьке ставлення до художньої літератури, то в третій групі досить часто спостерігаються читачі з активно-діяльним ставленням (прагнення до спілкування на матеріалі прочитаних творів, участь у літературних конференціях, диспутах).

Четвертий тип – читачі з різнобічними інтересами і відносно нерозвиненими іншими сторонами літературно-художнього смаку («еклектичний смак»). Для цього типу характерна велика активність у виборі літературно-художніх творів. На відміну від читачів першого типу, які часто читають та надають перевагу різним творам художньої літератури, читачі

четвертої групи цікавляться певними авторами, темами, жанрами.

П'ятий тип – читачі з негармонійно розвинутими сторонами літературно-художнього смаку. Ці читачі відрізняються активністю вибору творів, широтою і різнобічністю інтересів до літератури. Для їх читання в цілому характерна хаотичність, нестійкість інтересів, але навіть в їх інтересах можна спостерігати відсутність належної єдності та узгодженості.

Шостий тип – читачі з відносно гармонійним розвитком всіх існуючих сторін літературно-художнього смаку. Цю групу характеризують широта, різнобічність і цілеспрямованість вибору.

Означена типологія стає основою розробки соціологічного інструментарію дослідження читацької аудиторії.

На уподобання та смаки читачів певний вплив здійснює читацька мода. В останні роки модно було читати Д. Брауна, П. Коельйо, Р. Баха, Л. Костенко, С. Жадана тощо.

Читацька мода визначається як динамічна форма стандартизованої поведінки читачів, що виявляється в демонстративно виборчому ставленні до творів друку у відповідності з культурними нормами референтної групи. Основними характеристиками моди є стандартизованість та динамічність. Стандартизованість проявляється в масовій шаблонній, банальній, одноманітній поведінці читачів по відношенню до певного об'єкту. Формуються однотипні читацькі уподобання, які породжують попит на одні і ті ж книги, їх загальноприйняті оцінки і домінування таких книг в якості предмета обговорення. Динамічність проявляється у швидкій зміні таких стандартів, уподобань, їх плинності. Доля художнього твору залежить від історичної епохи (з її соціально-політичними, естетичними особливостями і запитамі) і від читача. Історична епоха породжує читача, сприйняття якого визначається належністю до певного суспільного прошарку, національності, статі, віку та індивідуальними характеристиками людини.

Показником моди є також популярність. Вона може бути зумовлена як інтересами читачів, так і прагненням не відстати

від інших. У другому випадку маємо справу з демонстративністю читацької моди, яка передбачає: регулярні розмови про модні літературні твори; прагнення завищити показники своєї читацької компетенції; швидше демонстрація, ніж використання, домашньої бібліотеки.

Психологи підкреслюють, що читачі слідуєть моді через прагнення задовольнити потребу в приналежності до якої-небудь групи, уникнути самотності, соціально-престижну потребу (потішити власне самолюбство), потребу в самостверженні та повазі оточуючих. Таким чином, вибір літературного твору не завжди зумовлений виключно інтересами та смаками читача. Конформістські установки можуть стати мотивуючим фактором читання. У зв'язку з цим згадується відомі правила етикету – в поважному товаристві слід вести розмови про погоду, природу, літературу тощо.

Отже, соціологія читання вивчає мотиви та практики читання, вподобання читачів, особливості вибору ними тих чи інших інформаційних ресурсів, встановлює відмінності між тими, хто читає, та тими, хто не читає. Невизначеність наукового статусу даної галузі знання зумовлена в першу чергу відсутність систематичних досліджень, проведених соціологами-професіоналами. Разом з тим фрагментарні вивчення читання як соціального феномену та читача закладають базу для створення відповідної соціологічної теорії.

3. Соціологія літератури: проблемне поле досліджень.

Література завжди була є і буде виразником цінностей та норм культури певного суспільства. Вона формує уявлення про прийнятні та неприйнятні моделі поведінки, віддзеркалює наболілі проблеми, привертає до них увага спільноти тощо. Яскравим прикладом може бути популярний роман Л. Костенко «Записки українського самашедшого».

Перші соціологічні дослідження літератури були інструментом вирішення суто літературознавчих завдань. Соціологічний метод у літературознавстві повинен був компенсувати слабкість причинних пояснень літературних фактів або явищ. Він передбачав врахування таких факторів як інформація про середовище, в якому формувався і працював письменник, про його вплив на вибір ним тематики, на

особливості його творчої манери. Ідея відображення реальності в літературі дозволяла інтерпретувати літературний матеріал як типовий прояв тих чи інших соціальних законів або явищ – економічної поведінки підприємців, особливостей селянського господарського укладу, столичного (міського) і периферійного (провінційного) способу життя та ін.

Літературознавство та соціологія літератури – це дві галузі знання, в яких ядром проблемного поля є література. Літературознавці розглядають художній твір як твір мистецтва, який має певну естетичну цінність. Соціологія літератури досліджує особливості створення, сприйняття та інтерпретації літературного твору та його соціальний контекст.

Науковий статус соціології літератури на сучасному етапі не визначений. Сам термін «соціологія літератури», який з'явився в західній соціології в ХХ ст., досі викликає суперечки і критику.

М. Черновська підкреслює, що в європейській традиції розрізняють «літературну соціологію» як частину літературознавства, яка досліджує літературний текст з соціолінгвістичної точки зору, і «соціологію літератури» як частину соціології, яка застосовує соціологічні методи при аналізі книжкового ринку, поширення літератури, успіху у публіки. В американській соціологічній традиції соціологія літератури вивчає організацію і ринки, а також смаки, уподобання і практики читачів в певних соціальних групах, надаючи більшого значення емпіричному аналізу, ніж теоретичним розробкам.

Російські дослідники Л. Гудков, Б. Дубін, В. Страда дають наступне визначення **соціології літератури**: це процес дослідження читання, який включає публіку, критику як «професійного живильника», автора як інтерпретатора прочитаних текстів, і проблему ідентичності тексту.

Завдання соціології літератури формуються на основі уявлень про літературу як соціальний феномен. Так, починаючи з 30-х рр. ХХ ст. вона розглядається з трьох сторін:

- література як відображення суспільства;

- література як знаряддя впливу на соціальне життя та суспільну свідомість;

- література як засіб соціального контролю.

Таким чином, при дослідженні літератури з позиції соціології вчених цікавить, з одного боку, вплив літератури на суспільство, а з другого – вплив соціальних умов на створення літературних текстів.

У якості прикладу дослідження взаємозв'язку суспільства та літератури можемо навести ідею «формульних оповідань» американського культуролога Дж. Г. Кавелті. Дослідник трактує формули як засіб узагальнення властивостей великих груп творів шляхом виділення певних комбінацій культурного матеріалу і архетипових моделей оповідання. Це поняття фіксує закономірності у розвитку колективних фантазій, властивих великим групам людей, і особливості цих фантазій в різних культурах і в різні періоди часу. Для нього кожна з таких формул є специфічним засобом пом'якшення напруги, яка виникає у суспільстві або у групі за певних умов, на певних фазах соціального розвитку, – конфліктів соціальних, групових та індивідуальних цінностей, норм, інтересів. Зняття цих конфліктів здійснюється через їх проєкції на умовні символічні конструкції, моральні фантазії, поведінкові фікції героїв книг (і не тільки – наприклад, кіно). Людей може обурювати несправедливість у суспільстві. Герой літературного твору вправно бореться з лиходіями і це сприяє катарсису читача, звільненню його від негативних емоцій. Список формул залишається принципово відкритим, проте можна говорити про їх ядро. Це пригода, любовна історія, таємниця, чужі істоти і прикордонні стани. Їх найбільш популярні поєднання утворюють жанри мелодрами, детективу, вестерну, фантастики (утопію) і «роману про землю, історичні корені» (Bodenroman), а пізніше – їх кіно- та телеверсії.

Мелодрама, формула якої обов'язково включає критичні точки, переломні моменти життєвого циклу (народження, дорослішання, смерть, катастрофа, соціальні катаклізми), відтворює історію кохання двох молодих людей, які перебувають на різних сходинках соціальної драбини. Конфлікт

між лиходієм-аристократом і молодим героєм, наділеним чеснотами раціональності, стриманості, працелюбства та наполегливості, несе не просто уявлення про індивідуальну кар'єру і шлюб як вінець життя, але і про нові засади соціального порядку. Яскравим прикладом мелодрам можуть бути численні твори про кохання. Це романи Д. Стіл, Дж. Остін, Е. Джеймс та ін. Відомими кіно версіями є фільми «Титанік», «Москва сльозам не вірить», «Красуня» тощо.

Детектив вводить раціоналізовану, доступну не тільки співчуттю, але і розумному поясненню структури людських мотивів. В ньому фіксується особливість міського, багатолюдного та анонімного, історично нового типу поведінки. Злочин у даному випадку – це вже не предмет власне моральної чи релігійної оцінки, як це було в класичній трагедії або готичному романі, а соціальне відхилення, порушення прийнятих норм при досягненні значимої, схвалюваної всіма цілі або цінності (скажімо, багатства, статусу або визнання). У детективі злочин завжди викривається і не оминає покарання. Прикладом може бути «Азазель» Б. Акуніна, «Ідентифікація Борна» Р. Ладлема, «Стиліст» О. Марініної.

У романі про «землю» («історичні корені», «батьківщину») виклад індивідуальної біографії або долі роду будується як сходження героя від однієї соціальної позиції до іншої. Завдяки цьому все соціальне ціле, його устрій стає доступним для розуміння. Якщо герой наділяється рисами національного характеру (походження, зовнішність, мова, рамка символічного «природного» ландшафту), то твір набуває вигляду національної епопеї, міфу про тріумфальне становлення національної спільності, яке завершується її визнанням іншими народами. Прикладом можуть бути літературні твори про Велику Вітчизняну війну, в яких славиться радянський народ, наголошується на його історичній місії, підкреслюється почуття патріотизму. Це «Офіцери» Б. Васильєва, «Повість про справжню людину» Б. Польового тощо.

У фантастиці використовується декілька формул. Вона вводить утопічний образ недалекого і раціонального соціального порядку – ідеальне місто, острів, іншу планету, дозволяючи тим самим порівнювати з ними актуальну

реальність. Науково-фантастичний роман викликає свого роду «культурний шок», зіштовхуючи героїв з незнайомими раніше істотами (первісної (динозаври) або «постлюдської» (роботи) природи, включаючи «війну світів», в ході якої демонструється перевага власних соціальних цінностей, технічних удосконалень, культурних символів над «чужими». Вкрай важливим залишається зображення «фонових» обставин того, що відбувається. Це статеві ролі і загальноприйняті, схвалювані форми сексуальної поведінки, сім'я, будинок, забезпечене існування малої групи, кровної або близькою органічної спільності, громади. Їх цінність підкреслюються на фоні випробувань героя в різних критичних етапах, поворотних точках його біографії. В подібних літературних творах підкреслюється патріотизм, любов до Батьківщини, міцні сімейні або дружні стосунки. У якості прикладу можна навести «Війну світів» Г Уелса, «Я, робот» А. Азимова, «Солярис» С. Лема тощо.

Отже, література є соціальним феноменом та складовою культури будь-якого суспільства. Вона створюється людьми та для людей. Література є показником розвитку суспільства і, одночасно, фактором впливу на суспільну свідомість. Через неї соціум утверджує прийнятні цінності та норми в широких прошарках населення. Саме соціальний контекст літератури є ядром проблемного поля соціології літератури, предмет якої ще потребує уточнення на основі відповідних теоретичних розробок.

Сфера наукових інтересів соціології книги, соціології читання та соціології літератури перетинаються. Разом з тим предмети даних галузей знання мають певні відмінності. Соціологія книги акцентує увагу не тільки на тому, який зміст закладений в низі, а й на самій книзі як феномені матеріальної культури. Соціологія читання не обмежується дослідженням читання книг або літературних творів. Її цікавить аудиторія будь-яких текстових форм культури. Соціологія літератури акцент робить на соціальному контексті виникнення та поширення літературних творів. Разом з тим вона досліджує зворотній зв'язок – як ці твори впливають на суспільство. Важливим теоретичним завданням для соціологів, які працюють

у даному напрямі, є визначення доцільності виокремлення даних галузей знання, чітке окреслення їх предмета та місця в структурі науки.

Література.

1. Беловицкая А. Общее книговедение: учеб. пособ – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook011/01/topicsw.htm>
2. Буккроссинг в Украине (официальный сайт). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://bookcrossing-ua.at.ua>
3. Гудков Л. Литература и общество: введение в социологию литературы / Гудков Л., Дубин Б., Страда В.. – М., 1998. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.iek.edu.ru/publish/slcont.htm>
4. Кавелти Дж. Г. Изучение литературных формул / Кавелти Дж. Г.; пер. с англ. Е. М. Лазаревой. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.metodolog.ru/00438/00438.html>
5. Мелентьева Ю. Социологические и психологические аспекты изучения чтения. Методика изучения читателей / Юлия Мелентьева. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://lib.1september.ru/2004/18/10.htm>
6. Миронова М.В. Психология и социология чтения: учеб. пособ. – Ульяновск: УЛГТУ, 2003. – 67 с.
7. Панкин В. Г. Книга как информационно-технологическая основа культуры / Панкин В. Г., Григорьева О. А. // Социс. – 2009. – № 7. – С. 78 – 84.
8. Соціологія: курс лекцій: навч. Посіб. для студентів / За ред. Щудло С. А., Романіва Т. М., Мірчук І. Л. – Дрогобич: Вимір, 2007. – 240 с.
9. Стефановская Н. А. Проблемы развития социологии чтения в России / Стефановская Н. А. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.library.ru/1/sociolog/
10. Стефановская Н. А. Социологические исследования чтения – проблемы теории и оціологія / Стефановская Н. А. // Чтение в библиотеках России: информационное издание. – СПб., 2007. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.nlr.ru/prof/reader/prozam/izd/lr_7.pdf

11. Тараканова О. Л. Антикварная книга: электронный учеб. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.hi-edu.ru/e-books/AK/cont.htm>
12. Трофимова Р. А. Библиосоциология: история, теории, методология, исследовательские методы: Автореф. дис. на соиск. учен. степ. д. социол. н.: Спец. 22.00.01 / Трофимова Раиса Афанасьевна; [Алт. Гос. Ун-т]. – Барнаул: 2002. – 34 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/125853.html>
13. Черновская М. С. Зарубежная социология литературы: основные направления / М. С. Черновская // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2011. – Т. 14. – № 1. – С. 178 – 190.

Питання для самоконтролю.

1. Що є об'єктом та предметом соціології книги?
2. Що таке книга? Чому в рамках соціології книги вона розглядається як предмет матеріальної та духовної культури?
3. У чому полягає відмінність соціології книги від соціології читання?
4. Чому на сучасному етапі науковий статус соціології читання залишається невизначеним?
5. Які існують типології читачів?
6. Що є предметом дослідження соціології літератури?
7. У яких трьох аспектах розглядається література в соціології?

Змістовий модуль 4. Культура і суспільство.

Тема 4.1. Культура як фактор формування особистості: проблема ідентичності.

Людина як продукт культури. Культура як поле формування ідентичності. Особливості формування ідентичності в різних типах культури. Сучасна культура як джерело кризи ідентичності особистості.

1. Людина як продукт культури

Людину людиною у повному сенсі цього слова робить саме культура. Ми живемо у суспільстві і засвоюємо його цінності та норми. Культура створює поле для формування особистості людини. Вирішальну роль культури у становленні особистості підтверджує феномен дітей-мауглі. У засобах масової інформації періодично з'являються повідомлення про них. Наприклад, у 1954 р. в Індії був знайдений 6-річний хлопчик на ім'я Раму. За словами його батьків дитину викрав вовк. Після повернення додому хлопчик хлебтав молоко, як тварина, полюбляв гризти кістки, а більш за все його цікавили вовки у звіринці. У 1962 р. в Туркменії знайшли хлопчика на ім'я Дюма. Він пересувався як вовк і навіть покусав одного із геологів, які шукали нафту та натрапили на дитину. У 1991 р. йому було 37 років, проте він не вмів ходити як людина, їв сире м'ясо і кусався, коли його лякали.

Сукупність синдромів, які демонструють діти, що виростили поза соціальним середовищем, у психології прийнято називати «синдромом мауглі». Серед загальних ознак даного синдрому виокремлюють порушення мови або невміння говорити, нездатність до прямоходіння, десоціалізація, відсутність навичок користування столовими приборами, страх перед людьми. У дітей-мауглі повністю або частково відсутні ознаки, характерні для виду *Homo sapiens*. При цьому більшість цих ознак є результатом конвенцій між людьми (наприклад, мова), тобто вони є частиною культури. Культура виступає штучним середовищем існування індивіда. Поза суспільством та поза культурою індивід не здатен стати особистістю.

У повсякденному спілкуванні, в засобах масової інформації нерідко вживаються фрази: «людина високої культури», або, навпаки, «некультурна людина». Коли ми

говоримо про культурність або некультурність особи, ми маємо на увазі зазвичай такі її якості, як освіченість, вихованість, моральність, духовність. Люди дійсно розрізняються мірою розвитку подібних якостей.

Проте, наукове значення терміну «культура» значно ширше. Будь-яка людина, незалежно від рівня освіти і етичних якостей, вміє говорити, володіє безліччю складних навичок, засвоїла певні поведінкові норми, тому є культурною істотою. Більшості суспільства поведінка деякої особистості може не подобатись, проте це не означає, що в неї відсутні цінності і вона не керується певними нормами. Така людина є носієм культури, яка є неприйнятною або незрозумілою для інших представників суспільства.

Д. Берестовська розглядає декілька типів «культурності» особи:

- тип «низької культури» характеризується випадковими, хаотичними контактами людини з культурними цінностями і нормами, що не мають істотного значення в його житті;
- тип споживчого відношення до культури передбачає «споживання» культурних цінностей в буквальному розумінні: ототожнюється з комфортом, розвагою, насолодою;
- «змішаний тип», пов'язаний з нерозбірливим відношенням до культурних цінностей;
- зарозумілий тип» характеризується пріоритетом духовних цінностей, чітким знанням критеріїв, норм, цінностей та ідеалів, об'єктивністю і зваженістю оцінок, активністю у виборі культурних феноменів та ідеалів.

Отже, людей, повністю позбавлених культури, не існує. Новонароджене немовля вже з першої години існування підпадає під культурний вплив. Наприклад, з ним спілкуються певною мовою, яку згодом він вважатиме рідною. Під впливом оточуючого середовища маленька людина поступово стає носієм культурної традиції – української, російської, американської, китайської і так далі.

Процес засвоєння культурного досвіду суспільства прийнято називати соціалізацією. Термін «соціалізація», незважаючи на його розповсюдженість не має однозначного

тлумачення. В найзагальнішому вигляді соціалізація – це процес засвоєння соціальних ролей та культурних норм, який починається у ранньому дитинстві і закінчується у глибокій старості. Основними засобами соціалізації виступають різні види діяльності (гра, праця, навчання), соціальні інститути (церква, сім'я, ЗМІ, держава), цінності та норми, соціальний контроль (система нагород та покарань за соціально схвалені або несхвалені моделі поведінки).

У процесі соціалізації, з одного боку, реалізуються закладені у індивіда природні задатки, а з другого, – суспільство завдяки вихованню, навчанню, залученню до культури трансформує їх у соціально-значимі якості людини при активній участі самого індивіда.

Результатом освоєння культури стає формування власне людських якостей – мислення, здатності до цілеспрямованої діяльності і взаємодії з іншими людьми. Культура кожного суспільства – унікальна, і містить певний «набір» уявлень про те, які характеристики повинна мати Людина.

Наприклад, культура вказує, що саме можна споживати, а що – не можна. При цьому «заборонене» в культурному сенсі зовсім не завжди «шкідливо» в сенсі фізіологічному. Досить пригадати заборону в ісламі споживати свинину, вживати алкогольні напої та численні харчові заборони іудаїзму (наприклад, забороняється їсти продукти, у яких є хоч крапля свіжої крові). Українцю й на думку не спаде споживати різних жуків, тоді як в Азії вони вважаються делікатесом.

Релігії дають багатий матеріал, пов'язаний з культурними заборонами. Так, ортодоксальний іслам забороняє зображати Бога і живих істот. Вона пояснюється тим, що творцем всього живого може бути тільки Бог. Людина, створюючи зображення живих істот, як би «змагається» з Богом і тим самим здійснює святотатство. Це значно обмежує розвиток деяких видів мистецтва. Християнські заповіді також містять заборони, наприклад, «не побажай дружини ближнього свого», «не вкради» тощо.

Слід відзначити, що заборони є невід'ємною характеристикою культури. Ю. Лотман підкреслює, що культура починається з заборон. На цьому наголошує і М. Мосс. Він

вважав заборони умовою відтворення культурної спадщини в достатньому для суспільства наборі. Для М. Мосса відсутність заборон означає відсутність культури.

Ю. Лотман підкреслює, що поступово культура вимагає більших відмов, вона облагороджує почуття і перетворює людину в інтелегентну людину.

Отже, засвоєння (і освоєння) культури включає не тільки накопичення знань і навичок. Цей процес передбачає певне «дресирування» індивіда, придушення частини природних, природних імпульсів. На цьому аспекті культури наголошував З. Фрейд. Він вважав культуру машиною придушення бажань і потягів, особливо сексуальності і агресивності. Без культурного обмеження потягів суспільство не могло б існувати.

Але культурні обмеження не завжди пов'язані з усвідомленим прагненням обмежити і заборонити. Будь-який культурний зразок дії, коли сформується та закріпиться, стає звичним. Він блокує інші типи дії, пов'язані із задоволенням тієї ж потреби. Якщо людина звикла користуватися паличками для споживання їжі, йому навряд чи прийде в голову міняти цей стереотип поведінки. Хоча потенційно в даній ситуації можна користуватися й іншими приборами, наприклад, виделкою. Це стосується також звичних форм мислення, вірувань, повсякденних ритуалів, видів трудової діяльності і так далі.

Культура частково визначає, який з безлічі типів поведінки, доступних з огляду на індивідуальні фізичні та розумові здібності, обирає кожна людина. Кожний представник роду людського володіє характеристикою індивідуальності, проте більшість його особливостей визначається культурною соціалізацією таким чином, що повсякденна поведінка індивіда в конкретних ситуаціях може бути передбачена. Індивід стає соціалізованим, коли він відмовляється від своєї фізичної автономії на користь контролю з боку культури. У своїй поведінці він керується усталеними культурними зразками. Ті ж, хто відмовляється відтворювати звичні для більшості моделі поведінки, врешті-решт ексклюзуються і опиняються у закритих закладах (наприклад, в божевільні або у в'язниці).

Потенційно людина має величезний вибір варіантів поведінки. Але багатство вибору – не завжди благо. Вибір

пов'язаний з труднощами і можливістю помилитися. Це стає причиною девіантної поведінки.

Слід відзначити, що культура не тільки пригнічує, але і формує бажання, потреби та задає способи їх задоволення. З огляду на особливості своєї природи, людина не володіє генетично закладеними програмами поведінки, а значить, навіть прості потреби – в їжі, безпеці, – вона може задовольнити лише за допомогою культури. Зафіксовано закономірність: чим складніша культура суспільства, тим різноманітніші потреби індивіда, тим більше способів, якими він може їх задовольнити. Таким чином, культура керує людськими потребами. Вона формує їх та задає способи їх задоволення. У сучасному суспільстві у порівнянні з первісним у людини більше потреб. Наприклад, ми прагнемо не просто одягнутися, аби не змерзнути, а одягнутися красиво та модно, не просто задовольнити потреби в їжі, а смачно поїсти і т. ін.

У процесі життєдіяльності людина засвоює певні культурні зразки, а згодом ними керується у своїй поведінці. Окрім цього культура формує ідеал, до якого повинна прагнути особистість. Таким ідеалом можна вважати духовність та інтелігентність.

У сучасних визначеннях духовність – це інтегральна якість особистості, яка містить етичний, естетичний, інтелектуальний, екологічний зміст і направлена на утвердження справжнього гуманізму в кожному індивіді (Л. Буєва, Р. Платонов, А. Косичев). На думку М. Бердяєва, завоювання духовності є головним завданням людського життя. Без цієї якості неможливо йти на жертви й здійснювати подвиги.

У соціології, культурології «духовністю» часто називають об'єднуючі начала суспільства, які представлені у вигляді моральних цінностей і традицій, сконцентровані, як правило, у релігійних вченнях та практиках, а також в художніх образах мистецтва. У рамках такого підходу, проекція духовності в індивідуальну свідомість називається совістю, а також стверджується, що зміцнення духовності здійснюється в процесі освіти, ідейно-виховної або патріотичної роботи. В умовах ідеологічного вакууму завжди спостерігається криза духовності

як криза довіри. Це явище під назвою аномії описав соціолог Е. Дюркгайм.

Духовність трактується як традиція дбайливого ставлення до самого себе, оточуючих людей, навколишнього світу, природи, що передається з покоління в покоління. Вона є властивістю душі, яка характеризується перевагою духовних, моральних та інтелектуальних інтересів над матеріальними.

Основний сенс духовності полягає в тому, щоб залишатися в будь-яких обставинах людяним по відношенню до людей. Правда і совість, справедливість і свобода, моральність і гуманізм складають ядро духовності. Антиподом духовності людини є цинізм, що характеризується презирливим ставленням до людей, до культури суспільства, його духовних і етичних цінностей.

Сутнісні характеристики духовності можуть виявлятися в співвідношенні з поняттями культурності, цивілізованості, громадянськості, моральності, інтелігентності, ментальності, релігійності тощо.

Інтелігентність, так само як і духовність, включає певні соціальні і культурні якості людини. Під інтелігентністю мають на увазі високий рівень загальнокультурного розвитку особистості, її етичну надійність, чесність, правдивість, безкорисливість і відповідальність, порядність, високорозвинуте відчуття такту та обов'язку. Зміни в соціумі і постійне, за визначенням російського філософа ХХ ст. Н. Лосського, «зухвале випробування цінностей» змушують людину розширювати власний діапазон уявлень про добро і зло. Таким чином, явлення про міру інтелігентності та духовності трансформується. У кожного суспільства формується певний ідеал зазначених якостей особистості. Зміни час від часу його корегують. Головним експертом у визначенні інтелігентності та духовності залишається суспільство.

2. Культура як поле формування ідентичності.

Останнім часом в соціальних науках все частіше звертаються до проблеми ідентичності. Інтерес до даної проблематики пов'язують з глобалізаційними процесами та зі становленням нового типу суспільства – постіндустріального (інформаційного, суспільства Другого модерну тощо). Це

зумовлює трансформацію усіх сфер життя людини. Звичні соціальні практики стають не актуальними за нових умов. Людина залучається до складної системи різнорівневих соціальних зв'язків, які є джерелом різноманітних ідентитетів.

Російський соціолог С. Григор'єв підкреслює, що одним із напрямків дослідження в соціології постмодерного суспільства стає вивчення проблем ідентичності суб'єктів соціального життя, агентів соціуму, яка постійно змінюється, але не розвивається у певному напрямку, не трансформується якісно, суттєво.

До наукового дискурсу проблема ідентичності була введена завдяки працям американського психолога Е. Еріксона у 40 – 50-х рр. ХХ ст. Прийнято вважати, що спеціальне вивчення даної теми починається з його роботи «Ідентичність: юність і криза» (1969).

Сам же термін з'являється в рамках традиційного психоаналізу, де визначається як первинний механізм емоційного зв'язку з іншою особою. Ідентифікація тлумачиться як прагнення сформувати цілісне власне «Я» за подобою іншого, взятого за «зразок». Відштовхуючись від психоаналізу, Е. Еріксон доводить, що ідентичність не тільки суб'єктивне відчуття тотожності індивіда, але і усвідомлення внутрішнього тотожності з певною соціальною спільністю. У поняття ідентичності дослідник вкладав наступні смисли:

- усвідомлення себе як індивіда в даному тілесному вигляді, який оточений певними значущими іншими своєї культури і суспільства, тобто усвідомлення своєї індивідуальності;
- відчуття цілісності власної особистості, безперервності біографії;
- ідентифікація в різних сферах соціального досвіду і усвідомлення своєї приналежності до різних соціальних груп;
- виокремлення значущою характеристики особистості для певного дослідження, наприклад, «професійна ідентичність»;
- спосіб розмірковувати про людину в сучасному суспільстві.

Дослідження ідентичності передбачає аналіз взаємодії соціокультурної та індивідуальної складових: включення в аналіз «біографічної ситуації»² (за А. Щюцом) та класового етосу³ (за П. Бурдьє). Згідно Е. Еріксона, позитивна домінуюча ідентичність встановлюється в період статевого дозрівання і вирішальним чином визначає подальше життя індивіда.

Термін ідентичність походить від латинського *identificus* – «ідентичний» і *ficatio* – «здійснення», «втілення». У Соціологічних словниках ідентичність тлумачиться як 1. властивість індивіда залишатися самим собою у змінних соціальних ситуаціях; 2. результат усвідомлення індивідом самого себе як людської особистості, яка відрізняється від інших; 3. усвідомлення індивідом себе, того, ким він є. В наведених визначеннях підкреслюється, що ідентичність – це в першу чергу усвідомлення себе, яке формується в певному соціокультурному середовищі.

Поряд з терміном ідентичність в науковому дискурсі використовується термін «ідентифікація». Ідентифікація – це феномен ототожнення суб'єктом себе із зразком. Це і копіювання, і набуття, і встановлення відносин, і уподібнення, і свідоме наслідування. Термін введено в науковий обіг З. Фрейдом, під яким він розумів механізм засвоєння значимих зразків і моделей поведінки з рефлекторного кола інших людей відповідно типу статевої приналежності.

Родоначальником соціологічної традиції аналізу ідентичності вважають американського соціолога Дж. Міда. Він розглядав формування ідентичності як процес самопізнання через іншого. Саме в комунікації окрема особистість реагує на саму себе. Перше уявлення про те, ким людина є, вона отримує від соціального оточення. Завдяки іншим індивід дізнається

---

² За А. Щюцом людина в будь-який момент знаходиться в біографічно детермінованій ситуації, тобто в певному фізичному і соціокультурному середовищі, характеристики якого визначаються попереднім досвідом, запасом знань.

³ «Класовий етосом» П. Бурдьє називає систему прихованих цінностей, засвоєних людьми з дитинства, згідно якої вони виробляють відповіді на найрізноманітніші питання.

чоловік він чи жінка, гарний чи ні, жадібний чи щедрий, розумний чи не дуже тощо. Згодом він потребує безперервного підтвердження своєї ідентичності з боку свого оточення.

У літературі виділяють ситуативні (соціальні, політичні, міжнародні), примордіальні (гендерні, расові) і традиційні (етнічні, релігійні) ідентичності. Вони відрізняються не тільки тривалістю, а й механізмами формування. Перші формуються під дією раціональних факторів, другі – природних (раса, стать), треті – історичних.

В теорії І. Гофмана, послідовника символічного інтеракціонізму, можна виокремити три види ідентичності: 1) соціальна ідентичність (типізація особистості іншими людьми на основі атрибутів соціальної групи, до якої він належить); 2) особиста ідентичність (унікальні ознаки, сформовані унікальною комбінацією подій в історії життя); 3) Я-ідентичність (суб'єктивне відчуття індивідом своєрідності власної ситуації).

Найбільше навантаження, на думку американського соціолога, має соціальна ідентичність, яка складається з безлічі ідентичностей, тобто соціальних ролей, «масок», що становлять зміст і форми людської поведінки. Ці «маски» часто підпорядковує собі сутність, або Я-ідентичність людини. Наприклад, роль вчителя передбачає, що він повинен бути взірцем моралі. Це повинно проявлятися у відповідних соціальних практиках. Наприклад, він не має права вживати алкоголь в надмірних дозах на очах в учнів, злословити тощо. Жорсткий диктат соціальних установлень примушує людину постійно програвати ролі, інтерпретувати ситуації за допомогою запропонованих «рамочок», будувати стратегії для адаптації та досягнення своїх цілей.

За кожною соціальною роллю, на думку П. Бергера, закріплена певна ідентичність, тобто ототожнення виконавця зі своєю роллю. Ролі батька та матері передбачають не просто формальне виконання ряду обов'язків, але й глибоку залученість в процес виховання дітей. Вони не можуть не робити вплив на особистість батьків, їх самосвідомість і самооцінку. Але не всі соціальні ролі такі значущі для формування «образу себе».

Епізодична роль «пасажира метро» навряд чи істотно вплине на ідентичність.

Механізмом збереження індивідуальності (ідентичності) за І. Гофманом виступає феномен «рольової дистанції». Рольова дистанція – це необхідна умова виживання людини в складних і жорстких інституційних середовищах. Щоб показати, що особистість представляє собою щось більше, ніж наказано роллю, індивід змушений дистанціюється від соціальної ролі. У цій здатності закладено механізм підтримки унікальності і нормальності особистості, що дозволяє зберегти свідомість своєї ідентичності як певного вузла, що зв'язує всі інші ролі. Наприклад, від вузівського викладача очікують, що він прийде на лекцію в строгому костюмі та краватці. Багато хто так і робить. Інші надають перевагу вільному одягу (светр і джинси). Тим самим вони підкреслюють певну дистанцію з роллю викладача і одночасно – зближення зі студентами, засвідчуючи своєю поведінкою, що всі ми – члени одного товариства, колеги, рівні.

Ідентичність не завжди безпосередньо пов'язана з соціальними ролями. Людина може визначати себе, наприклад, як «творча особистість». Така ідентичність не виводиться безпосередньо з виконуваних індивідом соціальних ролей, але є результатом його рефлексії, роботи самосвідомості.

Аналіз теорій, представлених в різних соціально-гуманітарних науках, дозволяє виокремити наступні особливості ідентичності:

- джерелом формування ідентичності є соціальне і культурне середовище, міжособистісна взаємодія;
- ідентичність постає як аспект самосвідомості, усвідомленості;
- вона розглядається як інтегроване переживання життєвої ситуації;
- ідентичність часто виступає як уявна цілісність;
- ідентичність перетворюється в сучасному суспільстві в «рефлексивний проект»;

- вона характеризується як незавершений проект, що зумовлено культурним плюралізмом і складністю сучасного світу, опосередкованого віртуальною комунікацією.

Отже, ідентичність – це уявлення людини про себе, що виникає в результаті її взаємодії з соціокультурним середовищем, іншими людьми, засвоєння ідей, цінностей і уявлень, закладених в культурі суспільства.

Ідентичність особистості завжди є частиною «культурного космосу», вона здебільшого зумовлена набором існуючих соціальних ролей. Наприклад, на початку ХХ ст. індивід не може ідентифікувати себе як «космонавт», бо ще невідомою є дана професія. Людина не може бути «одержима бісами» або «невротиком», «стилістом» або «косметологом», якщо в її суспільстві не існує подібних ролей, а культура позбавлена подібних понять.

3. Особливості формування ідентичності в різних типах культури.

Проблема ідентичності актуалізується в індустріальному, а ще більше, – в постіндустріальному суспільствах. Для Е. Гіденса теоретичним моментом народження феномена ідентичності стає перехід від традиційного соціуму до посттрадиційного.

У традиційному суспільстві проблеми ідентичності, в класичному розумінні, не існувало, оскільки в ньому окремі індивіди становили єдине ціле. Співтовариство формувалося природним шляхом на основі кровного споріднення. У первісному суспільстві індивідуальна ідентичність, як така, ще не виділяється в самостійну сутність. Людина розчиняється у своєму роді, своїй родині, своєму тотемі, в навколишньому світі в цілому. Вона не відчуває потреби в самоідентифікації, оскільки має її від народження. Єдиним аспектом, який підкреслює індивідуальність людини, могло бути її ім'я, особливо так зване «справжнє ім'я», яке було відомо лише самому індивіду. Це ім'я давалось жерцем, шаманом і т.п. Саме в ньому підкреслювалась основна сутність людини. Давні люди вірили, що знання справжнього імені людини дає необмежену владу над нею. Отже, у первісному суспільстві індивідуальне

«я» підпорядковано колективному «ми» та колективній ідентичності.

В античному суспільстві індивід також належить своєму роду, який контролює та регулює його поведінку. Людина отримує можливість впливати на хід життя своєї спільноти. Античні демократичні інститути створюють такі умови. З одного боку, людина знаходиться під захистом системи, з іншого, – вона вже може висловлювати власну волю, що проявляється в школах, різних наукових напрямках тощо. На пізніх етапах античного періоду індивід володіє особистою автономією, яку потрібно поважати [15].

Головною умовою становлення власного Я, ідентичності, самопізнання в рабовласницькому суспільстві є вміння самовиразитися за допомогою створених людиною штучних способів. Цінуються вміння висловити думку в слові, в мистецтві, а не тільки фізична сила.

У Стародавньому Римі виділенню індивіда зі спільноти сприяло покладання на нього юридичних зобов'язань. У розвиненій системі римської бюрократії людина повинна була вміти чітко окреслити себе і своє місце в системі соціальних відносин і нести відповідальність за свої вчинки.

Проблеми і кризи ідентичності були майже невідомі для жителя європейського середньовіччя. Суспільство було суворо розділене по соціальним анклавам і залишалося практично нерухомим. Соціальна ієрархія чітко визначена. Бог кожному відвів власне місце в соціальній системі. В такому суспільстві ідентичності легко впізнати, як об'єктивно, так і суб'єктивно. Лицар є лицарем, а селянин – селянином, як для інших, так і для самого себе. Тому тут немає проблеми ідентичності.

Осмислення «внутрішнього» Я в середньовіччі відбувається через розуміння душі. Не останню роль у цьому процесі відведено інституту сповіді, завдяки якому людина занурюється в себе, осмислює своє Я, свою ідентичність.

Таким чином, у середньовічній Європі основні компоненти ідентичності були визначені соціальними інститутами. Середньовічна ментальність не відрізнялася інтересом до унікальності індивіда. Для ідентифікації більшості не було ні підписів, ні автографів, ніяких документів, у

протоколах судів вік визначається як «N років або близько того».

В епоху Відродження з її оспівуванням людини підкреслюється можливість конструювання індивідом самого себе і вихід за рамки будь-яких обмежень, у тому числі і обмежень соціальних ролей і станів.

Плюралізація соціального життя призводить до необхідності знаходити універсальні критерії опори для «Я». У XV, XVI століттях це, насамперед, виражалось у релігійній і політичній практиці. Вже доводилося обирати між католиками і протестантами, чи залишатися на рідній землі або пуститися в далекі плавання, робити вибір між різними політичними угрупованнями при правителі.

Цінність людини як самостійної особистості, не залежної від своєї соціальної групи, зміцнюється в епоху Просвітництва. У цей час закладаються основи рухів за свободу самовизначення – національно-визвольних, політичних, феміністичних, студентських. Більшість з них робили наголос на свободі від жорстко запропонованої ідентичності, боролися за право самому обирати основи ідентифікації і конструювати свою ідентичність. Людина починає шукати своє місце в суспільстві, оскільки воно більше не було визначено заздалегідь.

Таким чином, традиційним соціум є ізольованим (закритим) і в цьому сенсі захищеним від соціально-культурних проникнень ззовні, що зумовлює стабільність самовідчуття й самосвідомості кожного його члена. У такому суспільстві індивіду зазвичай приписували певну ідентичність. Відмінність між «соціальною роллю» і «дійсною суттю» людини, яке з легкістю усвідомлюється сьогодні, в традиційному соціумі фактично, відсутні. Статус особистості, її місце в соціальній ієрархії, приналежність до певної спільності – це і є його сутнісні характеристики.

XIX століття розвиває культурні, соціальні, політичні традиції попередніх епох. Поряд з цим з'являються невідомі раніше цінності та норми. Триває пошук форм впорядкування соціальних відносин і відповідно нових форм ідентифікації.

В індустріальному суспільстві людина стає гвинтиком у виробничій та бюрократичній машинах. За таких умов особливо

починає цінуватися приватне життя людини. Тільки поза роботою людина може відчутти свою унікальність. Її ідентичність стає як би розколеною навпіл між професійною/робочою та особистою/сімейною сферами. Надалі ця фрагментація лише посилюється.

Таким чином, на протязі більшої частини історії людства ідентичність людини не була проблемою. Вона надавалася людині практично при народженні і впродовж життя практично не змінювалася. Формування ідентичності стає проблемою у сучасному суспільстві. Ідентичність не є жорстко заданою. Головним завданням людини є визначитися зі своїми пріоритетами, сконструювати власне «я». Впродовж свого життя індивід змушений «грати» безліч соціальних ролей; він позбавлений міцних соціальних зв'язків і чітких духовних орієнтирів і занурений в процес швидких соціальних і культурних змін. Сучасній людині часто важко змістовно відповісти на питання, ким він є «насправді». Свобода вибору ідентитетів стає не досягненням суспільства, а проблемою для його членів.

4. Сучасна культура як джерело кризи ідентичності особистості.

Е. Гіденс, описуючи особливості формування ідентичності в суспільствах «зрілої» або «пізньої» сучасності, відзначав, що «Я» сучасної людини є «проектм рефлексії», за який відповідає сам індивід. Ми є тим, що ми самі з себе створюємо.

Останнім часом питання про особливості формування ідентичності особистості потрапляє в тематичне поле різних наук – психології, соціології, культурології. Ідентичність є соціальною проблемою. Вона складається під впливом певних соціокультурних умов.

В сучасному суспільстві людина має свободу вибору ідентичності. В її розпорядженні величезна кількість ідентитетів. Парадоксальним є той факт, що означений вибір стає для неї проблемою.

Сучасна масова культура і ЗМІ грають величезну роль у формуванні ідентичності. Вони тиражують культурні моделі та типажі, які служать багатьом людям зразком для наслідування і створення «образів себе». Популярні телеведучі, кінозірки, герої

серіалів, фільмів, видатні спортсмени – всі вони викликають бажання наслідувати їм. На сучасному телебаченні достатньо програм, які висвітлюють життя популярних людей (наприклад, «Світське життя з Катериною Осадчей», 1+1, «ТСН. Особливе», 1+1, «Неймовірна правда про зірок», СТБ тощо). «Конструювати» себе, озираючись на готовий зразок, набагато простіше, ніж намагатися займатися творенням власного «Я» самостійно. Тут слід говорити, швидше, про «іміджі», ніж про «сутність» окремо взятої особистості.

В науковій літературі активно обговорюється криза ідентичності сучасної людини не стільки як індивідуальна, скільки як соціальна проблема. П. Штомпка відзначає, що однією із найважливіших причин виникнення такого стану є зміни життєвого світу людей, які підривають одне з базових прагнень людини – прагнень до екзистенціальної безпеки. П. Рікер вважає, що процес пошуку ідентичності ніколи не припиняється повністю, навіть якщо в певний момент людина відчуває повноцінну ідентичність. Через деякий час рівновага порушується, і вона починає новий пошук. Означена думка узгоджується з поглядами З. Баумана. Вчений підкреслює, що проблема, яка мучить людей на кінець століття, полягає не стільки в тому, як здобути обрану ідентичність і змусити оточуючих визнати її, скільки в тому, яку ідентичність вибрати і як зуміти вчасно зробити інший вибір, якщо раніше обрана ідентичність втратить цінність. Поряд з проблемою ідентичності, множинності ідентичності, розглядається криза ідентичності. Поняття «криза ідентичності» запропонував Е. Еріксон. Він використовував дане поняття для позначення недуги, на яку страждали підлітки. В теорії Е. Еріксона криза ідентичності – це період часу, протягом якого молода людина напружено вирішує такі питання, як «що я собою являю?», «куди я йду?», «чого прагну?». Молодим людям, які болісно переживають кризу ідентичності, часто бракує ясного уявлення про власну соціальну роль. Вони роблять припущення про те, яка роль найбільш підходить їм у даній ситуації.

Згодом «криза ідентичності» стала характерною не лише для підлітків. Її припинили трактувати як недугу. У найбільш поширеному вживанні термін «криза ідентичності» позначає

відчуття втрати власної ідентичності. Особистість відчуває відсутність послідовності у своєму житті, як ніби та людина, якою вона є сьогодні, – зовсім не та людина, якою вона була вчора.

Соціальна нестабільність зумовлює актуалізацію проблеми кризи ідентичності. Розпад СРСР і отримання Україною незалежності спричинило руйнування радянської системи цінностей. Перед людиною гостра постала необхідність визначення свого місця у соціальному просторі.

Г. Андреева досліджувала витоки кризи ідентичності в Росії. Її висновки ми можемо екстраполювати й на Україну. Г. Андреева називає принаймні три особливості російського суспільства, які впливають на процеси ідентифікації:

1. Зміни в соціальній структурі суспільства: втрачають значення соціальні класи, які традиційно виокремлювалися в СРСР. Так, наприклад, зник клас «колгоспного селянства», навпаки, виник (хоча досі недостатньо визначений) «середній клас». Більш чітко всередині класів позначені різні соціальні верстви, наприклад «олігархи», «менеджери», «еліта», в перші роки перебудови - «нові росіяни». Акцент на наявність соціальних верств (на відміну від найменування соціальних класів) зумовив відродження в науковій літературі термінів «соціальна стратифікація» (замість терміна «класова структура») і «соціальна мобільність» суспільства.

В соціології запропоновано безліч різних характеристик сучасної соціальної структури російського суспільства, де називаються найрізноманітніші критерії для виділення різних прошарків та груп. Так, в роботах Т. Заславської виокремлюються такі групи: еліти (правляча політична, економічна); верхній шар (великі та середні підприємці); середній шар (кваліфіковані професіонали, представники дрібного бізнесу, середня ланка управління тощо); базовий шар (рядові фахівці, робітники, селяни, працівники торгівлі); нижній шар (мало- та некваліфіковані працівники, тимчасово безробітні); соціальне дно.

Сам перелік згаданих тут категорій свідчить про те, що проблема віднесення себе до соціальної групи стає по суті принципово новим завданням в умовах реформованого

суспільства. Справа не тільки у виникненні нових соціальних груп або зникненні старих, але і в «розпливчастості» категорій, за допомогою яких ці групи оцінюються в масовій свідомості: чи зберігається до них позитивне ставлення або виникає різко негативна оцінка (наприклад, «підприємець» представниками старшого покоління тлумачиться як «спекулянт»). Додаткові труднощі виникають і з професійною ідентичністю, оскільки разом з ломкою традиційних одиниць соціальної структури принципово змінюється як структура професій, так і їх престиж в суспільстві. У зв'язку з цим по-новому трактується поняття успіху індивіда з точки зору його членства в тій чи іншій групі. Наприклад, престиж професії вчителя сьогодні та в радянські часи суттєво відрізняється. Цей факт впливає на суб'єктивне визначення вчителями свого місця в соціальній структурі.

2. Руйнування звичних зразків соціальної взаємодії, чому сприяє зростаюча прірва між доходами різних соціальних груп, різкі скачки на щаблях політичної та економічної кар'єри і т.п. Ці коливання в структурі взаємодій відбуваються не тільки між прошарками, але і окремими людьми, в результаті чого прийняття рішень доводиться здійснювати в ситуації крайньої невизначеності. Цей феномен К. Белинська називає «ідентичність у невизначеності».

Для визначення своєї групи, свого Часу, свого середовища приналежності перед людиною виникає цілий ряд перешкод. Це перш за все складність прийняття життєво важливих рішень, неможливість ні контролю, ні побудови скільки-небудь стійкого прогнозу. Зокрема, досить хиткими стають уявлення про кар'єру, успіх, процвітання. Наприклад, в соціологічних дослідженнях фіксується, що близько третини респондентів не можуть припустити, яким буде їхнє матеріальне становище в найближчому майбутньому – через рік. На думку З. Баумана, глибина такої переорієнтації зумовлена не просто заміною одних традицій іншими, але саме станом постійного сумніву, що і змушує «більш мінливо розуміти себе».

Ситуація невизначеності щодо сприйняття людиною себе і свого місця в суспільстві особливо характерна для українців. Радянський стиль життя передбачав позитивну оцінку будь-якої стабільності, визначеності, чіткості, заданості. Визначеність у

суспільному житті сприймалася як норма, а зміни – це небажане та небезпечне явище. Життєва орієнтація особистості в значній мірі була пов'язана не з інноваціями та змінами, а з постійністю, стабільністю тощо.

Кардинальна трансформація суспільних відносин та становлення ринкової економіки передбачав зміну усієї системи цінностей та норм, перехідним етапом чого був аномічний стан суспільства. За таких умов виникають труднощі щодо віднесення себе до далеких, абстрактних, малозрозумілих груп та відчуття деякої надійності ототожнення себе з тим, що доступніше і ближче. Таким чином виникає відчуття втрати смислової насиченості колишніх форм соціальної ідентифікації і пошук нових, що відповідають базовим потребам людини та сприяють найбільш адекватній адаптації до мінливої соціальної реальності. Результатом означених процесів стає домінанта ідентичностей з первинними групами, що, безсумнівно, пов'язане з труднощами визначення свого місця в трансформованій соціальній структурі суспільства.

Означена теза підтверджується висновками С. Хобти, яка аналізувала структуру ідентичностей мешканців Луганська в динаміці (2001 – 2012). Дослідниця підкреслює, що ядро домінуючих ідентичностей луганчан залишається стабільним. В нього входить членство у малих групах, ідентичності пов'язані з зайнятістю, гендером та територіальними спільнотами. Перші рангові позиції займають «член родини», «мешканець Луганська», «громадянин України», «самостійна, неповторна особистість», гендерна ідентичність, член дружнього кола.

Інша сторона цієї проблеми є співвідношення Я-ідентичності та Ми-ідентичності (за Н. Еліасом). Дослідники фіксують, що сучасна людина робить акцент на власній неповторності, а не на членстві в групі. «Ми-ідентичність» формується під впливом усвідомлення індивідом приналежності до групи. «Я – українка», «я – християнка», «я – соціолог» – це приклади «Ми-ідентичності», тобто самовизначення індивіда за допомогою ідентифікації з групою, спільністю.

«Я-ідентичність» заснована на усвідомленні своєї індивідуальності, унікальності. «Ми-ідентичність» та «Я-ідентичність» виступають як різні аспекти особистості. Проте та

або інша форма ідентичності може бути більш значущою для самовизначення людини.

На думку Н. Еліаса, в сучасних суспільствах «Я-ідентичність» переважає: людина розглядає себе, перш за все, як незалежного автономного індивіда. У традиційному суспільстві, навпаки, «Ми-ідентичність» була набагато важливіша для самовизначення людини, оскільки його життя було нерозривно пов'язане з тією або іншою групою: сім'єю, родом, плем'ям, общиною.

У сучасному індивідуалізованому суспільстві людина прагне бути неповторною і відрізнятися від інших. Наведемо простий приклад: за радянських часів школярі були одягнені в однакову шкільну форму та й верхній зимовий одяг був уніфікований. Нічого страшного не було в тому, що пальта однокласниць були однаковими. Для сучасних школярок прихід до школи в абсолютно однаковому одязі стає дуже прикрою подією. Сьогодні акцент робиться на унікальності та несхожості на інших, що спричиняє появу величезної кількості субкультур.

3. Труднощі самоідентифікації у зв'язку з динамічним процесом глобалізації. Головним процесом, який підкреслює специфіку сучасного суспільства, є глобалізація. Дослідники підкреслюють, що соціум стає полікультурним, що має безпосереднє відношення до проблеми ідентичності. Цей зв'язок можна розкрити за допомогою поняття «можлива ідентичність», що передбачає вміння особистості вписатися не тільки в певну групу або епоху, але й раціонально співвіднести своє минуле, теперішнє і майбутнє, що являє собою конкретизацію тимчасової ідентичності. У ситуації наступаючої глобалізації особливе значення для особистості набуває і оцінка її минулого, і проектування нею своєї майбутньої ідентичності.

Що стосується прогнозування майбутньої ідентичності, то глобалізація ставить тут ряд дуже важких завдань. Труднощі, перш за все, в тому, що доводиться прийняти в розрахунок (спрогнозувати) наявність нових соціальних груп, нових темпів і моделей обчислення часу, можливо – особливих типів середовищ існування. В умовах «плинної» сучасності (за З. Бауманом) людина не може бути впевненою у тому, що проживе усе своє життя на одному місці, працюватиме в одній

організації, буде представником однієї професії. Вибір майбутньої групи належності з урахуванням глобальних змін ситуацій і обставин, у тому числі змін рівня значущості нових виникаючих груп, – діяльність величезної складності. Не можна недооцінити значення ще й певного ціннісного аспекту: ідентичність завжди пов'язана з перевагою певного набору цінностей. Така властивість глобального суспільства, як його полікультурність, робить питання про ієрархію обраних в майбутньому груп ідентифікації особливо важким: збереже обрана людиною група в майбутньому свою позитивну характеристику, коли при виборі вона має досить обмежену інформацію про те, яка буде в глобальному суспільстві «ціна» прийнятних для неї сьогодні цінностей? Наприклад, сьогодні молодій людині вкрай важко визначити, чи буде обрана нею спеціальність актуальною через 5 – 10 років, чи зможе вона після закінчення вузу знайти роботу за спеціальністю тощо.

Таким чином, культура є полем формування особистості. Через засвоєння культурних норм та цінностей певного суспільства людина стає його повноправним членом. Культура здійснює вирішальний вплив на формування ідентичності людини. Вона задає той діапазон ролей, в рамках якого людина формує своє власне «Я». Глобалізація культури здійснила вирішальний вплив на формування ідентичності. Суспільство «плинної сучасності» занурює людину у ситуацію невизначеності. Як результат, ядром її ідентичності стає належність до малих груп, у першу чергу до сім'ї. Особливо це характерно для пострадянських країн. Домінування «Я-ідентичності» над «Ми-ідентичністю» є закономірним наслідком інтеріоризації особистістю цінностей індивідуалізованого суспільства.

Література

1. Андреева Г. М. К вопросу о кризисе идентичности в условиях социальных трансформаций / Г. М. Андреева // Психологические исследования. – 2011. – № 6 (20) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.psystudy.ru/index.php/num/2011n6-20/580-andreeva20.html>

2. Атоян А. В. Инерционный аспект культурных запретов / Атоян А. В. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/1161/1/11_At.pdf
3. Бердяев Н. Экзистенциальная диалектика божественного и человеческого / Н. Бердяев. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://krotov.info/library/02_b/berdyayev/1944_041_1.htm
4. Берестовская Д. С. Культурология. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://pidruchniki.ws/15840720/kulturologiya/kulturologiya_-_berestovskaya_ds
5. Гаврилов Н. И. Краткий курс лекций по социальной психологии: учеб. пособ. для социологов / Н. И. Гаврилов. – Донецк: ДонГУУ, 2007. – 131 с.
6. Дети-маугли в мировой истории: справка. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.regnum.ru/news/769355.html>
7. «Дети-маугли»: возможно ли восстановление? Мнение эксперта – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://news.mail.ru/society/1238980/>
8. Заковоротная М. В. Идентичность человека. Социально-философские аспекты / Заковоротная М. В. – Ростов-на-Дону, 1999. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000729/st000.shtml>
9. Квасова И. И. Социология культуры: учеб. пособ. / И. И. Квасова. – М.: Изд-во РУДН, 2005. – 182 с.
10. Кравченко А. Социология: Общий курс: учеб. пособ. для вузов / А. Кравченко. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/kravch/09.php
11. Культурология: учеб. / Под ред. Эренгрос Б. А. – М.: Издательство Оникс, 2007. – 480 с.
12. Матецкая А. В. Социология культуры: учеб. пособ. / А. В. Матецкая, С. И. Самыгин. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2007. – 320 с.
13. Микляева А. В. Социальная идентичность личности: содержание, структура, механизмы формирования: моногр. /

Микляева А. В., Румянцева П. В. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2008. – 256 с.

14. Симонова О. А. К формированию социологии идентичности / О. А. Симонова // Социологический журнал – 2008 – № 3. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.isras.ru/files/File/Sociologymagazin/Socmag_03_2008/03_Simonova.pdf

15. Сосновская А. М. Журналист: личность и профессионал (психология идентичности) / А. М. Сосновская. – СПб: Изд-во Михайлова В. А., 2006. – 240 с.

16. Труфанов Е. О. Человек в лабиринте идентичностей / Е. О. Труфанов // Вопросы философии. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=102

17. Хобта С. В. Идентичність як фактор формування електоральних установок / Хобта С. В. // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки. – 2013. – № 11 (270). – С. 58 – 76.

18. Хобта С. В. Региональные особенности идентификации в современном украинском обществе: Донбасс и Галичина / Хобта Светлана Викторовна // Культура України: цілісність у регіональній різноманітності: Зб. матеріалів Всеукр. науково-практ. конф., Київ, 19 листопада 2008 р. – К. : ДАКККіМ, 2008. – С. 206 – 215.

19. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. Пер. с англ./ Э. Эриксон – М.: Флинта, 2006. – 342 с.

Питання для самоконтролю.

1. Чому людину розглядають як продукт культури?
2. Що таке духовність та інтелігентність як мета розвитку людини?
3. Що таке ідентичність? Чому культуру вважають полем для формування ідентичності?
4. Чи відрізняються процеси формування ідентичності в традиційному та сучасному суспільствах?
5. З чим пов'язане виникнення кризи ідентичності в сучасному суспільстві?

Тема 4.2. Вплив глобалізації на соціокультурні процеси в сучасному світі.

Сутність глобалізації. Основні етапи глобалізації. Культурні наслідки глобалізації. Фактори культурної глобалізації. Особливості культурного діалогу у світі, що глобалізується.

1. Сутність глобалізації. Основні етапи глобалізації.

Глобалізація є однією із ключових характеристик сучасного світу. Вона вплинула на всі без виключення сфери життя, зокрема на культурну підсистему. Це суттєво змінило закономірності соціокультурної динаміки. Світ перетворюється в єдину систему і будь-яке суспільство не може існувати ізольовано. На сучасному етапі має місце глобальний культурний обмін цінностями, нормами, ідеалами, пріоритетами тощо. Таким чином, сьогодні аналіз суспільства без урахування фактору глобалізації не представляється можливим.

Представники різних наук активно використовують даний термін для пояснення суспільних процесів. Термін «глобалізація» вперше сформувався на основі дієслова «глобалізувати» (to globalize) ще в 50-е рр. XX ст. В 1944 р. О. Рейзер (O. Reiser) та Б. Девіс (B. Davies) в спеціальній роботі неодноразово використовували поняття «globalize» і «globalism». На початку 70-х рр. XX ст. європейські керівники позначали зростаючу взаємозалежність національних економік французьким словом «mondialisation», із зворотного перекладу якого на англійську мову виникла «глобалізація» в тому сенсі цього слова, в якому воно зараз використовується. В 1981 р. цей термін вперше був поставлений у центр концептуального дослідження в роботах Дж. Макліна, який закликав до аналізу історичного процесу посилення глобалізації соціальних відносин. У 1983 Р. Робертсон виніс термін globality у назву однієї зі своїх статей, в 1985 р. дав детальне тлумачення поняття globalization, а в 1992 р. виклав основи своєї концепції в спеціальному дослідженні. В середині 90-х рр. концепція глобалізації стала ключовою ідеєю 90-х, під якою розуміли перехід людства у третє тисячоліття.

В західних джерелах глобалізація розглядається як знеособлений об'єктивний процес, спрямований на розширення

фінансових структур, розвиток нових технологій, всесвітніх комунікаційних мереж та ін. Глобалізацію розуміють як інтенсифікацію світових соціальних відносин, що зближують найвіддаленіші місця і події, зростаючу взаємозалежність суспільств, що складають сучасну людську цивілізацію (Е. Гідденс); стиснення світу і зростаюче усвідомлення світового співтовариства як єдиного цілого (Р. Робертсон); соціальний процес, який розмиває географічні межі соціокультурних установок, і по мірі розвитку якого зростає розуміння того, що ці обмежувачі дійсно слабшають (М. Уотерс); багатосторонній процес, що охоплює увесь світ і зумовлює зв'язування структур, культур та інститутів, супроводжується стиранням традиційних кордонів (М. Арчер).

Таким чином, глобалізація – це сукупність світових процесів, що відображають суперечливий, стихійний і свідомий рух різних людських співтовариств до загальнопланетарної взаємодії і співпраці у всіх аспектах: політичному, технологічному, науковому, освітньому, культурному, торговельно-економічному, фінансовому, інформаційному та ін.

«Глобалізація» витіснила з суспільного та наукового дискурсу інші поняття, а саме: «європеїзацію» та «вестернізацію», які колись сприймалися як характерні риси епохи модерніті. Вестернізація історично розглядалася як процес поширення на весь світ економічних практик та соціальних порядків, що сформувалися насамперед у Європі. Це поняття в останній третині ХХ ст. знайшло повну визначеність завдяки роботам Ф. Дарлінга, Т. фон Лауе і С. Латуша. Під європеїзацією розумілося розширення сфери дії європейського права, а також цей термін використовувався для опису наслідків міграції європейців в ті країни, де вони потім ставали етнічною більшістю (останнім часом, однак, поняття застосовується насамперед для позначення розширення сфери застосування підходів та принципів, прийнятих у Європейському Союзі). Ці поняття набагато точніше відображали зміни, які відбувалися в світі ХХ ст., і виразно вказували на їх джерело – Захід (а саме – Європу). На сучасному етапі лідером нового глобального порядку є Сполучені Штати, які радикально відрізняються від лідера вестернізованого світу кінця ХІХ ст. – Великобританії.

Глобалізація впливає сьогодні на всі аспекти соціального і культурного життя. Вона змінює уявлення, цінності, руйнує звичний устрій життя, втягує представників різних культур в постійний діалог, розмиває кордони між національними економіками, державами і культурними світами, а з іншого боку, зумовлює проведення нових кордонів. Вона якісно міняє характер соціального життя, додаючи їй небачений раніше масштаб і складність.

Сутність процесу глобалізації (за В. Іноземцевим) полягає у становленні такого соціально-економічного простору, який дозволить людині взаємодіяти з іншими людьми, корпораціями і соціальними структурами, не вдаючись до посередницької ролі власної держави.

До основних ознак глобалізації як однієї із провідних тенденцій світового розвитку відносять наступне:

1. об'єктивне підвищення проникності міждержавних перепон, що виражається у феноменах «подолання кордонів» і «економічного громадянства»;

2. різке зростання обсягів та інтенсивності трансдержавних, транснаціональних перетоків капіталів, інформації, послуг і людських ресурсів;

3. масове поширення західних стандартів споживання, побуту, само - і світосприйняття на всі інші частини планети;

4. посилення ролі поза-, над-, транс-, і просто недержавних регуляторів світової економіки і міжнародних відносин;

5. форсування експорту і впровадження в політичну тканину різних країн світу тих чи інших варіацій моделі демократичного державного устрою;

6. формування віртуального простору електронно-комунікаційного спілкування, який різко збільшує можливості для соціалізації особистості, тобто для безпосереднього залучення індивіда в пасивній та інтерактивній формі до світових інформаційних процесів, незалежно від її місцезнаходження.

Глобалізація не є прикметою нашого часу. Її початок можна віднести до середини XV ст., коли почалося, кажучи словами Ф. Броделя, перетворення «світу європейських

економік у світову господарську систему європейського типу». Європейська колонізація, що послідувала за цими відкриттями, знаменувала кінець самодостатнього існування багатьох суспільств Азії, Африки і Латинської Америки.

Дешеві ресурси і сировина, дешева робоча сила, нові товари, пізніше – ринок збуту для європейської продукції: все це було величезною цінністю для європейських економік, що активно розвивалися. Прорив до індустріального суспільства, на думку деяких дослідників (зокрема, І. Валлерстайна) був здійснений в значній мірі завдяки використанню ресурсів «незахідних» суспільств. Становлення індустріального суспільства остаточно закріпило західне економічне і політичне домінування в світі. Колоніальна політика західних держав зумовила залучення неєвропейських суспільств до системи міжнародних економічних зв'язків і політичних відносин.

Експансія спричинила не тільки включення колоній в міжнародну економічну систему («капіталістичну світ-економіку» в термінології І. Валлерстайна), але й розповсюдження досягнень європейської культури та цивілізації серед частини колонізованого населення. З колоніалізму почався процес модернізації в суспільствах, що стали об'єктами колонізації.

Колоніалізм, не дивлячись на численні негативні наслідки, які позначаються до цих пір, створив економічні та культурні передумови для формування єдиної людської цивілізації. Щоправда, в основі єдності лежить не гармонія інтересів та цілей, а взаємозалежність, яка не виключає, а часто і передбачає, суперечності та конфлікти.

Сучасна глобалізація здійснюється в умовах вступу світової спільноти до іншої епохи, в нову фазу «осьового часу». Ідея такого хронополітичного підходу належить філософу К. Ясперсу. Він відзначав, що перший осьовий час (з 7 ст. до н. е. по 2 ст. н. е.) охоплює той період, коли виникли провідні стародавні культури та релігії, почалася їх взаємодія, були закладені основні принципи мислення людини, політичні та філософські категорії. Другий осьовий час (1500 – 1800) охоплює період, коли відбувся злет європейської думки, становлення капіталістичної промисловості, закладка основ

величі західної цивілізації. Ю. Іркін відзначає, що нині мова йде вже про третій осьбовий час, коли починає формуватися всепланетна цивілізація на початках суперечливого поєднання єдності та цілісності світової спільноти, з одного боку, різноманітності, диверсифікації, плюралізму центрів, народів, цивілізацій, культур, релігій – з іншого.

В науковій літературі йдуть дискусії щодо основних етапів глобалізаційного процесу. А. Уткін відзначає, що поступове зближення країн і континентів характерне для усієї історії людства і в цьому плані вся світова історія – це свого роду сукупність повільних і швидких кроків держав і народів у напрямку глобального зближення. Разом з цим у цьому перманентному процесі дослідник виокремлює два ключових етапи, коли глобалізація відбувалася революційно швидкими темпами:

Перший етап: рубіж XIX – XX ст. В цей час іммігранти перетинали океани без віз. Світ вступив у фазу активного взаємозближення на основі розповсюдження торгівлі та інвестицій у глобальному масштабі завдяки пароплаву, телефону, конвеєру, телеграфу, залізниці. Напередодні першої світової війни розміри світу зменшилися з «великого» до «середнього». Британія з усією своєю морською, індустріальною і фінансовою могутністю стояла гарантом цієї першої хвилі глобалізації, здійснюючи контроль над головними артеріями перевезень товарів – морями і океанами, забезпечуючи за допомогою фунта стерлінгів і Англійського банку стабільність міжнародних фінансових розрахунків. Трансатлантичний кабель 1866 р. скоротив час передачі інформації між Лондоном і Нью-Йорком на тиждень – у тисячу разів. А телефон довів час передачі інформації до декількох хвилин. Але в серпні 1914 року передбачення незворотності глобального зближення націй показало свою неспроможність. Перша світова війна зупинила процес економічно-інформаційно-комунікаційного зближення націй. Вигоди глобалізації поступилися місцем суворим геополітичним розрахунками.

Сімдесятирічний період між початком першої світової війни і закінченням холодної війни був проміжним періодом

між першою і другою глобалізаціями. Для реанімації процесу глобального зближення знадобилося чимало часу.

Другий етап датується кінцем 70-х рр. ХХ ст. Після двох світових воєн, великої депресії і численних соціальних експериментів, які зумовили протистояння соціальних систем, ліберальний економічний порядок, створений в ХІХ ст., став повертається у світову практику. У змаганні з плановою економікою західна, тобто ринкова система економічної організації, перемогла, перетворюючи світ в єдину ринкову економіку. Революції у вдосконаленні засобів доставки глобального радіусу дії, в інформатиці, телекомунікаціях та діджиталізації зумовило зміну уявленнь про те, де люди повинні працювати та жити; змінило концепції національних кордонів, традиції міжнародної торгівлі.

На початку 1980-х років керівники трьох найпотужніших економічних відомств, розташованих в американській столиці – міністерство фінансів США, Міжнародний валютний фонд і Світовий банк досягли згоди в тому, що головною перешкодою економічного зростання є митні та інші бар'єри на шляху світової торгівлі. Глобальною метою стало зламати ці бар'єри. Так сформувався так званий Вашингтонський консенсус⁴, чия діяльність відкрила ворота світовій глобалізації.

Значимими суб'єктами економіки стають компанії, які виробляють нові знання та технології. Наприклад, компанія

---

⁴ Вашингтонським консенсусом називають десять рекомендацій щодо реформування світової торгівлі, сформульовані в 1989 році економістом Дж. Вільямсоном: 1. податкова дисципліна (постійні дефіцити бюджету породжують інфляцію та відтік капіталу; держави повинні звести цей дефіцит до мінімуму); 2. особлива спрямованість суспільних витрат (уряд повинен витрачати гроші лише у сфері освіти, охорони здоров'я та на розвиток інфраструктури); 3. податкова реформа (сфера оподаткування в суспільстві повинна бути широкою, але ставки податків – помірними); 4. процентні ставки (пропонований вкладникам проценти повинні стимулювати їх вклади в банки та стримувати відток капіталів); 5. обмінний курс (країни, що розвиваються, повинні ввести такий обмінний курс, який допомагав би робити експортні ціни більш конкурентоспроможними); 6. торговий лібералізм (тарифи повинні бути мінімальними і не повинні вводитися на ті товари, які сприяють експорту); 7. прямі іноземні капіталовкладення (необхідно проводити політику заохочення та притягнення капіталу та технологічних знань); 8. приватизація (необхідно всіляко заохочувати приватизацію державних підприємств); 9. дерегуляція (надмірне державне регулювання породжує лише корупцію); 10. права приватної власності (ці права повинні бути гарантовані).

«Мікрософт» виробляє нині більше багатств, ніж такі гіганти, як «Дженерал моторс», «Форд» і «Крайслер» разом узяті.

Ще однією особливістю другого етапу глобалізаційного процесу є те, що продуктивні сили сучасного світу належать великим компаніям-виробникам, так званим транснаціональним корпораціям (ТНК), полем діяльності яких є вся наша планета. ТНК – це комерційні підприємства, які засновані в одній країні, але мають багато відділень на території інших держав. У 70-і роки налічувалося 10 провідних транснаціональних корпорацій. У сучасному світі налічується близько двох тисяч ТНК, які поширюють свою діяльність на шість або більше країн. 93 відсотка їх штаб-квартир розташовані в США, Західній Європі та Японії. Серед 50 найбільших ТНК двадцять сім – американського походження.

Транснаціональні корпорації розосереджують свою виробництво по всьому світу і поступово втрачають явну «національну приналежність». У ТНК працює персонал самих різних національностей. Як результат, вони сприяють культурному обміну та формуванню глобальної культури.

Культурна експансія є найважливішою складовою частиною і необхідною передумовою діяльності транснаціональних корпорацій (ТНК), які підпорядковують собі різні сфери суспільного життя в країнах, що розвиваються. Для забезпечення свого економічного процвітання ТНК впроваджують відповідні соціально-культурні моделі споживання, перебудовують структуру ціннісних орієнтацій, в яких домінуючою стає установка на споживання.

Людина, яка відвідує «McDonald's» в будь-якій країні світу, точно знає, що йому запропонують типову американську їжу, яка залишає бажати кращого в порівнянні з національною. Але люди туди ходять не тому, щоб поїсти «булочку з котлетою», а для того, щоб дізнатися, що таке «американський спосіб життя».

Таким чином, глобалізація є невід'ємною рисою сучасного суспільства. Її основою є економіка. Прагнення знайти ринки збуту та дешевої сировини сприяли об'єднанню світу, зменшенню його масштабів до так званого «глобального селища». Глобалізація зумовила зміни не лише в економіці.

Завдяки їй мають місце тісні контакти представників різних народів та націй. Культурний діалог не завжди здійснюється на основах рівності. Певні культури є домінантними та мають можливості розповсюджувати свої цінності та норми в усьому світі. Саме тому, коли мова заходить про глобалізацію та культуру, в суспільному дискурсі використовують терміни «американізація», «вестернізація», «макдоналізація».

2. Культурні наслідки глобалізації.

Процес глобалізації має найважливіші культурні наслідки для людства. П. Бергер відмічає, що в ході публічних дискусій термін «глобалізація» викликає дуже емоційний до себе ставлення. Одні вважають її передвістям міжнародного громадянського суспільства, початком нової ери світу та демократизації. Для інших глобалізація означає економічну та політичну гегемонію Америки, в результаті чого культура в усьому світі стане однорідною і перетвориться в щось на зразок «метастазів Діснейленду» (один французький урядовець дотепно назвав таку ситуацію «культурним Чорнобилем»).

Культурна глобалізація – складний і глибокий процес, якому дати однозначну оцінку вкрай важко. У зарубіжній літературі існує декілька точок зору на процеси культурної глобалізації. Розглянемо три найпоширеніші з них:

1. В рамках першої точки зору підкреслюється, що культурна глобалізація є об'єктивно необхідним позитивним в своїй основі явищем. Таку позицію відстоює, наприклад, швейцарський лінгвіст Ж. Моліно. Він вважає, що занепокоєння європейських країн щодо американської спрямованості глобалізації світу не має серйозних підстав. Головну причину неспокою він бачить в тому, що європейцям важко відмовитися від звичного для них європоцентризму. Вони протягом століть (починаючи з епохи Великих географічних відкриттів) проводили вигідну для них глобалізацію, а коли вона змінила свій напрямок, їм стало важко з цим змиритися.

2. Інша точка зору, навпаки, різко критична по відношенню до культурної глобалізації. Особливо чітко ця позиція представлена в працях представників франкфуртської школи Т. Адорно і М. Хоркхаймера. Вони першими описали феномен культурної індустрії, що породила масову, комерційну

культуру. На їхню думку, поширення продуктів культурної індустрії веде до деградації суспільства, до непоправної втрати того, що становить основу автентичності людини та її буття.

3. Третя точка зору знаходиться між першою і другою, будучи помірно критичною. Її основи заклав англійський соціолог Р. Хоггарт, який досліджував у 30-х рр. XX ст. процес залучення англійських робітників – вихідців із селян до міської культури. Він зазначив, що адаптація до масової міської культури не була автоматичною і пасивною: робітники проявляли опір, ухилення, відхилення від стандартів. У Франції ці ідеї розвиває історик М. де Серто, який вважає, що культурні цінності та норми створюються панівним економічним порядком і владою, але корегуються та уточнюються вони користувачами і споживачами культури.

Перші дві позиції є антагоністичними. Третя займає проміжний стан. Кожна з них може бути підтверджена певними фактами. І все ж перша точка зору має менше прихильників, ніж дві останні.

На сучасному етапі взаємодія культур має реальне втілення в незліченних особистих, безпосередніх контактах носіїв різних культурних традицій – у виробничому процесі, в туристичних поїздках, в університетах, в мережі Інтернет, за місцем проживання і так далі. Територіальні межі між суспільствами стають все більш проникними. Культурні «межі», фактично, взагалі розмиваються. Наприклад, в університетському гуртожитку іноземні студенти знайомляться з особливостями української культури, а вітчизняні мають змогу ознайомитися з цінностями та нормами культур інших народів.

Кілька років тому британська дослідниця традиційних етнічних культур, опинившись у віддаленому африканському селі, в перший же вечір була запрошена в гості до одного з місцевих жителів. Вона відправилася до нього у передчутті довгоочікуваного знайомства з традиційними для мешканців африканської глибинки формами дозвілля. Проте дослідниця відчула гірке розчарування, бо стала свідком колективного перегляду на відео нового голлівудського фільму, який до того часу ще не встиг вийти навіть на екрани лондонських

кінотеатрів. Так вона зіткнулася віч-на-віч з одним із типових проявів глобалізації культури.

Наочним проявом зародження глобальної культури є засоби поширення масової культури, яку тиражують комерційні підприємства всіх видів (такі як Adidas, McDonald's, Disney, MTV тощо). Хоча контроль за цими підприємствами здійснюється елітами, масова культура проникає у широкі верстви населення у всьому світі. Масштаби цього проникнення навряд чи можна перебільшити. Взяти хоча б один статистичний показник: у 1970 р. тільки у 10,3% чилійських сімей був телевізор, а в 1999 році їх чисельність становила 91,4%. Хоча деякі програми, що транслюються на чилійському телебаченні, створені всередині країни, переважна їх частина придбана за кордоном, головним чином у американських інформаційних агентств.

Діяльність ТНК також має важливу культурну складову. Перед ТНК часто виникає проблема: як вписатися в нове культурне оточення?

Специфічні труднощі, пов'язані з локальними культурними особливостями, виникли у компанії McDonald's. Продукція McDonald's зіткнулася з певними проблемами в такій країні, як Індія, де ідея шматочка яловичини в булочці виявилася непривабливою для більшості індійців, які сповідають індуїзм. Компанія McDonald's витратила багато часу і засобів на створення в кожному ресторані подвійної кухні, щоб запобігти змішуванню вегетаріанських та м'ясних страв. McDonald's спробував пристосуватися до місцевих умов. Менеджери компанії змінили написи на своїх гамбургерах із звичайного біг-мака на махараджа-мак – так називається індійський гамбургер з деякими вегетаріанськими компонентами. Багатьох клієнтів відлякав недолік спецій в м'ясі. Не привернуло індійського споживача настільки, наскільки привертає увагу в інших частинах світу, і меню, складене з гамбургера, картоплі фрі та стакану кока-коли.

На самому початку дискусій з приводу глобалізації культури на передній план виходять її позитивні аспекти. Глобалізація узаконила існування певного культурного стандарту, згідно з яким людина інформаційного суспільства

повинна володіти декількома іноземними мовами, вміти користуватися персональним комп'ютером, здійснювати процес комунікації з представниками інших культурних світів, розуміти тенденції розвитку сучасного мистецтва, літератури, філософії, науки тощо.

Однак пізніше з'ясувалося, що у глобалізації культури є й інша, набагато менш приваблива сторона. Більшість авторів до негативних наслідків глобалізації для культури відносять уніфікацію культурно-історичних форм на основі базової моделі, стандартизацію, безмежне поширення різних культурних зразків, відділення знаків від ціннісних смислів, наслідком чого виявляється тотальна симулякризація культурного простору, нівелювання цінностей, втрата символічного значення творів культури, втрата ідентичності (історичної, національної, етнічної, особистісної), придушення індивідуальних творчих здібностей, загальне спрощення і сплюснення культурних змістів, стимулювання поширення масової культури.

Процес глобалізації культури, як правило, реалізується в так званій «імперіалістичній» моделі, коли в інформаційних каналах домінує культура певного народу. З феноменом культурного імперіалізму тісно пов'язаний інформаційний імперіалізм.

США контролюють більшу частину міжнародних новин завдяки таким організаціям, як Ассошиейтед Прес, Юнайтед Прес интернешнл, Нью-Йорк Таймс, Ньюс Уїк, Тайм, і провідних телевізійних мереж — Сі-бі-ес, Сі-ен-ен, Ей-Бі-сі, Ен-Бі-сі. Західні країни контролюють технологію виробництва і розповсюдження теле- і радіопрограм. Більшість телевізійних шоу на українських каналах створюються за західним зразком, що здійснює безпосередній вплив на формування масової культури в країнах, що розвиваються. Те ж саме стосується і реклами: 9 з 10 великих рекламних фірм світу також є північноамериканськими. Більше половини агентств Канади, Західної Німеччини, Франції, Великобританії та Австралії – американські. У багатьох державах Азії, Африки і Південної Америки найбільші агентства також або американські, або належать американським компаніям. Реклама нав'язує всьому

світу західні стандарти культури. «Євростандарт», «західна модель», «американський тип» проникають практично повсюди – в кінематограф, літературу, музику, образотворче мистецтво та повсякденне життя. Нарприклад, євро вікна, євро паркани, євроремонт стають еталонами якості у масовій свідомості.

За експортом художніх фільмів зі Сполученими Штатами не може змагатися ні одна країна світу. Зі 100 найбільш популярних фільмів 88 – американські, а є ще поп-музика, телесеріали, книги. Нині 75 % всіх імпортованих телевізійних програм надходять з США. Майже у всіх країнах світу ми знайдемо сьогодні бари, де чоловіки, одягнені в джинси, п'ють віскі, слухають пісні М. Джексона, дивляться по телевізору кубок чемпіонів з футболу або який-небудь голлівудський блокбастер. Стандарти одягу, музичних та гастрономічних уподобань, характер розваг універсалізуються на наших очах. Показовим є висловлювання американського соціолога Р. Стіла: «Ми створили культуру, що базується на масових розвагах і масовому самозадоволенні... Культурні сигнали передаються через Голлівуд і «McDonald's» по всьому світу. На відміну від звичайних завойовників, ми не задовольняємося підпорядкуванням інших: ми наполягаємо на тому, щоб нас імітували».

Таким чином, нинішня глобалізація культури, за визначенням К. Соколова по суті являє собою процес нав'язування всім народам певної культурної моделі. Це і змусило дослідників говорити про «інформаційний імперіалізм», про «культурний імперіалізм». Замість більш або менш рівноправного взаємовпливу культур, обміну матеріальними і духовними цінностями в дійсності домінує західний стиль життя, кодекс поведінки. Замість того, щоб стати засобом збагачення кожної культури в процесі їхнього рівноправного діалогу, глобалізація, відмічає К. Соколов, перетворилася у форму уніфікації культури.

3. Фактори культурної глобалізації.

Аналізу впливу глобалізації на культуру присвячене спеціальне міжнародне дослідження під керівництвом П. Бергера та С. Хантінгтона. Вчені називають декілька факторів культурної глобалізації. Це – мова, ділова еліта, клубна культура

інтелектуалів, суспільні рухи і масова культура. Розглянемо детально кожний з факторів:

Мова. Мова є основним фактором розповсюдження культури. На сучасному етапі англійська мова, швидше в його американському, ніж в чисто англійському варіанті, є мовою глобальної культури. Мільйони людей у всьому світі, які все частіше використовують англійську мову як мову міжнародного спілкування, роблять це, головним чином, з практичних міркувань. Молоді китайці, які зачіпають туристів, щоб попрактикуватися в англійській, роблять так тому, що хочуть користуватися Інтернетом і мати більше шансів на отримання хорошої роботи, а не тому, що прагнуть читати в оригіналі В. Шекспіра. Знання англійської мови стає одним з найбільш значущих чинників, що забезпечують успішну кар'єру. Вільне володіння англійською мовою дає можливість професіоналам різних національностей успішно працювати не тільки в своїх країнах, але і за кордоном, відкриває широкі можливості для соціальної мобільності і підвищення рівня життя. Сучасна інтелектуальна еліта без знання англійської немислима. Без цього вкрай обмеженими будуть знайомство з передовими ідеями та розповсюдження власних в науковому дискурсі. Якщо порівнювати наукові тексти, написані українською та англійською мовами, то потенційних читачів більше буде в останньому випадку. Наприклад, французький соціолог П. Бурдьє отримав міжнародне визнання завдяки тому, що його праці були видані англійською мовою і, як результат, стали доступними широкому загалу.

Англійська мова, яка і раніше використовувався в якості міжнародної, тепер ще більшою мірою витісняє національні мови. В опублікованому ЮНЕСКО «Атласі мов світу, які знаходяться під загрозою зникнення» зазначається, щоподібна небезпека загрожує не менш ніж половині з існуючих нині майже 6000 мов.

Використання іноземної мови не проходить для людей безслідно. Воно вносить корективи у культуру суспільства. Наприклад, проходячи вулицями міста, спостерігаємо, що багато назв магазинів, кафе, клубів – не українські і не російські. Ми робимо покупки в «Spar», «Ostin», «Plato», «Comfi» тощо.

Наш словниковий запас поповнюється словами іншомовного походження. Наприклад, ще декілька років тому більшості не були знайомі професії мерчандайзера, фрілансера, ми не користувалися iPod та iPhone тощо.

Ділова еліта. Основою глобалізації є розвиток економіки, вихід її за національні межі. Економіка стає глобальною. Її головний двигун – міжнародний бізнес, а головний суб'єкт – ділова еліта. Для ділової еліти природним і бажаним стає існування в світі, не обмеженому вузькими національними і культурними рамками.

Глобальна культура має засоби поширення, розраховані як на представників еліти, так і на широкі верстви населення. Для еліти найважливішим засобом є те, що С. Хантінгтон назвав давоською культурою.

У світі існує ціла мережа спільнот молодих людей, які займаються бізнесом й іншими видами діяльності. Це свого роду «яппі-інтернаціонал», які вільно володіють англійською, відповідним чином одягаються і поведяться, працюють і розважаються, в деякій мірі думають по-англійськи та сподіваються, що коли-небудь і вони будуть учасниками елітних самітів. Ця група нерідко поєднує орієнтації на глобальну культуру з дотриманням національних і регіональних культурних, світоглядних, релігійних цінностей і норм, тобто стає одночасно і носієм тенденцій культурного синтезу. Найбільш яскравим прикладом такого синтезу виступають «конфуціанські торговці» – молоді китайські бізнесмени, а також працівники індійської високотехнологічної інформаційної індустрії, де велика частина службовців і програмістів в культурному сенсі цього слова залишаються індійцями, і в той же час домагаються успіху на глобальному ринку.

Клубна культура інтелектуалів – це ще один елітний сектор зародження глобальної культури, який іноді зливається з діловою культурою, іноді вступає з нею в напружені відносини. Поширюється вона різними засобами: академічними структурами, фондами, неурядовими організаціями, деякими урядовими та міжурядовими установами. Вона активно створює ринки по всьому світу, але її продукція зовсім не та, що пропонують транснаціональні корпорації: це ідеї і правила

поведінки, вироблені західними, головним чином американськими інтелектуалами, такі як вчення про права людини, концепції фемінізму, захисту навколишнього середовища та мультикультуралізму, а також уявлення про політику і способи життя, в яких втілюються ці ідеологічні побудови. Ці ідеї та правила поведінки стають «універсальними загальнолюдськими цінностями», а точніше – цінностями глобальної еліти. Наприклад, у сучасному світі найбажанішою формою організації політичного життя виступає демократія в американському варіанті. В ім'я «демократичних цінностей» виникають міжнародні конфлікти, локальні революції, розв'язуються війни.

Ідеологія здорового способу життя є також творінням американських інтелектуалів. Вона поступово охоплює увесь світ та зумовлює появу глобального політичного руху. Ділова еліта засвоїла принципи такої ідеології, про що свідчать численні «оздоровчі» програми і заохочення фізичного вдосконалення. Піклування про здоров'я може мати суто прагматичну основу. Фітнес-центри, індустрія здорового харчування, краси та молодості приносять реальні прибутки.

Масова культура. Вона є не менш можливим фактором поширення культурної глобалізації. Американська модель масової культури здатна пристосовуватись до різних культурних контекстів. Фільми про Рембо, серіали «Друзі», «Санта Барбара», мультфільми Діснея – все це знайомо майже кожному українці. Особливістю американської масової культури є не лише захоплюючий та доступний зміст, а й технічна перевага, яка втілюється у феномені інформаційного імперіалізму.

Масова культура має воякий вплив на спосіб життя людини. У цьому контексті П. Бергер говорить про причасне та непричасне споживання. Деякі випадки споживання продукції глобалізованої масової культури носять характер «непричасності». Для людини іноді гамбургер – це всього лише гамбургер. Але в інших випадках споживання гамбургера, особливо коли це відбувається у ресторані McDonald's, є ознакою реальної або уявної причетності до глобальної сучасності. Дослідження ресторанів McDonald's у Східній Азії, проведене під керівництвом гарвардського антрополога Дж.

Уотсона показує, що «причасне» споживання перетворюється в «непричасне», оскільки цей тип швидкого харчування з часом стає звичним, навіть пересічним. У Пекіні, як і в інших місцях, коли ресторани McDonald's були ще нововведенням, люди йшли до них, щоб не тільки з'їсти гамбургер, але й долучитися до американського стилю життя.

Те ж саме можна сказати про будь-який сегмент масової культури. Глобалізація масової культури передбачає не стільки механічне перенесення західних зразків на інший ґрунт, скільки певний синтезу «чужого» і «свого», що цілком влаштовує більшість споживачів. Наприклад, в тій же мережі ресторанів McDonald's в Україні можуть проводитися українські тижні. Це є яскравим прикладом культурного синтезу.

Суспільні (або соціальні) рухи – це головний засіб розповсюдження глобальної культури. Ці рухи пов'язані з «клубом інтелектуалів», який створює ідеологію того чи іншого руху. Жіночі, екологічні, правозахисні рухи тощо, як правило, є носіями цінностей глобальної політичної та громадянської культури, глобального громадянського суспільства. Наприклад, рух зелених, орієнтований на захист довколишнього середовища, у всьому світі став одним з наймогутніших агентів тиску на корпорації, який змушує їх відмовлятися від екологічно небезпечних проєктів, а також підвищує їх екологічну відповідальність. Діяльність зелених зумовлює формування екологічної культури населення різних регіонів світу і тим самим сприяє зростанню вимогливості широкої громадськості до екологічної політики бізнесу і держави.

Отже, формування глобальної культури здійснюється певними каналами. Мова, ділова еліта, клуб інтелектуалів, масова культура, суспільні рухи зумовлюють поширення глобальних цінностей на увесь світ. Разом з тим глобалізація культури не означає її повну стандартизацію. Глобальні культурні цінності унікально поєднуються з місцевими, що дає підстави говорити про культурний синтез. Прикладів цього можна навести багато. В російській версії американського серіалу «Моя прекрасна няня» враховується специфіка російського соціокультурного простору. В українській оселі можуть поєднуватися православні традиції з традиціями фен-

шуй. Традиційна японська їжа – суші, в США трансформувалася у роли.

4. Особливості культурного діалогу у світі, що глобалізується.

Процес глобалізації світу має як позитивні, так і негативні наслідки. Дослідники підкреслюють, що вона здатна приносити вигоди одним країнам і лихо – іншим. В суспільній думці багатьох країн глобалізація асоціюється з експансією західної цивілізації. Заради того, щоб зберегти свою «цивілізаційну оболонку», незахідні країни намагаються повернути традиції, що найчастіше призводить до ізоляції від сучасного світу.

Глобалізація наочно демонструє різноманіття соціокультурних традицій і форм суспільного устрою, норм взаємовідносин і ціннісних орієнтацій, властивих різним спільнотам. З кожним десятиліттям це різноманіття не тільки не зменшується, але зростає. Воно кидає виклик самій здатності людського роду регулювати виникаючі на цьому ґрунті протиріччя, не допускати їх переростання в гострі конфлікти та зіткнення.

В науковому дискурсі точаться дискусії про принципи організації соціальних взаємодій у світі, що глобалізується. У цьому процесі важлива роль відведена саме культурі. Ю. Ірхін підкреслює, що глобальна демократична культура світової спільноти може бути лише єдністю нескінченного різноманіття цивілізаційних, національних і локальних культур та ідентичностей. Глобальний світ, на думку І. Василенко, необхідно творити в діалозі цивілізацій як загальний простір багатогранної духовності, що передбачає розуміння «іншого». Е. Байдаров наголошує, що культура повинна бути осмислена як вирішальний аспект глобалізації, а не проста реакція на економічну глобалізацію. При цьому не слід вважати, що глобалізація культури – це встановлення культурної однорідності у всесвітньому масштабі. Конфлікти й зіткнення різних культур і цивілізацій є головним фактором розвитку сучасного багатопольярного світу. В умовах глобалізації необхідна нова філософія – філософія взаєморозуміння, розглянута в контексті діалогу Сходу та Заходу, Півдня та Півночі.

У Декларації тисячоліття Організації Об'єднаних націй підкреслюється, що глобалізація може набути всеохоплюючого і справедливого характеру лише шляхом широкомасштабних і наполегливих зусиль по формуванню загального майбутнього, заснованого на нашій загальній приналежності до роду людському у всьому його різноманітті.

До основних чинників, які сприяють створенню нового світового порядку взаєморозуміння, Ю. Ірхін відносить: усвідомлення неможливості перемоги в ядерній війні; зростання гуманізму і культури в світі; зростання ролі міжнародного права.

Перебудова міжнародних відносин і діалог культур на базі розглянутих вище принципів передбачає:

- перенесення центру тяжіння в уявленнях про сучасний світ з його суперечністю і розколотістю на різні цивілізації і суспільні системи, на його цілісність і взаємозалежність; визнання миру вищою цінністю буття, а ступінь розвитку людини – мірилом всякого прогресу;

- відмову від несанкціонованого міжнародним правом застосування сили і забезпечення безпеки держав виключно політичними засобами, виходячи з принципу рівної, загальної і неподільної безпеки для всіх на основі створення системи всеосяжної міжнародної безпеки;

- безумовне і повне визнання свободи соціального і політичного вибору, зробленого народом тієї або іншої країни;

- неухильне поглиблення співпраці країн і регіонів світу у вирішенні завдань збереження нашої цивілізації;

- відмову від ідеологізації міждержавних відносин і готовність до діалогу та компромісів;

- визнання рівнозначності цінностей різних цивілізацій.

Ціннісний конфлікт між західною та східною цивілізацією не може бути вирішений тільки правовими засобами. Необхідний усесторонній діалог різних культур у дусі відвертості і прагнення до взаєморозуміння і взаємозбагачення.

Політика і програми в області освіти повинні сприяти поліпшенню взаєморозуміння, зміцненню солідарності і терпимості у відносинах як між окремими людьми, так і між

етнічними, соціальними, культурними, релігійними і мовними групами, а також націями. Виховання у душі терпимості повинне бути направлене на протидію впливу, що викликає відчуття страху і відчуження по відношенню до інших.

Зрозуміло, що одне лише проголошення (визнання) принципів терпимості недостатньо для оздоровлення і оптимізації взаємин між країнами і народами, цивілізаціями і культурами. Вони повинні реалізовуватися на основі міжнародного права. Це також передбачає формування значимої міжнародної організації, яка б координувала ці процеси. У фундаменті створення глобального світу, повинен бути культурний діалог, що ґрунтується на засадах взаєморозуміння, взаємозбагачення та терпимості.

Таким чином, глобалізація є невід'ємною характеристикою буття сучасного суспільства. Вона впливає на всі підсистеми соціуму, зокрема на культуру. Глобалізація кардинально змінює соціокультурне «обличчя» сучасного світу. Рушійними силами культурної глобалізації виступає поширення англійської мови, ділова еліта, клуб інтелектуалів, суспільні рухи та масова культура. Глобалізація не обов'язково передбачає культурну стандартизацію світу. Вона зумовлює появу культурного синтезу, унікального поєднання «свого» та «чужого». Нормативною моделлю світу, що глобалізується, є світ, який ґрунтується на принципах культурної поваги, взаєморозуміння, взаємозбагачення та толерантності. Глобалізація створює передумови для якісної зміни системи цінностей та норм суспільства.

Література.

1. Байдаров Э. У. Влияние глобализации на культуру и ценности человека / Э. У. Байдаров. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://credonew.ru/content/view/510/30/>
2. Глаголев В. С. Межкультурная коммуникация в условиях глобализации: учеб. пособ./ В. С. Глаголев, Н. И. Бирюков, Н. Н. Зарубина, Т. В. Зонова, А. Н. Самарин, М. В. Силантьева – М.: Проспект, 2010. – 214 с.
3. Деррида Ж. Глобализация, мир и космополитизм / Жак Деррида // Космополис. – 2004. – № 2 (8). – С. 125-140. –

[Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ec-dejavu.net/g/Globalization.html>

4. Дробот Г. А. Глобализация: понятие, этапы, противоречия, оценки / Г. А. Дробот. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://do.gendocs.ru/docs/index-5.html>

5. Железнова Н. А. Глобализация: индийский ответ на мировой вызов / Железнова Н. А. // Вопросы философии. – 2009. – № 7. – С. 54 – 66.

6. Зиновьева А. А. Сущность глобализации / Зиновьева А. А. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://old.tisbi.org/science/vestnik/2009/issue1/Zinovjeva.html>

7. Иноземцев В. Л. Современная глобализация и ее восприятие в мире / Иноземцев В. Л. // Век глобализации. – 2008. – Выпуск №1. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.socionauki.ru/journal/articles/129823/>

8. Ирхин Ю. В. Социология культуры: учеб. / Ирхин Ю. В. – М.: Экзамен, 2006. – 525 с.

9. Карцева Л. В. Социология культуры: учеб. пособ. для вузов / Л. В. Карцева, Ю. В. Шабалина. – М.: Дашков и К, 2007. – 232 с.

10. Кнатько Ю. И. Трансформация культуры в контексте современных глобализационных процессов / Ю. И. Кнатько. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/24359/1/85-92.pdf>

11. Матецкая А. В. Социология культуры: учеб. пособ. / А. В. Матецкая, С. И. Самыгин. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2007. – 320 с.

12. Многоликая глобализация. Культурное разнообразие в современном мире / Под ред. П. Бергера, С. Хантингтона; пер. с англ. В. В. Сапова. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 379 с.

13. Соколов К. Б. Глобализация культуры – благо или новая проблема? / К. Б. Соколов // Диалог цивилизаций в эпоху становления глобальной культуры / Отв. ред. Н. А. Хренов. – М.: ГИИ, 2012. – С. 203 – 239.

14. Тишунина Н. В. Современные глобализационные процессы: вызов, рефлексии, стратегии / Тишунина Н. В. // Глобализация и культура: аналитический подход. – СПб., 2003.

- [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ec-dejavu.net/g/Globalization.html>
15. Толерантность / Общ. ред. М. П. Мчедлова. – М.: Республика, 2004. – 416 с.
16. Устюгова Е. Н. Глобализация и культура / Е. Н. Устюгова // Глобализация и культура: аналитический подход. – СПб., 2003. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ec-dejavu.net/g/Globalization.html>
17. Уткин А. И. Глобализация: процесс и осмысление / А.И. Уткин. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://do.gendocs.ru/docs/index-131678.html>
18. Философия: учеб. / Под общ. ред. В. В. Миронова. – М.: Норма, 2005. – 673 с.

Питання для самоконтролю.

1. Що таке глобалізація? Як вона впливає на сучасне суспільство?
2. Як глобалізація впливає на культуру? Що таке глобальна культура?
3. Які виокремлюють рушійні сили культурної глобалізації? Чи має вона негативні наслідки?
4. Чи передбачає глобалізація культурну уніфікацію?
5. Що повинно стати основою рівноправного діалогу різних культур в умовах глобалізації?

Тема 4.3. Релігія як культурний феномен.

Сутнісні характеристики релігії як культурного феномену. Підходи до походження релігії. Причини виникнення релігійних груп. Соціокультурні функції релігії. Релігійний фундаменталізм як прояв культури. Особливості релігійної культури населення України.

1. Сутнісні характеристики релігії як культурного феномену.

Зародження перших релігійних уявлень історичи пов'язують з формуванням первісного суспільства. Вони стали невід'ємною складовою культури людства. Історичні факти свідчать, що релігія здійснює на особистість та суспільство різний вплив. З одного боку, вона сприймається як регресивний феномен, що пригнічує особистість. Класичним прикладом є роль релігії у середньовічному суспільстві. З другого боку, релігія сприяє звільненню людини, є гуманним та прогресивним явищем. Воно покликане, наприклад, звільнити особистість та суспільство від страху перед смертю, дарує надію на вічне краще життя.

XXI століття почалося небаченими актами міжнародного тероризму. Багато дослідників причини цьому почали вбачати в «зіткненні цивілізацій» (С. Хантінгтон, США). При цьому відбувається елементарна підміна понять: цивілізація розуміється як культура, культура розуміється як релігія, що і веде до зіставлення в масовій свідомості різних конфесій. У зв'язку з цим актуалізується дослідження релігії як культурного феномену.

Серед концептуальних підходів до розуміння культури є варіант зведення культури до релігії, вірувань, священного, культу. Але культура в широкому сенсі включає релігію як форму культури.

Релігія (від латів. religio – культ богів, святиня) – це особливий тип духовно-практичної діяльності, який являє собою нерозривну єдність світоглядної установки, переживання, дії та ґрунтується на вірі у священне. Вона включає сукупність вірувань, що супроводжуються емоційними переживаннями, специфічні дії (релігійний культ) і релігійні установи (церква, духівництво). У віровченні більшості історичних релігій

міститься також система морально-етичних норм. Релігія є такою формою віддзеркалення дійсності, в якій переважає психологічний, ірраціональний елемент – різні стани душі, настрої, марення, екстаз. Проте стрижнем, основою будь-якої релігії є віра в Бога, безсмертя душі, потойбічний світ. Отже, релігія – це складний комплекс різнорідних елементів, головним з яких є вірування, культ, установи, мораль, емоції.

Доволі поширеною є традиція вести походження терміну «релігія» від латинського дієслова *religare*, що у перекладі означає «пов'язувати». Цей зв'язок трактується по-різному. Сучасний православний богослов А. Мень розглядає релігію як зв'язок людини з Богом, дії, які спрямовані на відновлення втраченого зв'язку. Людина, яку вигнали з Едему, не контактує безпосередньо з Богом. У даному випадку релігія є шляхом відновлення втраченого зв'язку.

Англійський філософ Ф. Бекон розглядав релігію як форму зв'язку між людьми, а не зв'язку між людиною та Богом. Він підкреслював, що релігія покликана консолідувати людство. Такої ж думки додержується і французький соціолог Е. Дюркгайм. Він трактує релігію як соціальний факт. Е. Дюркгайм вважає, що в релігії людина поклоняється соціальності, ідеї суспільства. Даний культурний феномен зміцнює соціальні зв'язки, оживляє переживання колективності, тому вона вічна. Релігія, на думку Е. Дюркгайма, – це особлива форма утвердження соціальності, неприродності, коли соціальне в символічній формі священного виноситься за межі буденного і стає об'єктом поклоніння.

Усе різноманіття минулих та сучасних досліджень відповідає цим двом підходам до релігії – розуміння її як суто «земного» явища і осмислення її як форми зв'язку з Богом.

Слід розрізнити поняття «релігія в культурі» та «релігійна культура». Релігійна культура є складною комплексною соціокультурною системою, формою або сферою культури. Релігійна культура – це сукупність наявних в релігії способів і прийомів здійснення буття людини, які реалізуються в релігійній діяльності і представлені в її продуктах та мають релігійне значення і сенси, які передаються і освоюються новими поколіннями. Релігійна культура володіє відносною

самостійністю. Вона здатна до саморозвитку, змінюється під впливом нерелігійної культури і зворотно діє на неї.

Вельми поширено в соціології тлумачення релігії як особливої форми суспільної свідомості, яка відрізняється від останніх його форм тим, що відбиті нею відносини між людьми в суспільстві і відношення людей до природи набувають фантастичного і містичного характеру. Так, Д. Маркович вважає, що уявлення про світ, які дає релігія, виявляються в людській свідомості у вигляді ілюзій про існування надприродної істоти або надприродних початків, пануючих як в природі, так і в суспільстві. На його думку, релігію можна визначити як впорядковану сукупність вчення, віри, відчуття і культурної діяльності, пов'язаних із надприродною істотою. Отже, релігія є комплексною формою суспільної свідомості, елементи якої впливають на емоції і волю людини.

Основними показниками зрілості релігії є:

- Релігійна свідомість, що включає вчення про вищий духовний початок, зафіксоване в священних книгах, зокрема в міфах (наприклад, сакральною книгою у християнстві є Новий завіт, у буддизмі – Палійський канон, в ісламі – Коран, в іудаїзмі – ТаНаХ);

- Культ, що підтримує у віруючому константність релігійного відчуття, що забезпечує ідентифікацію з даною релігій (храмові служби, молитви, свята);

- Релігійна організація (церква), яка об'єднує усіх віруючих, але одночасно вводить і підтримує ієрархію «служителів культу і маси».

Світові релігії (християнство, буддизм, іслам, іудаїзм) є саме такими.

Для встановлення специфіки релігії як культурного феномену, необхідно провести розмежування релігії та магії, чаклунства. Під релігією розуміємо комплекс вірувань і практичних дій, за допомогою яких люди сполучаються або намагаються сполучатися з реальністю, яка лежить за межами буденного досвіду. Сюди можна віднести усі ті явища, які від інших (етичних, естетичних, політичних) відрізняються саме як релігійні. Все те, в чому людина виражає свою віру в

надлюдську силу, а також дії, в яких вона намагається підтримати свій зв'язок з нею. Практика ж чаклунства і заклинань, покликана служити тому, щоб відігнати або знешкоджувати злих духів, не є закликком до допомоги надлюдських сил, не дивлячись на те, що її часто плутають з релігією і зараховують до неї. Людина, яка звертається до магії, прагне отримати результат у короткостроковій перспективі. Наприклад, здійснюючи ворожіння, індивід хоче дізнатися найближче майбутнє. Роблячи приворот, людина прагне відчутти його дію якомога скоріше. Релігія спрямована на майбутнє. Здійснюючи релігійні практики, людина не очікує результату тут і зараз. Наприклад, одна із цілей християнина – після смерті потрапити у рай. Ще однією відмінною рисою магії від релігії є те, що магія є індивідуальним заняттям, а релігія – соціальним. Чаклунські ритуали здійснюються потай від зайвих очей, а більшість релігійних – привселюдно (наприклад, богослужіння, вінчання тощо). Важливою особливістю первісної магії, що відрізняє її від релігії, є, згідно Дж. Фрезера, віра людини в свою могутність, в своє панування над зовнішніми силами, в те, що вона сама здатна досягти бажаного, здійснюючи ті або інші дії і вимовляючи не молитви, а заклинання. Тим часом, для релігії характерна залежність людини від зовнішніх сил, які панують над нею.

Інтелектуальний розвиток людства пройшов, по Дж. Фрезеру, три стадії: магії, релігії і науки. На першій стадії людина ще вірила у свою здатність безпосередньо магічно впливати на природу та інших людей. На другій стадії, переконавшись в ефективності магії, вона почала приписувати таку властивість духам і богам, до яких зверталася з молитвами про надання надприродної допомоги. На третій стадії людина зрозуміла, що не вона сама і не боги, а закони природи керують світом. Отже, магія, за Дж. Фрезером є попередницею релігії. Релігія виникає з крахом магії. На думку В. Кабо, насправді магія не протистоїть релігії як щось принципове чуже їй. Часто вона виступає як складова її частина, тобто як техніка релігії.

Таким чином, релігія є сферою духовного життя суспільства, групи, індивіда, спосіб практично-духовного освоєння світу і область духовного виробництва. Можна

виокремити наступні характеристики релігії: 1) вона є проявом суті суспільства; 2) виникає у процесі становлення людини і суспільства, є аспектом їх життєдіяльності; 3) виступає засобом існування і подолання людського самовідчуження; 4) віддзеркалює дійсність; 5) є суспільною підсистемою; 6) є феноменом культури.

2. Підходи до походження релігії.

Релігія, наскільки про це свідчить історія, існує у житті людства з незапам'ятних часів. У з'ясуванні проблеми походження релігії можна виокремити два протилежні підходи: богословсько-теологічний і науковий.

Прихильники богословсько-теологічного підходу спираються на викладену у перших двох розділах Біблії розповідь про те, як Бог створив людину з праху земного і вдихнув в нього «душу живу». Аж до середини XIX ст. Біблія як священна книга мала своєрідний імунітет від посягань науки, імунітет, закріплений суворими правилами церковних установ. Спроби критично поглянути на біблійський текст, під лінгвістичною або історичною точкою зору, довгий час вважалися святотатством і замахом на релігійні вірування. На базі біблійської розповіді про божественне джерело релігії виникає концепція «прамонотеїзму», або первісного монотеїзму. Вперше в стислому вигляді вона була сформульована літератором і ученим Е. Ленгом (1844—1912) в його книзі «Становлення релігії». Суть теорії «прамонотеїзму» зводиться до положення, що у всіх існуючих віруваннях, зокрема політеїстичних (заснованих на вірі у багатьох богів), можна виявити залишки найдавнішої віри в єдиного Бога-творця. Всі попередні форми релігії є не що інше, як підготовчі форми на шляху людства до «дійсної релігії».

Інше трактування виникнення релігії дає наука. А. Радугин справедливо відмічає, що питання про надприродне джерело релігії залишається «за дужками» наукового підходу. Наука розглядає релігію як важливий складовий елемент культури і застосовує до її вивчення всі наукові методи дослідження.

Історичні факти свідчать про те, що впродовж тривалого часу, близько 1,5 мільйонів років, відбувався процес

становлення людства. Цей процес складався з ряду важливих етапів і приблизно 35 – 40 тисяч років назад завершився формуванням сучасного типу людини – *Homo sapiens*, який достатньо різко відрізнявся від своїх попередників фізичною будовою, фізіологічними і психологічними характеристиками, був здібний до розумової діяльності. На основі історичних фактів, досягнень археології, антропології, етнографії, порівняльного мовознавства й інших наук були висунуті гіпотези про можливість існування релігії в той період історії.

Таким чином, релігія існує з тих пір, як існує людина сучасного типу, людина розумна. Релігія формувалася разом зі становленням людства в процесі своєї еволюції як частина людського життя, культури.

Про існування релігійних вірувань в той період історії свідчить практика поховання первісних людей. Встановлено, що сапієнтна людина ховала своїх близьких, причому над небіжчиками заздалегідь здійснювалися обряди їх підготовки до подальшого життя. Їх тіла покривалися шаром охри, поряд з ними клали зброю, предмети домашнього ужитку, прикраси і тому подібне. Це надає підстави припускати, що первісні люди мали уявлення про те, що разом з реальним світом існував інший світ, де мешкали померлі. Релігійні вірування знайшли віддзеркалення і в творах печерного живопису. Більшість стародавніх наскальних малюнків – це сцени полювання, зображення людей і тварин, іноді людей, одягнених в звірині шкури, а іноді – зооантропоморфних істот. Аналіз цих малюнків дозволив вченим зробити висновок про те, що первісна людина вірила в існування особливого роду зв'язків між людьми і тваринами, а також в можливість впливу на поведінку тварин за допомогою деяких магічних прийомів.

Ставлення філософів та вчених до релігії було доволі різним. Наприклад, у XVIII ст. набула поширення теорія «трьох ошуканців» – творців світових релігій Мойсея, Ісуса Христа, Мохаммеда, яка зародилася ще серед середньовічних вільнодумців. Релігія розглядалася як продукт свідомого обману, який підтримувався страхом та неуцтвом. Критика релігії пов'язана з просвітницькою концепцією людини як розумної істоти.

У німецькій класичній філософії ставлення до релігії кардинально змінюється. Для І. Канта вона виступає регулятивним принципом чистого розуму і основою практичного розуму, моральності. Л. Фейєрбах шукає таємницю релігії у людському серці. К. Маркс і Ф. Енгельс підкреслюють необхідність виникнення релігії на певному етапі людської історії і не меншої необхідності її зникнення у майбутньому.

На початку ХХ ст. вчені припинили так категорично оцінювати та критикувати релігію. Вони почали розглядати її у якості необхідного елемента культури. Для О. Шпенглера, А. Тойнбі, П. Сорокіна розповсюдження релігійних поглядів є ознакою соціального здоров'я. Для М. Вебера та В. Зомбарта релігія стала фактором розвитку економіки. Т. Парсонс вважав її важливим елементом соціальної організації. А. Менш підкреслював, що відрив культури від її релігійних основ не може залишитися без фатальних наслідків, а справжній культурний розквіт немислимий без духовного життя.

Таким чином, незважаючи на безліч спроб встановити як виникла релігія, учені досі вимушені удаватися до гіпотез, припущень, для підтвердження яких недостатньо емпіричного матеріалу. Тому всі існуючі теорії виникнення релігії носять імовірнісний і значною мірою умоглядний характер. Проте, спроби представити логіку виникнення релігії мали місце. Релігієзнавці намагаються здійснити історичну реконструкцію цього процесу. Основний принцип такої реконструкції полягає у визнанні положення, що виникнення і розвиток будь-якого елемента культури можуть бути пояснені із змісту суспільно-історичної діяльності людини. Відомості про релігійні вірування ми отримуємо на основі порівняльного вивчення релігій, а також звертаючись до дослідження причин її виникнення.

3. Причини виникнення релігійних груп.

В соціології існує не одне пояснення виникнення релігійних груп, тобто носіїв та відтворювачів певних релігійних вірувань та практик. Одна з таких теорій – це теорія депривації.

Ч. Глок та Р. Старк розглядають депривацію як необхідну умову виникнення нових релігійних рухів. Депривація (від лат. Deprivation – втрата, відсутність, обмеження) – це соціальний

процес скорочення і/або відсутності можливостей задовольняти деякі потреби індивідів або груп; недостатнє вдоволення будь-якої потреби; це деякий стан, що породжує або може породити у індивіда або групи відчуття власної знедоленості порівняно з іншими індивідами або групами. Відчуття депривації може бути свідомим, тобто людина може розуміти причини свого стану. Проте бувають випадки, коли індивід або група не знають істинних причин такої ситуації. В обох випадках депривація супроводжується гострим бажанням подолати її. Виключенням можуть бути випадки, коли депривація виправдовується системою цінностей даного суспільства, наприклад, кастова ієрархія у Індії.

Можна виокремити п'ять типів депривація:

1. Економічна депривація виникає на базі нерівномірного розподілу доходів у суспільстві і обмеженого задоволення потреб деяких індивідів та груп. Міра економічної депривації оцінюється по об'єктивним та суб'єктивним критеріям. Індивід за об'єктивними критеріями може бути економічно благополучним, а за суб'єктивними – відчувати депривацію. Для виникнення релігійних рухів суб'єктивне відчуття депривації є найбільш важливим фактором.

2. Соціальна депривація пояснюється схильністю суспільства оцінювати якості та здібності деяких індивідів та груп вище, ніж інших, оперуючи такими категоріями, як престиж, влада, високий соціальний статус у суспільстві. Основою такої нерівної оцінки можуть бути різні показники. Наприклад, у сучасному суспільстві молодь цінують вище, ніж стариків, талановитим людям надають привілеї, недоступні посереднім. Соціальна депривація як правило доповнює економічну.

3. Організмична депривація пов'язана з вродженими чи набутими індивідуальними недоліками людини: фізичними вадами, інвалідністю, розумовою відсталістю тощо.

4. Етична депривація виникає тоді, коли ідеали індивіда чи групи не співпадають з ідеалами суспільства в цілому. Такі конфлікти можуть спричинятися різними факторами. Відомі конфлікти між соціумом та інтелектуалами, які мають свої критерії досконалості у мистецтві, літературі тощо. Деякі

релігійні реформатори (наприклад, М. Лютер), а також суспільні діячі радикально-революційного напрямку (наприклад, К. Маркс), скоріше за все відчували етичну депривацію, викликану етичним конфліктом з суспільством – неможливістю відтворити той спосіб життя, який відповідав би їх власній системі цінностей.

5. Психічна депривація виникає у результаті формування у індивіда чи групи ціннісного вакууму – відсутності значимої системи цінностей, згідно якої вони змогли б будувати своє життя. Цей стан частіше за все виникає внаслідок тривалої соціальної депривації. Звичною реакцією на психічну депривацію є пошук нових цінностей, нової віри, сенсу і мети існування. Така особистість, як правило, найбільш чутлива до нових ідеологій, міфологій, релігій.

Таким чином, релігія може виступати засобом подолання депривації різного виду, тобто відчуття власної знедоленості порівняно з іншими індивідами чи групами.

1. Соціокультурні функції релігії.

Соціокультурні функції релігії перекликаються з функціями культури як соціального феномену. Якщо функції релігії співпадають з функціями культури, то це означатиме, що дана релігія є культуротворчою, тобто вона формує свій культурний простір і свою інфраструктуру на основі єдиних смислових конструктів, які містяться в конкретній релігійній доктрині (вченні).

Основні функції будь-якої релігії за даними порівняльного релігієзнавства зводяться до наступних:

1. Компенсаторна функція. Релігія виступає у ролі все пояснюючого покровителя і втішника. Наприклад, вона допомагає пережити смерть близької людини, бо дарує надію на зустріч з нею згодом, підкреслює, що там, у іншому світі їй краще, аніж тут. Релігія також є посередником між слабкістю людини і всесиллям природних стихій. Релігійна концепція вже у самій ранній модифікації була покликана оберігати від лихої дії непізнаних зовнішніх сил і в той же час навчити, як уникнути такої дії, захиститися від неї, задобрити злі сили.

2. Інтеграційна функція. Релігія об'єднує людей в рамках санкціонованого нею світогляду. Тим самим вона

освячує норми і порядки, що склалися, сприяє соціальній, ідейній і політичній інтеграції. Наприклад, християни усвідомлюють свою єдність протиставляючи себе мусульманам.

3. Регулюючо-контролююча функція. Релігія створює ідейні догмати і практичні методи впливу на мислення і поведінку людей. Вона пристосовує до своїх потреб відповідні її нормам системи духовних цінностей, ритуалів і церемоній, свят, обрядів, стереотипів поведінки і так далі. Значення даної функції релігії виняткове. Ф. Достоєвський у творі «Брати Карамазови» підкреслює: «Якщо Бога немає, то все дозволено...». У зв'язку з цим можна провести паралелі між світськими законами та релігійними догмами. Останні здатні здійснювати більший вплив на поведінку віруючої людини. Якщо індивід порушує світські закони, то не виключено, що його вчинки залишаться безкарними. Бог є всевидящим, тому людина відповідає за кожну свою дію. Порушення релігійних догм не залишиться безкарним. Візьмемо у якості прикладу кастову систему Індії, фундаментом якої є індуїзм. Дана система стратифікації є надзвичайно стійкою. Становище людини у суспільстві – це винагорода або покарання за поведінку у минулому житті. Якщо хочеш зберегти свій статус або підвищити його – суворо додержуйся релігійних та суспільних норм. У даному випадку релігія контролює поведінку людини.

4. Екзистенціальна функція. Будь-яка релігійна доктрина висловлює своє ставлення до питань буття і небуття людини, порятунки його душі та ін. Наприклад, кожна релігія має своє пояснення відносно того, що буде з людиною після смерті. Християнство у різних його формах підкреслює, що індивід опиниться або у раю, або у пеклі, в залежності від його поведінки у житті. У індуїзмі наголошується, що після смерті людина або знову народиться у новому обліку, або за певних обставин досягне найвищого стану – мокші, тобто вирветься з кола перероджень і більше не буде приходити на землю, життя на якій наповнене стражданнями.

5. Політична функція. Релігія є засобом освячення будь-якої влади. Вона забезпечувала виключне ставлення до правителя в традиційних суспільствах. Він часто виступав у якості посередника між надприродними силами та простою

людиною. Правителі проголошувалися сином неба, намісником Аллаха на землі, помазаником божим тощо. Класичним прикладом освячення влади є ритуал коронації. З огляду на те, що правитель має на собі «печатю божу», його високий статус не піддається сумніву.

Слід відзначити, що дві останні функції релігії починають грати роль лише у міру визрівання у суспільстві умов для його цивілізованого розвитку.

6. Виховна функція. Релігія забезпечує спадкоємність поколінь. Завдяки їй діти засвоюють норми та цінності, поширені у даному суспільстві. Вона покликана передавати релігійну культуру від батьків до дітей. Також вона надає етичні орієнтири, бо дозволяє оцінювати певні вчинки у площині добро – зло, справедливо – несправедливо.

Нагадаємо соціальні функції культури: а) впорядкування життєдіяльності безлічі людей, що відбувається шляхом структуризації їх соціального та історичного досвіду; б) надання смислової спрямованості (орієнтації) будь-яким соціальним процесам, тобто формування смислових конструктів соціальних дій; у) забезпечення спадкоємності поколінь за допомогою їх соціалізації; г) інтеграція людей в єдиний соціокультурний континуум (загальний культурний простір).

Порівнюючи соціальні функції культури і релігії, ми приходимо до висновку, що багато в чому вони схожі (особливо в питаннях соціальної регуляції та індивідуальної саморегуляції людиною свого «земного» існування заради порятунку душі). Що ж до функції компенсації існування, то це власне-релігійна функція, пропонована її доктриною, символом віри. Саме цей змістовний момент, що придбав форму міфу, робить релігію релігією. Отже, релігія (будь-яка) спирається на здібність людини до віри, деколи несвідомої.

Порівняльний аналіз соціальних функцій релігії та культури дозволяє робити висновки про те, що релігія може бути культуротворчою і культура суспільства в його ранні періоди розвитку ґрунтується на віруваннях.

5. Релігійний фундаменталізм як прояв культури.

Тероризм на сучасному етапі став невід'ємною рисою суспільного життя. Засоби масової інформації періодично

повідомляють про здійснення терористичних актів у різних куточках землі. Людство з жахом згадує події 11 вересня 2001 у Нью-Йорку. Часто тероризм, екстремізм пов'язують з релігійним фундаменталізмом. Як культурний феномен сучасний фундаменталізм є реакцією на модернізацію і глобалізацію, на те, що релігія все більше витісняється з суспільного життя і вірі доводиться переходити на рівень особистісного переживання.

Термін «релігійний фундаменталізм» (від лат. *fundamentalis* — лежачий в основі) свого часу був введений протестантами, які наполягали на необхідності буквального розуміння священного Писання. Звернення до витоків віри (священного писання) мотивується соціальним протестом, тому воно властиво всім світовим релігіям: ісламу, католицизму, православ'ю, протестантизму, іудаїзму. У одних випадках фундаменталізм – це повернення до витоків віри (священного писання), в інших – повернення до богословських основоположень віри, віровчення як ортодоксії, тобто санкціонованому вищими богословськими авторитетами тлумаченню священних текстів.

У широкому сенсі релігійний фундаменталізм інтерпретується як установка релігійної свідомості на буквально прочитання текстів священних книг, незмінність догматизму, що поєднується з прихильністю до консервативного соціально-політичного ладу. Він є негативною реакцією на процес секуляризації і демократизації суспільства, на наукову, раціоналістичну методологію дослідження релігії як специфічної форми культури. Ця тенденція найвиразніше виявляється в теїзмі іудаїзму, християнства, ісламу, а також має свої аналоги в інших релігіях (індуїзмі, буддизмі, зороастризмі, конфуціанстві і так далі). Релігійний фундаменталізм войовничо затверджує абсолютний авторитет Божественного одкровення, вираженого в Священному Писанні, Корані і інших канонічних релігійних текстах.

У вузькому сенсі під релігійним фундаменталізмом розуміється міжконфесійна течія в американському протестантизмі, що виникла напередодні ХХ ст. як відповідь на розповсюдження християнського модернізму і ліберального

богослов'я. Його основні принципи були сформульовані на Ніагарських біблійських конференціях, які проводилися в США починаючи з 1876. Релігійний фундаменталізм передбачає абсолютну непогіршеність Біблії; безумовну віру в божественну природу Ісуса Христа, в його непорочне зачаття, фізичне воскресіння, швидке друге пришестя. Представники цього руху категорично відкидають всі природно-наукові та історико-філологічні досягнення, які обґрунтовують позицію модерністів. У 1919 у Філадельфії була заснована Всесвітня християнська фундаменталістська асоціація, що спирається перш за все на консервативних («південних») баптистів, пресвітеріан і п'ятидесятників. Вона очолила боротьбу проти секуляризації, проти популярної за океаном еволюційної теорії. Так, після проведення горезвісного «Мавпячого процесу» (1925) в Даутоне (Теннесі) фундаменталістам вдалося досягти офіційної заборони викладання учення Дарвіна у ряді штатів.

У 1970-х рр. релігійний фундаменталізм перетворюється у глобальний рух, який вже вийшов за межі протестантизму. Прикладом цього може бути католицьке Opus Dei, ізраїльський рух Gush Emunim і, звичайно, ісламський фундаменталізм. Проповідники релігійного фундаменталізму все відвертіше використовують мову релігії для обґрунтування консервативних і реакційних соціально-політичних програм досягнення «нового світового порядку».

Телевізійний проповідник американських фундаменталістів Пет Робертсон в опублікованій в 1991 р. книзі «Новий світовий порядок» пояснює, що вся невпевненість нинішнього світського життя є не що інше, як новий світовий порядок для роду людського під пануванням Люцифера і його послідовників. У своєму «Контракті з американською сім'єю» він вважає, що сорок мільйонів американських виборців-фундаменталістів зосередяться на завданні подолання руйнівного морального розкладання і суспільного розпаду, викликаного тридцятирічною війною лівих радикалів проти традиційної сім'ї і американської релігійної спадщини. Це зовсім не голос демократичного компромісу, а погляд людей, віруючих, що вони ведуть нещадну війну з дияволом. Щоб перемогти в сутичці з дияволом, треба все поставити на карту.

Новітня історія, на думку ідеологів релігійного фундаменталізму, все переконливіше свідчить про згасання релігії й панування гріха під натиском сил Зла, про настання часу Антихриста, який означає невідворотність «кінця світу» в рамках нинішнього покоління. Самі ж проповідники претендують на роль небесних обранців, покликаних забезпечити перемогу Бога (іудейський месіанізм, християнський мілленаризм, претензії мусульман на всесвітню значущість ісламу). Релігійний фундаменталізм повністю зберігає вороже ставлення до наукової картини світу та виступає з проповіддю «наукового християнського креаціонізму», прагнучого довести абсолютну істинність біблейської версії Божественного творіння.

У Ірані і Афганістані колишні уряди скидаються новими урядами фундаменталістів. На Близькому Сході вони уповільнюють багатообіцяючий мирний процес. У Індії релігійні війни сприяють відцентровим тенденціям, які можуть привести до розпаду другої по населенню країни світу. У Туреччині світська держава виявляється під загрозою, коли його громадяни бачать, як в Боснії і Чечні вбивають мусульман, а християнський світ не втручається: все більше число турок перетворюється при цьому на фундаменталістів.

Фундаменталізм часто породжує фанатизм, який, у свою чергу, стає мотивом терористичних актів. Ідейний, «альтруїстичний» тероризм («ради щастя народу») безкорисливий, пов'язаний з фанатизмом, механізм якого наукою пояснюється як міцне самоототожнення особи з якою-небудь «рятівною» ідеєю. Ідея при цьому діє всепоглинаюче, що призводить до психологічного відчуження особи фанатика від людей. Жорстка прихильність до своїх переконань позбавляє людину свободи вибору і можливості оновлення своїх поглядів на життя. Фанатик глухий і не приймає раціональної аргументації, тому може стати і часто стає жертвою чужих фантазій і утопій. Висока конформність веде до посилення сліпої віри, беззастережному ухваленню одкровень лідера, вождя і так далі. Рятівний скепсис покидає людину, її життя перетворюється на безперервне «служіння» ідеї, часто утопічній.

Отже, релігійний фундаменталізм є одним із проявів культури. Його поширення у сучасному суспільстві пов'язане з глобалізаційними процесами, з лібералізацією суспільної моралі, з пошуком альтернативних шляхів розвитку. П. Сорокін підкреслював, що є свідком панування чуттєвої культури. Такий тип культури приречений на занепад. Популяризація релігій, зокрема поширення релігійного фундаменталізму, є одним із проявів невдоволення чуттєвою культурою.

6. Особливості релігійної культури населення України.

Після тривалого періоду атеїзації соціуму в умовах суспільної кризи і знецінення минулих ідеалів, значна частина населення України повертається в церкву. Релігійна мережа в Україні станом на 01.01.2013 р. представлена 55 віросповіданнями, в межах яких діє 36995 релігійних організацій, в тому числі 87 центрів та 295 управлінь, 35460 релігійних громад (справами церкви опікується 31313 священнослужителів), 500 монастирів (чернечий послух несуть 6834 ченці), 370 місій, 81 братство, 202 духовних навчальних заклади (навчається 19752 слухачі), 13157 недільних шкіл.

Аналіз кількісних показників поширення та розподілу релігійних осередків по території держави демонструє дещо вищу концентрацію їх чисельності на заході держави із тенденцією до зменшення на схід та південь: у 8 областях **Західного регіону** (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька) сконцентровано **39 %** релігійної мережі держави, в 9 областях **Північно-Центрального регіону** (Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Черкаська, Чернігівська області та м. Київ) – **31 %**, в 10 областях **Південно-Східного регіону** (Автономна Республіка Крим, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Одеська, Харківська, Херсонська області та м. Севастополь) – **30 %**. Відзначимо, що захід України традиційно вирізняється вищим рівнем релігійності.

Сучасна релігійна духовність українців в основному є християнською. Православні, католицькі та протестантські релігійні організації складають близько 94 % релігійної мережі

держави. Найчисельнішою є Українська православна церква, яка за чотири останні роки розширила свою мережу з 11539 осередків у 2009 році до 12895 у січні 2013 р.

Українська православна церква – Київський патріархат за кількістю релігійних громад посідає 2 місце в країні після УПЦ. Упродовж останніх чотирьох років УПЦ КП розширила мережу з 4128 структур у 2009 р. до 4702 осередків у січні 2013 р.

З червня 1990 року функціонує Українська автокефальна православна церква. Станом на початок 2013 р. вона налічує 1247 структур.

Отже, після тривалого періоду атеїзації суспільства поступово відроджується релігійна культура, зокрема зростає рівень довіри церкві та духовенству. Наприклад, за даними соціологічного моніторингу, проведеного Інститутом соціології НАНУ, індекс довіри церкві та духовенству в 1994 становив 3,1 бали (за 5-бальною шкалою), а у 2010 – 3,5 (для порівняння: індекс довіри Президенту у 2010 році становив 2,9, Верховній Раді – 2,4, політичним партіям – 2,2).

У 2012 р. компанія Gallup International, провела соціологічне опитування. Жителям 57 країн поставили питання про релігійність та атеїзм. У ході дослідження було встановлено, що 71% населення вважає себе релігійними. При цьому лише 3% назвали себе атеїстами.

О. Козловський на основі аналізу даних соціологічного дослідження, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології, фірмою «Юкрейніан соціолоджі сервіс» та Центром «Українське демократичне коло» у 24 областях, Автономній Республіці Крим, містах Києві та Севастополі, встановив регіональну специфіку релігійних «уподобань» українців. Дослідник виокремив три групи віруючих. Віруючими він називає тих людей, які вірять у Бога та знають, до якої релігії та конфесії вони себе відносять. Отже, за рівнем релігійності можна виокремити три групи українців:

- високий рівень релігійності: кількість віруючих та тих, які знають, до якої релігії та конфесії вони себе відносять – понад 60 %;

- середній рівень релігійності: кількість віруючих та тих, які знають, до якої релігії та конфесії вони себе відносять – від 30 % до 60 %;

- низький рівень релігійності: кількість віруючих та тих, які знають, до якої релігії та конфесії вони себе відносять – до 30 %.

За цим показником до першої групи належать наступні області: Тернопільська (92,3%), Івано-Франківська (87,8 %), Львівська (87,0 %), Закарпатська (83,3 %), Рівненська (1,6 %), Чернівецька (76,2 %), Житомирська (67,0 %), Волинська (65,8 %). До другої групи належать: Хмельницька (58,4 %), Черкаська (49,2 %), Херсонська (54,4 %), м. Севастополь (51,5 %), Вінницька (55,3 %), Полтавська (43,8 %), Сумська (42,8 %), Одеська (40,0 %), Дніпропетровська (34,4 %), АР Крим (32,7 %), Чернігівська (32,3 %), Луганська (30,9 %), м. Київ (30,0 %). До третьої групи належать: Харківська (28,4 %), Кіровоградська (28,0 %), Миколаївська (27,7 %), Запорізька (25,7 %), Київська (20,9 %), Донецька (19,6 %).

За даними соціологічного опитування. Проведеного Центром Разумкова у листопаді 2010 р., до православних себе відносять 68 % українців, до греко-католиків – 7,6 %, до євангельських християн (протестантів) – 2 %. Інші віросповідання об'єднують менше відсотка населення України. Майже 7 % опитаних вважають себе «просто християнами», а 13 % не віднесли себе до жодної конфесії чи релігії, проте відзначили, що є віруючими.

Таким чином, з отриманням незалежності Україною, має місце підвищення рівня релігійності населення. Все більше число людей звертається до Бога. Високим рівнем релігійності вирізняється Захід України. Це пояснюється історією розвитку даного регіону. На Заході, який традиційно є сільськогосподарським, переважає сільське населення. За радянських часів у містах церкві важко було конкурувати з партійною ідеологією, в той час як на селі вдалося зберегти і передати з покоління в покоління релігійні традиції.

Релігія – ключова складова культури будь-якого суспільства. Вона є культурним феноменом, бо створена людьми і для людей як регулятивний механізм. Релігія чинить

колосальний вплив на поведінку людини. Порушник світських законів може уникнути покарання, а порушник законів Божих – ні. Для сучасної України питання про релігію, її корені та культурні наслідки особливо актуальне. Це пов'язано з так званим релігійним ренесансом. Після десятиліть атеїзму людина поступово повертається до релігії. Таким чином, релігія стає значимим фактором культурного розвитку України.

Література.

1. В Украине 71% населения назвали себя религиозными, а 3% – атеистами – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.segodnya.ua/ukraine/V-Ukraine-71-naseleniya-nazvali-sebya-religioznymi-a-3-ateistami.html>
2. Віруючих українців за десятиріччя побільшало на 13 %. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.irs.in.ua
3. Волков Ю. Г. Социология: Курс лекций / Волков Ю. Г., Нечипуренко В. Н., Попов А. В. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. – 512 с.
4. Гараджа В. И. Социология религии / В. И. Гараджа. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 348 с.
5. Дик П. Ф. Культурология : учеб. пособ. / П. Ф. Дик, Н. Ф. Дик. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2006. – 384 с.
6. Дик П. Ф. Основы религиоведения: учеб. / П. Ф. Дик. – Астана-Костанай, 2000. – 202 с.
7. Ерышев А. А. Социология религии: учеб. пособ. / Ерышев А. А., Лукашевич Н. П – К.: МАУП, 1999. – 120 с.
8. Інформаційний звіт Державного комітету України у справах національностей та релігій «Про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні за 2009 рік». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.irs.in.ua
9. Інформаційний звіт Мінкультури «Про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні за 2009 рік». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/goverments_doc/relig_freedom/52019.

10. Кабо В. Происхождение религии: история проблемы / В. Кабо. – Канберра, 2002. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://aboriginals.narod.ru/origins_of_religion.html
11. Кириленко Г. Г. Философия / Кириленко Г. Г., Шевцов Е. В. – М.: АСТ: СЛОВО, 2009. – 672 с.
12. Козловський О. Рівень релігійності та конфесійна структура областей України (соціологічний вимір) / О. Козловський // Українське суспільство 1991 – 2010. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2010. – С. 441 – 449.
13. Минюшев Ф. И. Социология культуры: учеб. пособие для вузов / Ф. И. Минюшев. – М.: Академический Проект, 2004. – 272 с.
14. Основы религиоведения : учеб. / Под ред. И. Н. Яблокова. – М.: Высшая школа, 1998. – 368 с.
15. Религиозный фундаментализм // Философская энциклопедия. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.dic.academic.ru
16. Туроу Л. Будущее капитализма. Как сегодняшние экономические силы формируют завтрашний мир / Лестер Туроу; пер. с англ. А. И. Федорова. – М., 1996. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.fidel_kastro.ru/politica/thorow_future/index.htm
17. Українське суспільство 1991 – 2010. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2010. – 636 с.
18. Щудло С. А. Регіональні особливості релігійного середовища українського суспільства (за результатами соціологічного дослідження) / С. А. Щудло // Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогодні, майбутнє: Матеріали Всеукр. Конференції, Луганськ, 25 – 26 травня 2006 р. / Наук. ред. І. Ф. Кононов. – Луганськ: Знання, 2006. – С. 51 – 63.

Питання для самоконтролю.

1. Як взаємопов'язані культура та релігія?
2. Що таке релігія? Що є показниками зрілості релігії?
3. Які існують підходи до проблеми виникнення релігії?
4. Які функції виконує релігія у суспільстві?
5. Що є причинами звернення людини до релігії?

6. Чому релігійний фундаменталізм пов'язують з тероризмом?
7. Чому в суспільних науках говорять про релігійний ренесанс в Україні?

Тема 4.4. Управління сферою культури. Культурна політика.

Суть процесу управління культурою. Основні етапи управління сферою культури. Культурна політика. Особливості управління культурою в країнах з різним рівнем розвитку. Особливості культурної політики в сучасній Україні.

1. Суть процесу управління культурою.

Розгляд культури з соціологічної точки зору не буде повним без урахування проблем управління та регулювання. Культура, з одного боку, розвивається за своєю внутрішньою логікою, а з другого, – є продуктом суспільства. Як результат, соціум створює механізми впливу на функціонування даної підсистеми.

Зміни культури традиційно пов'язуються з трансформацією картини світу людей, їх способу життя. Частково ці процеси зумовлені ходом соціокультурного розвитку: накопиченням знань, набуттям практичного досвіду в різних сферах життєдіяльності. Разом з тим, не менш значна роль суб'єктивних впливів на культуру з метою перетворення її змісту. Спроби цілеспрямованої зміни культурних цінностей і норм робилися ще в давні часи. Деякі з них залишили лише слабкий слід в історії розвитку суспільства, інші – спричинили радикальну перебудову соціального життя, заклавши тим самим передумови сьогоднішньої соціокультурної ситуації. В різні часи управління культурою мало різні ідейні підстави, припускало використання тих чи інших методів впливу на культуру.

Існують дискусії щодо можливості управління культурою. Б. Єрасов зазначає, що з цього приводу ведуться довгі і часом непримиренні суперечки між двома сторонами, які в тих чи інших варіантах існують майже в будь-якому суспільстві. Так, діячі культури виступають переважно за невтручання держави або сторонніх інститутів в таку «творчу і тонку» справу, як культурне творіння. В той же час втручання урядових органів в роботу культурних організацій і груп часто просто необхідно, так як без урядової підтримки вони можуть не витримати труднощів різного роду (і не тільки фінансових, але і правових, політичних і т. ін.) і перестають існувати. Разом з тим державне

втручання загрожує залежністю культурної діяльності від влади правлячих кіл і деформацією культурного життя в цілому, що мало місце, наприклад, за радянських часів.

Поняття управління прийнято розглядати крізь призму функцій культури, серед яких основною можна назвати гуманістичну, людинотворчу. Завдяки їй суспільство формує певний соціальний тип особистості. Це означає, що управління культурою є регулюванням процесу формування особистості через виробництво, розподіл і споживання культурних цінностей.

З соціологічної точки зору Л. Михайлова **управління культурою** визначає як свідому, планомірну і цілеспрямовану дію на культуру як цілісну систему виробництва, розподілу, обміну і споживання знань, цінностей і норм, зразків життєдіяльності відповідно до об'єктивних закономірностей їх розвитку на користь суспільства і кожної окремої особистості.

Управління культурою відрізняється від управління іншими сферами суспільного життя, у першу чергу тим, що має на меті формування особистості. В даному випадку можуть застосовуватися методи маніпулювання. Маніпулювання означає 1. нав'язування особі тих або інших дій, які залишаються для неї зовнішнім обов'язком; 2. виконання нав'язаної ззовні волі суб'єкта за відсутності внутрішніх потреб та інтересів. Маніпулюванням є і передача людям соціокультурної інформації, бажаної для пануючої верхівки, впровадження в свідомість людини потрібних знань, ідей, поглядів, цінностей, норм, образів, моделей, стереотипів поведінки і діяльності. Таке маніпулювання здійснюється через засоби масової комунікації. Особливість сучасної ситуації полягає в тому, що культура почала використовуватися в політичних цілях і перетворилася на засіб маніпулювання свідомістю широких мас.

С. Зелінський відзначає, що сучасна масова культура спрямована на поневолення психіки індивіда і має за допомогою маніпуляцій, на формування відповідних установок в масах. У цьому напрямку активно працюють ідеологи капіталізму. Вони з кожним разом викидають на ринок нову «художню макулатуру», яку жадібно розбирають маси, задовольняючи за

допомогою вивчення життя зірок (жовта преса) і перегляду доль інших сімей (серіали різної спрямованості) підсвідомий голод по самовдосконаленню. Пересічна людина переглядаючи телепередачі відповідної спрямованості та кінофільми залучається до життя, якого більша частина з них ніколи не побачить на власні очі, але підсвідомо мріє про нього. Це чинить позитивну дію на психіку мас, сприяє катарсису. Коли буде потрібна «нова доза» – вони знову куплять жовту пресу, піратський диск з кінофільмами, або книгу сумнівного літературного змісту, але просту і зручну у використанні. Означена думка С. Зелінського узгоджується із зауваженнями представників критичної теорії (Т. Адорно, Г. Маркузе) щодо впливу капіталізму на культуру.

Разом з тим управління культурою не завжди передбачає просте маніпулювання людиною. Воно ставить на меті і формування всебічно розвиненої особистості, патріота з гарним естетичним смаком, з вишуканими манерами тощо.

2. Основні етапи управління сферою культури.

В управлінні сферою культури, як і в будь-якому управлінському процесі можна виокремити певні етапи. В теорії менеджменту **управлінський цикл** визначається як завершена послідовність активних дій, спрямованих на досягнення поставлених цілей. Він починається з визначення завдання або проблеми і закінчується констатацією певного результату. Після цього управлінський цикл повторюється. Його частота визначається типом та природою системи, якою управляють. Відзначимо, що в соціальних системах цей процес є неперервним.

Російський соціолог Л. Михайлова виокремлює наступні етапи управління культурою:

Перший етап передбачає збір і обробку соціокультурної інформації. Він пов'язаний з вивченням стану об'єкту, тобто самої культури, в даний момент, а також із з'ясуванням змісту і характеру знань, цінностей, норм, зразків поведінки і діяльності індивідів, соціальних груп і спільнот в конкретно-історичній ситуації. Над збором і обробкою соціокультурної інформації працюють цілі наукові колективи, групи або окремі вчені, які з різних сторін вивчають культуру і процеси, що відбуваються в

ній. У якості методів збору інформації можна використовувати увесь арсенал соціологічних методів. Не лише опитування, а методи аналізу документів, спостереження дають багатий матеріал щодо соціокультурної ситуації в країні. Достатньо включити телевізором – і ми повністю зануримося у повсякденну культуру певного суспільства. Телепередачі, серіали, фільми, новини, навіть реклама є джерелом інформації про цінності і норми даного соціуму.

На **другому етапі** здійснюється аналіз обробленої соціокультурної інформації, її систематизація і на цій основі – постановка цілей і завдань. Це означає, що в розвитку культури суспільство виробляє певну мету і завдання, пов'язані з передачею знань, цінностей, норм і зразків, які реалізуються соціокультурними інститутами. Особливість сучасної ситуації полягає у відсутності таких цілей і завдань, що, разом з іншими чинниками, свідчить про певну кризу культури. Одним із виходів із ситуації, що склалася, є відродження традиційної народної культури. Деякі дослідники вважають, що це свідчить про відсутність перспективних цілей і завдань розвитку культури суспільства. Ми не будемо додержуватися такої категоричної оцінки. Культура сучасної України формується під впливом низки чинників. Нові культурні смисли, норми та цінності в нашу країну приходять із Заходу та Сходу (що є природним наслідком глобалізації), а також з нашого власного минулого (відродження козацьких традицій, українських свят тощо).

Третій етап регулювання культурних процесів передбачає урахування соціокультурної інформації, цілей, завдань і побудова ідеальної моделі розвитку культури в суспільстві, тобто моделі тих знань, цінностей, норм і зразків, за допомогою яких відбувається регулювання поведінки і діяльності індивідів, соціальних груп та спільнот. Ще в недалекому минулому наша країна формально орієнтувалася на модель комуністичного суспільства і формування духовної культури особи. У своїй діяльності до її реалізації прагнули всі соціокультурні інститути. Втрата значущості цієї моделі призвела до утворення вакууму, який намагаються заповнити в політиці, – ідеєю демократії, в економіці – цінностями ринкових відносин, у сфері культури –

відродженням народних традицій. Відсутність загальних моделей обумовлює формування безлічі субкультур, як позитивно, так і негативно направлених. В сучасних умовах вкрай важко говорити про репрезентативну культуру. В незалежній Україні відбувся перехід від моностилістичної культури до полістилістичної культури. Як результат, виокремилося безліч культурних напрямків зі своєї ідеологією, метою, нормами, цінностями.

Четвертий етап передбачає розробку шляхів передачі соціокультурної інформації відповідно до створеної моделі. Даний етап є програмою передачі знань, цінностей, норм і зразків з конкретними заходами і включає шляхи розвитку культури суспільства, соціальних груп, спільнот. Важливе місце у цьому процесі відіграють свята національного та регіонального значення. Великою подією на Донбасі є День Шахтаря. Завдяки йому піднімається «командний дух» регіону, підкреслюється важливість галузі, підвищується її престиж. Святкування Дня незалежності або Дня Конституції сприяє формуванню патріотизму, любові до своєю Батьківщини, передачі відповідних культурних норм та цінностей.

П'ятий етап є безпосередньою реалізацією програми розвитку культури, тобто передачею знань, цінностей, норм і зразків індивідам, соціальним групам і спільнотам. Цю діяльність здійснює вся сфера культури та її працівники. Що стосується творчої інтелігенції, то її роль в розвитку культури визначається стихійними, спонтанними уявленнями окремої особистості і прагненнями зробити певний внесок у культуру суспільства. Наприклад, письменник написав твір, в якому виступає з критикою існуючої системи цінностей та норм, закликає її докорінно змінити. Але цей твір може не знайти підтримки серед видавців, читачів, критиків тощо і, як результат, не зробить відповідного внеску у розвитку культури.

Шостий етап в регулюванні культурних процесів передбачає контроль по каналу зворотного зв'язку. Здійснюється моніторинг розвитку духовного світу окремої особистості, соціальних груп і спільнот під впливом культурних цінностей, що реалізуються в рамках програми. Відповідна інформація збирається у ході соціологічних досліджень в

конкретних регіонах. Проте тут неминучі труднощі, пов'язані з неможливістю вичленувати роль культури в системі інших чинників, що також впливають на людину. Але це не означає, що слід відмовитися від контролю за розвитком культури. Питання лише в тому, що вивченню підлягають не тільки соціокультурні процеси, але і всі елементи культурного середовища в сукупності з соціально-економічними особливостями даного конкретного регіону.

Останній, **сьомий етап**, передбачає корегування змісту знань, цінностей, норм, зразків і методів їх трансляції. Корективи вносяться на основі контрольних досліджень розвитку культури за наявності негативних наслідків. В даний час широке розповсюдження насилля та відвертих сцен на екранах телевізорів зумовлює появи заборони на їх трансляцію. Це може негативно впливати на розвиток особистості людини, особливо молоді. Наприклад, в Росії згідно з новим законом «Про внесення змін у Федеральний закон Про захист дітей від інформації, що завдає шкоди їх здоров'ю та розвитку» з передач та серіалів, які транслюються на дитячих каналах, необхідно буде вирізати усі сумнівні фрагменти – сцени насильства та нецензурна лексика. Відверті сцени обмежуватимуться лише поцілунками у шоку. Означене нововведення є прагненням контролювати духовний розвиток підростаючого покоління.

На даному етапі передбачається збір і обробка інформації про результати діяльності. Потім цикл регулювання соціокультурних процесів повторюється знову.

3. Культурна політика. Особливості управління культурою в країнах з різним рівнем розвитку.

Управляти культурними процесами може лише великі структурні утворення, такі, наприклад, як держава. Вона має реальні можливості впливати на суспільство. Цей вплив корегується низкою чинників: рівнем розвитку країни, її економічними можливостями, історичними традиціями, досвідом тощо.

Одне з перших визначень терміна «культурна політика» було озвучено на круглому столі ЮНЕСКО в 1967 р. в Монако. У доповіді «Політика у сфері культури – попередні міркування» під політикою у сфері культури було вирішено розуміти

«комплекс операціональних принципів, адміністративних і фінансових видів діяльності і процедур, які створюють основу дій держави у сфері культури». У цьому контексті реалізація політики у сфері культури являє собою всю суму свідомих і обдуманих дій (або відсутність дій) у суспільстві, спрямованих на досягнення певних культурних цілей, за допомогою оптимального використання всіх фізичних і духовних ресурсів, якими володіє соціум у даний час. Необхідною умовою розробки політики у сфері культури є досягнення згоди між офіційними, творчими, громадськими силами щодо пріоритетності цілей культурного розвитку.

І. Горлова доводить, що культурна політика залежить від двох найважливіших умов: відповідності розвитку культури її природі, основним закономірностям і завданням, що стоять перед нею. Друга обставина передбачає взаємозв'язок концепції розвитку та управління культури з концепцією становлення суспільства, його політичною, економічною та духовною сферами.

В країнах розвинутого капіталізму обсяг державної культурної політики є помітно меншим, ніж в країнах, що розвиваються. Це зумовлено тим, що в перших склалася налагоджена система регулювання культурної діяльності з боку бізнесу і громадських організацій.

До основних напрямків діяльності високорозвинених країн у сфері культури відносять наступне:

- підтримка творчості та створення умов для творчої свободи;
- захист національної культури і мови в світі, що глобалізується;
- створення можливостей для залучення різних верств населення, особливо дітей та юнацтва, до творчого активного життя в залежності від їх здібностей і схильностей;
- протистояння негативному впливу комерціалізації в сфері культури;
- сприяння адміністративної децентралізації у сфері культури;

- сприяння розвитку регіональних культур та місцевих центрів;
- забезпечення збереження культури минулого;
- сприяння новаторства і оновлення культури;
- сприяння налагодженню взаємодії і взаєморозуміння між різними культурними групами всередині країни і поза нею.

Особливістю культурної політики в країнах розвинутого капіталізму є те, що, поряд з посиленням впливу світової культури, відбувається активізація місцевого культурного життя, місцевої самодіяльності та локального своєрідності. Важливим інститутом, який чинить істотний вплив на культуру в розвинених країнах, є бізнес. Маючи значні фінансові ресурси та функціональний інтерес у сфері культури, він стає важливим «культурним політиком» і «культурним творцем».

Дещо інша ситуація з культурною політикою складається у країнах, що розвиваються. Держава виступає основним інститутом, на який покладається завдання компенсувати недоліки розвитку інфраструктури. Вона, як правило, не в змозі забезпечити розвиток культури у відповідності із загальнонаціональними вимогами. Незважаючи на низку відмінностей у країнах, що розвиваються, можна виділити такі основні, загальні для всіх, цілі культурної політики:

- утвердження спільності культури нації в цілому, що означає зменшення відмінностей між містом і селом, між різними етнічними та племінними групами;
- узгодження культурного та соціально-економічного розвитку;
- утвердження самобутності культури даної країни як важливого чинника національної єдності та солідарності;
- пропаганда принципу наступності культури, тобто зв'язку сьогодення з минулим – традиціями й надбанням суспільства;
- охорона культурної спадщини, яка передбачає її вивчення, популяризацію та використання елементів у сучасному житті;
- здійснення демократизації культури, забезпечення участі всіх верств населення в культурному житті суспільства;

- плідний діалог між інтелігенцією та більшістю населення;
- сприяння творчій активності і підтримання високого рівня мистецтва;
- підготовка та вдосконалення кадрів у різних формах культурної діяльності;
- сприяння інтеграції науки в національну культуру на основі вивчення впливу науки і техніки на культурні процеси в суспільстві;
- здійснення програми ліквідації неписьменності;
- розширення мережі культурних установ та їх діяльності з метою розповсюдження норм і навичок культурного життя;
- сприяння демонстрації досягнень національної культури за кордоном.

Означені цілі не завжди реалізуються на практиці, так як дійсність створює багато перешкод на шляху формування органічного культурного середовища, що поєднує в собі принципи самобутності, охорону культурної спадщини та їх поєднання з потребами розвитку. Брак коштів і кадрів лише ускладнює дану ситуацію.

Таким чином, культурна політика та її пріоритети у країн з різним рівнем розвитку відрізняються. Її головним суб'єктом у країнах, що розвиваються, виступає держава. Культурна сфера бачиться неприбутковою для бізнес-структур, оскільки першочерговим завданням населення є задоволення найнеобхідніших вітальних потреб. У країнах розвинутого капіталізму прямо протилежна ситуація. Задоволення культурних потреб населення може стати прибутковим бізнесом. Пріоритети культурної політики визначає держава. Її практична реалізація покладається не лише на органи влади, а й на громадські організації та бізнесові структури.

4. Особливості культурної політики в сучасній Україні.

Зміна суспільного устрою на початку 90-х рр. XX ст. спричинила кардинальну трансформацію культурної сфери. Принципи культурної політики, сформульовані за радянських часів, виявилися не релевантними умовам сучасності. О.

Гриценко називає декілька особливостей культурної трансформації в незалежній Україні:

- ідеологічна трансформація, що передбачає трансформацію системи цінностей;

- економічна трансформація культурної сфери, що передбачає поступове запровадження ринкових засад та приватного підприємництва в деяких секторах культурної сфери та скорочення бюджетного фінансування установ культури;

- правова та адміністративна трансформація, наслідком якої стає узаконення культурних прав і свобод та створення юридичних підстав для існування недержавних культурних інституцій;

- технологічні зміни в культурній індустрії, що найяскравіше проявляється в зростанні недержавних електронних медіа, фонограмної індустрії, Інтернету тощо;

- трансформація щоденних культурних практик сучасних українців, спричинена як суспільно-політичними (зміна суспільного устрою), так і технологічними інноваціями (розвиток домашньої аудіо- та відеоапаратури, персональних комп'ютерів, кадетів тощо).

Специфіка українського соціокультурного простору повинна враховуватися при визначенні засад культурної політики. До основних принципів культурної політики відносять:

- визнання культури як одного із головних чинників самобутності української нації та національних меншин, які проживають на території України;

- утвердження гуманістичних ідей, високих моральних засад у суспільному житті, орієнтація як на національні, так і на загальнолюдські цінності, визнання їх пріоритетності над політичними та класовими інтересами;

- збереження і примноження культурних надбань;

- розвиток культурних зв'язків з українцями, що проживають за кордоном, з метою збереження української культури;

- гарантування свободи творчої діяльності, невтручання у творчій процес з боку держави, політичних партій та інших громадських об'єднань;

- рівність прав і можливостей громадян незалежно від соціального становища та національної приналежності у створенні, використанні та поширенні культурних цінностей;

- доступність культурних цінностей, усіх видів культурних послуг та культурної діяльності для кожного громадянина;

- забезпечення умов для творчого розвитку особистості, підвищення культурного рівня громадян;

- заохочення благодійної діяльності у сфері культури підприємств, організацій, громадських об'єднань, релігійних організацій, окремих громадян;

- всебічне міжнародне культурне співробітництво;

- визнання пріоритету міжнародно-правових актів у сфері культури;

- поєднання державних і громадських засад у забезпеченні розвитку культури.

В Законі України «Про культуру» (редакція від 12. 12. 2012 р.) також зазначається, що держава у пріоритетному порядку створює умови для: розвитку культури української нації, корінних народів та національних меншин України; збереження, відтворення та охорони історичного середовища; естетичного виховання громадян, передусім дітей та юнацтва; розширення культурної інфраструктури села.

Державна політика щодо формування цілісного україномовного інформаційно-культурного простору, позиціонування української культури у світі включає такі заходи:

- реалізація освітньо-культурологічних та пізнавально-туристичних програм для дітей та молоді;

- створення телеканалу «Культура» та мережі інформаційно-культурних центрів, у тому числі за кордоном;

- реалізація цільових державних програм з підготовки, виготовлення та розповсюдження друкованої, електронної,

аудіовізуальної інформації про культурні цінності України українською та іноземними мовами;

- участь України у міжнародних культурних проектах, активізація культурно-інформаційного обміну з країнами Європи та світу.

Головною проблемою сучасної України у сфері культурної політики є недостатнє фінансування різного роду культурних програм та проєктів. Брак коштів та неприбутковість культурної сфери створює перешкоди для реалізації цілей та завдань, окреслених у державних документах. Разом з тим в останні роки спостерігається відродження та популяризація української культури. Мода на все українське є характерною для інтелігенції, зокрема студентської молоді. Україномовне телебачення вже не викликає такого спротиву, як у 90-х рр. ХХ ст.

Кажучи про управління, необхідно розрізняти культуру і сферу культури. Якщо сферою культури можна управляти, то культура, процеси її виробництва, зберігання, розповсюдження і споживання не терплять жорсткого управління. Культура є явищем, що саморозвивається, піддається регулюванню, яке припускає створення необхідних для її розвитку і функціонування матеріальних, організаційних, технологічних і соціально-психологічних умов. Управління сферою культури в сучасному суспільстві не можливе без урахування знань про суспільство та використання евристичних можливостей соціології.

Література.

1. Балакшин А. С. Сущность и содержание понятия «Культурная политика» / А. С. Балакшин. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://www.unn.ru/pages/issues/vestnik/99990201_West_soc_2004_1\(3\)/43.pdf](http://www.unn.ru/pages/issues/vestnik/99990201_West_soc_2004_1(3)/43.pdf).
2. В России мультфильм «Ну, погоди!» запретят смотреть детям до 18 лет. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://korrespondent.net/video/showbiz/1388440-v-rossii-multfilm-nu-pogodi-zapretyat-smotret-detyam-do-18-let>

3. Востряков Л. Е. Культурная политика: концепции, понятия, модели / Л. Е. Востряков. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.cpolicy.ru/analytics/80.html>
4. Галуцкий Г. М. Управляемость культуры и управление культурными процессами / Галуцкий Г. М. – М.: Издательский дом «Галуцкий и С.», 1998. – 464 с.
5. Гриценко О. Культура і влада. Теорія і практика культурної політики в сучасному світі / Олександр Гриценко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.culturalstudies.in.ua/knigi_1.php
6. Ерасов Б. С. Социальная культурология / Б. С. Ерасов. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rudocs.exdat.com/docs/index-173717.html>
7. Закон України «Про Концепцію державної політики в галузі культури на 2005-2007 роки» (редакція від 03. 03. 2005 р.) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2460-15>
8. Закон України «Про культуру» (редакція від 12. 12. 2012 р.). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>
9. Зелинский С. А. Манипулирование личностью и массами (Манипулятивные технологии власти при атаке на подсознание индивида и масс) / С. А. Зелинский. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psyfactor.org/lib/zelin6.htm>
10. Культурна політика в Україні. Аналітичний огляд / Ред. – упоряд. О. Гриценко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.culturalstudies.in.ua/zv_2007_sl.php
11. Лигинчук Г.Г. Основы менеджмента: учебный курс / Лигинчук Г. Г. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.e-college.ru/xbooks/xbook032/book/index/index.html?go=part-015*page.htm
12. Михайлова Л. И. Социология культуры / Л. И. Михайлова: учеб. пособ.. – М.: Дашков и К, 2008. – 396 с.
13. Чернышова А. А. Культура как объект управления : Дис. канд. культурологических наук : 24.00.01 / Чернышова Анастасия Александровна. – Челябинск, 2005. – 141 с. –

[Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/188810.html>

Питання для самоконтролю.

1. Що таке управління культурою? В чому полягає його сутність?
2. Чим відрізняється управління культурою та управління сферою культури?
3. Які етапи виокремлюють у процесі управління культурою?
4. Що таке культурна політика? У чому полягають відмінності культурної політики у високорозвинених країнах та країнах, що розвиваються?
5. Які законодавчі акти регулюють управління сферою культури в Україні?
6. Якими є основні принципи культурної політики в Україні?

Завдання для засвоєння навчального матеріалу.

Прізвище та ім'я студента _____

Курс _____ група _____

Тема 1.1. Місце соціології культури в системі соціологічного знання.

Впишіть короткі відповіді на поставлені питання:

1. Хто автор теорії «культурного відставання» _____
2. Який російський соціолог наголошує на тому, що в постмодерну добу культура дедалі більше перебирає на себе функції двигуна суспільних змін і розвитку _____
3. В рамках якої теорії підкреслюється, що в умовах бурхливої науково-технічної революції ціннісні уявлення людей не встигають адекватно відобразити зміст технологічних інновацій _____
4. Вкажіть час виникнення соціології культури як галузі соціології _____
5. Вкажіть час виникнення соціології культури як наукового проекту соціології _____
6. Хто є автором наступного визначення: «предметом соціології культури є закономірності і механізми функціонування і розвитку культури як атрибуту соціальної системи» _____
7. Який дослідник висловив думку, що соціологія вивчає взаємодію індивідів та суспільств, а культурологія досліджує взаємодію елементів культури _____
8. Назвіть представників дифузійністської методології в соціології культури _____
9. Назвіть представників детерміністської методології в соціології культури _____
10. Назвіть представників функціоналістської методології в соціології культури _____

Прізвище та ім'я студента _____

Курс _____ група _____

Тема 1.2. Соціологічні концепції аналізу культури.

Впишіть короткі відповіді на поставлені питання:

1. Вкажіть представників культурно-аналітичного підходу до аналізу культури _____
2. Вкажіть представників структурно-функціонального підходу до аналізу культури _____
3. Вкажіть представників структурно-символічного підходу до аналізу культури _____
4. Вкажіть постструктуралістів, які займалися проблемами культури _____
5. Від чийх ідей відштовхувався Ф. Тенбрук при створення концепту _____ репрезентативної культури _____
6. Який дослідник виокремив три виміри тотального історичного процесу: культурний, цивілізаційний та власне соціальний _____
7. В рамках якого підходу культура трактується як фактор, який забезпечує стійкість соціальної системи _____
8. Хто із соціологів вважає, що культура – це особливий регулятивний механізм суспільства, засіб його пристосування до навколишнього середовища, інструмент значного збільшення адаптаційних можливостей людини у порівнянні з усім іншим живим світом _____
9. Які типи культур в залежності від зв'язків між поколіннями виділяє М. Мід _____
10. В рамках якого підходу культура розглядається як складний ієрархічний текст, основою якого виступає природна мова, що органічно взаємодіє з іншими «мовами» - системами знаків у науці, мові музики, живопису, театру, кіно, телебачення та ін. _____

Прізвище та ім'я студента _____

Курс _____ група _____

Тема 2.1. Культура як об'єкт соціологічного аналізу.

Впишіть короткі відповіді на поставлені питання:

1. Назвіть дослідників, які розглядають культуру як атрибут соціальної системи _____
2. Назвіть представників знаково-інформаційної концепції тлумачення культури _____
3. Представником якої концепції визначення культури є М. Хайдегер _____
4. Наведіть _____ приклади _____ мов культури _____
5. Вставте пропущене слово: « _____ » – це довільний знак, що викликає фіксовану соціальну реакцію»
6. Назвіть _____ функції культури _____
7. В рамках якої парадигми підкреслюється, що соціокультурна динаміка ґрунтується на ідеї неупорядкованого поширення культурних процесів, які є нерегулярними і ненаправленими _____
8. Назвіть дослідників, які відстоюють ідею хвильової моделі соціокультурної динаміки _____
9. В рамках якого підходу підкреслюється, що соціокультурна динаміка як частина незворотного процесу еволюції, проявляється в ускладненні, диференціації, удосконаленні первісних примітивних культурних систем _____
10. Назвіть дослідників, які відстоювали ідею циклічної моделі соціокультурної динаміки _____

Прізвище та ім'я студента _____

Курс _____ група _____

Тема 2.2. Соціологічний вимір різних видів культури.

Впишіть короткі відповіді на поставлені питання:

1. Коли було введено у науковий обіг поняття «масова культура» _____

2. Які дослідники критикують масову культуру за те, що вона формує у її споживачів пасивне сприйняття дійсності _____

3. Яка країна вважається «батьківщиною» масової культури _____

4. Наведіть _____ приклади _____ масової культури _____

5. Наведіть _____ приклади _____ елітарної культури _____

6. Вставте _____ пропущене _____ слово: «_____» – це сфера неспеціалізованої (непрофесійної) культурної діяльності, поширеної по фольклорному типу в минулому та сьогодні, що передається з покоління в покоління в процесі безпосередньої взаємодії (спільних дій – трудових, обрядово-ритуальних, святкових).

7. Який вид культури вважається антиподом масової культури _____

8. Коли було введено в науковий обіг термін «субкультура» _____

9. Вставте _____ пропущене _____ слово: «_____» – це культура, яка створюється молодими людьми для себе з метою самореалізації, самоствердження, самоідентифікації, визначення соціальних ролей та статусу.

10. Наведіть _____ приклади _____ субкультур _____

Прізвище та ім'я студента _____

Курс _____ група _____

Тема 3.1. Текстові форми культури як складова проблемного поля соціології культури.

Впишіть короткі відповіді на поставлені питання:

1. Кого вважають основоположником соціології книги _____
2. Які дослідники вважають соціологію книги складовою книгознавства _____
3. Які дослідники вважають соціологію книги галуззю соціології культури _____
4. Як називають рух книголюбів, які діють за принципом «прочитав – передай іншому» _____
5. Вставте пропущене слово: «_____» – це річ, предмет, носій або «засіб реєстрації», фіксації певного ідеологічного, наукового, художнього і т. п. змісту.
6. Які дослідники вважають соціологію читання самостійною науковою дисципліною _____
7. Які дослідники вважають соціологію читання спеціальною соціологічною теорією _____
8. Яка галузь знання розглядає художній твір як твір мистецтва, який має певну естетичну цінність _____
9. Яка галузь знання досліджує особливості створення, сприйняття та інтерпретації літературного твору та його соціальний контекст
10. Хто є автором ідеї «формульних оповідань» _____

Прізвище та ім'я студента _____

Курс _____ група _____

**Тема 4.1. Культура як фактор формування особистості:
проблема ідентичності.**

Впишіть короткі відповіді на поставлені питання:

1. Як називається процес засвоєння соціальних ролей та культурних норм, який починається у ранньому дитинстві і закінчується _____ у _____ глибокій старості _____

2. Як називається інтегральна якість особистості, яка містить етичний, естетичний, інтелектуальний, екологічний зміст і направлена на утвердження справжнього гуманізму в кожному індивіді _____

3. Який філософ є автором тези про те, що у ХХ ст. «зухвале випробування цінностей» змушують людину розширювати власний діапазон уявлень про добро і зло _____

4. Кого вважають родоначальником соціологічної традиції аналізу ідентичності _____

5. Що, на думку Е. Гіденса, стало теоретичним моментом народження _____ феномена ідентичності _____

6. Хто ввів у науковий обіг термін «криза ідентичності» _____

7. Який феномен, згідно І. Гофмана, виступає механізмом збереження _____ індивідуальності (ідентичності) _____

8. Хто в науковий обіг увів поняття «ідентифікація» _____

9. Як П. Бурд'є називає систему прихованих цінностей, засвоєних людьми з дитинства, згідно якої вони виробляють відповіді _____ на _____ найрізноманітніші питання _____

10. Які три види ідентичності виокремлює І. Гофман _____

Прізвище та ім'я студента _____

Курс _____ група _____

Тема 4.2. Вплив глобалізації на соціокультурні процеси в сучасному світі.

Впишіть короткі відповіді на поставлені питання:

1. Коли вперше з'являється термін «глобалізація» _____

2. Який дослідник тлумачить глобалізацію як соціальний процес, який розмиває географічні межі соціокультурних установок, і по мірі розвитку якого зростає розуміння того, що ці обмежувачі дійсно слабшають _____

3. Яке поняття, призначене для опису глобалізації, в останній третині ХХ ст. наповнилося змістом завдяки роботам Ф. Дарлінга, Т. фон Лауе і С. Латуша. _____

4. Як називають десять рекомендацій щодо реформування світової торгівлі, сформульовані в 1989 році економістом Дж. Вільямсоном _____

5. Хто є автором тези, що з середини ХV ст. почалося перетворення «світу європейських економік у світову господарську систему європейського типу» _____

6. Перерахуйте рушійні сили культурної глобалізації _____

7. Хто є автором висловлювання: «ми створили культуру, що базується на масових розвагах і масовому самозадоволенні... Культурні сигнали передаються через Голлівуд і «McDonald's» по всьому світу. На відміну від звичайних завойовників, ми не задовольняємося підпорядкуванням інших: ми наполягаємо на тому, щоб нас імітували» _____

8. Який час, за визначенням А. Уткіна, став першим революційним моментом, коли глобалізація відбувалася стрімкими темпами _____

9. Який час, за визначенням А. Уткіна, став другим революційним моментом, коли глобалізація відбувалася стрімкими темпами _____

10. Як називають комерційні підприємства, що засновані в одній країні, але мають багато відділень на території інших держав_____

Прізвище та ім'я студента _____

Курс _____ група _____

Тема 4.3. Релігія як культурний феномен.

Впишіть короткі відповіді на поставлені питання:

1. Що означає у перекладі з латині термін «релігія» _____

2. Що є показниками зрілості релігії _____

3. Ким вперше була сформульована концепція «прамонотеїзму» _____

4. Що Ч. Глок та Р. Старк вважають необхідною умовою виникнення релігійних рухів _____

5. Назвіть соціокультурні функції релігії _____

6. В рамках якої теорії релігія розглядалася як продукт свідомого обману, який підтримувався страхом та неуцтвом _____

7. Які три стадії інтелектуального розвитку людства виокремлює Дж. Фрезер _____

8. Назвіть світові релігії _____

9. Вставте пропущене слово: «_____» – це сукупність наявних в релігії способів і прийомів здійснення буття людини, які реалізуються в релігійній діяльності і представлені в її продуктах та мають релігійне значення і сенси, які передаються і освоюються новими поколіннями.

10. Який соціолог вперше висловив думку, що в релігії людина поклоняється соціальності, ідеї суспільства _____

Прізвище та ім'я студента _____

Курс _____ група _____

Тема 4.4. Управління сферою культури. Культурна політика.

Впишіть короткі відповіді на поставлені питання:

1. Яка функція культури вважається ключовою при розгляді проблем управління культурою _____

2. Вставте пропущене слово:
« _____ » – це свідомо,

планомірна і цілеспрямована дія на культуру як цілісну систему виробництва, розподілу, обміну і споживання знань, цінностей і норм, зразків життєдіяльності відповідно до об'єктивних закономірностей їх розвитку на користь суспільства і кожної окремої особистості

3. Скільки етапів управління культурою виокремлює російський соціолог Л. Михайлова _____

4. На якому етапі управління культурою передбачається розробка ідеальної моделі розвитку культури _____

5. Де і коли було озвучено одне із перших визначень поняття «культурна політика» _____

6. Який дослідник доводить, що культурна політика залежить від двох найважливіших умов: 1. відповідності розвитку культури її природі, основним закономірностям і завданням, що стоять перед нею; 2. взаємозв'язку концепції розвитку та управління культурою з концепцією становлення суспільства, його політичною, економічною та духовною сферами _____

7. Вставте пропущене слово:
« _____ » – це

комплекс операціональних принципів, адміністративних і фінансових видів діяльності і процедур, які створюють основу дій держави у сфері культури.

8. Який суб'єкт, окрім держави, чинить вирішальний вплив на розвиток культури у високорозвинених країнах _____

9. Який суб'єкт чинить вирішальний вплив на розвиток культури в країнах, що розвиваються _____

10. В яких Законах України визначаються пріоритети культурної політики _____

Плани семінарських занять з дисципліни «Соціологія культури»

Тема 1. Соціологічні концепції аналізу культури.

1. Проект соціології культури К. Мангейма.
2. Концепція культури М. Бердяєва.
3. Аналіз культури в рамках критичної теорії (Т. Адорно, Г. Маркузе).
4. Соціокультурна динаміка П. Сорокіна.
5. Соціологія культури П. Бурдьє.

Основні поняття: соціологія духу, ідеологія, утопія, габітус, стиль життя, культурний капітал, культурна суперсистема.

Література.

Обов'язкова:

1. Бачинин В. А. История западной социологии: учеб. / В. А. Бачинин, Ю. А. Сандулов. – СПб.: Издательство «Лань», 2002. – 384 с.
2. Закович М. М. Культурологія: українська та зарубіжна культура: навч. посіб. / М. М. Закович – К.: Знання, 2007. – 288 с.
3. Карцева Л. В. Социология культуры: учеб. пособ. для вузов / Л. В. Карцева, Ю. В. Шабалина. – М.: Дашков и К, 2007. – 232 с.
4. Квасова И. И. Социология культуры: учеб. пособ. / И. И. Квасова. – М.: Изд-во РУДН, 2005. – 182 с.
5. Кравченко А. И. История зарубежной социологии: учеб. пособ. для вузов / А. И. Кравченко. – М.: Культура, Академический проект, 2005. – 704 с.
6. Лобанова А. С. Соціологія культури: навч. посіб. / Алла Степанівна Лобанова, Ірина Володимирівна Грабовець, Людмила Володимирівна Кучерявенко. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2010. – 131 с.
7. Матецкая А. В. Социология культуры: учеб. пособ. / А. В. Матецкая, С. И. Самыгин. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2007. – 320 с.

Додаткова:

1. Кириленко Г. Г. Философия / Кириленко Г. Г., Шевцов Е. В. – М.: АСТ: СЛОВО, 2009. – 672 с.

2. Краткий словарь по философии. Более 1000 статей. / Авт.-сост. Н. Н. Рогалевич. – Минск: Харвест, 2008. – 832с.
3. Ручка А. О. Акультурація особистості в контексті дозвіллевих практик і преференцій / А. О. Ручка. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.knukim.edu.ua/conferences_2004_proccedings_ruchka.html
4. Соціологія: курс лекцій: навч. Посіб. для студентів / За ред. Щудло С. А., Романіва Т. М., Мірчук І. Л. – Дрогобич: Вимір, 2007. – 240 с.

Тема 2. Культура як об'єкт соціологічного дослідження.

1. Основні визначення культури.
2. Поняття репрезентативної культури Ф. Генбука.
3. Соціальні функції культури.
4. Типологія культури.
5. Моделі соціокультурної динаміки.

Основні поняття: культура, репрезентативна культура, функції культури, соціокультурна динаміка, циклічна модель соціокультурної динаміки, лінійна модель соціокультурної динаміки, хвильова модель соціокультурної динаміки, модель соціокультурної динаміки „ризомат”.

Література.

Обов'язкова:

1. Гатальська С. М. Філософія культури: підручник. / Гатальська С. М. – К.: Либідь, 2005. – 328 с.
2. Культурология: учеб. пособ. / Составитель и ответств. редактор А. А. Радугин. – М.: Центр, 2001. – 304 с.
3. Лобанова А. С. Соціологія культури: навч. посіб. / Алла Степанівна Лобанова, Ірина Володимирівна Грабовець, Людмила Володимирівна Кучерявенко. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2010. – 131 с.
4. Матецкая А. В. Социология культуры: учеб. пособ. / А. В. Матецкая, С. И. Самыгин. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2007. – 320 с.
5. Шевнюк О. Л. Культурология: навч. посіб./ О. Л. Шевнюк – К.: Знання-Прес, 2007. – 353 с.

Додаткова:

1. Ионин Л. Г. Социология культуры: путь в новое тысячелетие: учеб. пособие для студентов вузов. / Ионин Л. Г. – М.: Логос, 2000. - 431 с.

2. Орлова Э. А. Культурная (социальная) антропология: Учеб. пособ. – М.: Академический Проект, 2004. – 480 с.

Тема 3. Соціологічний вимір різних видів культури.

1. Передумови виникнення масової культури. Сутність масової культури.

2. Соціальні функції масової культури.

3. Сутність елітарної та високої культур.

4. Репрезентативна культура, субкультура та контркультура: проблема співвідношення.

5. Особливості молодіжної субкультури.

Основні поняття: масова культура, елітарна культура, висока культура, субкультура, контркультура, молодіжна субкультура, культура бідності.

Література.

Обов'язкова:

1. Аблеев С. Р. Специфика и тенденции массовой культуры: анализ основных аспектов / С. Р. Аблеев, С. И. Кузьминская. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ethics.roerich.com/doc/kultura/Ablev_KCBMasKult.htm

2. Быкова Э. В. Народная, элитарная и массовая культура / Быкова Э. В. // Культурология. Программа базового курса для студентов технических вузов. — М., 2001. — [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://avt.miem.edu.ru/Kafedra/KT/Publik/posob_2_kt.html

3. Костина А. В. Традиционная, элитарная и массовая культуры. концептуальные подходы к исследованию / А. В. Костина. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.pandia.ru/text/77/152/12450.php>

4. Локтев С. П. Исторические предпосылки развития массовой культуры / С. П. Локтев. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://tomb-raider6.narod.ru/lib/ff/filosofskie_i_kulturologicheskie_/s.p_loktev.i_storicheskie_predpos.html

5. Массовая культура : учебное пособие / Акоюн К. З., Захаров А. В., Кагарлицкая С. Я. и др. - М.: Альфа-М: ИНФРА-М, 2004. – 304 с.
6. Матецкая А. В. Социология культуры: учеб. пособ. / А. В. Матецкая, С. И. Самыгин. –Ростов-на-Дону: Феникс, 2007. – 320 с.
7. Михайлова Н. Г. Народная культура / Н. Г. Михайлова // Культурология XX век энциклопедия / Главный редактор С.Я. Левит. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://culture.niv.ru/doc/culture/encyclopedia-xx-vek/index.htm>

Додаткова:

1. Битники / Beatniks. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://molodej.org/bitniki-beatniks/>
2. Зелинский С. А. Информационно-психологическое воздействие на массовое сознание / С. А. Зелинский. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psyfactor.org/lib/zelinski-01.htm>
3. Костина А. В. Популярная культура / А. В. Костина // Энциклопедия гуманитарных наук. – 2005. – № 3. – С. 213-215. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.mosgu.ru/nauchnaya/ZPU/2005_3/Kostina2/index.pdf
4. Разлогов К. Массовая культура: спасение или гибель? / Кирилл Разлогов. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://myslitel.org.ua/2012/07/massovaya-kultura-spasenie-ili-pogibel/>
5. Щепанская Т. Б. Традиции городских субкультур / Щепанская Т. Б. // Современный городской фольклор. – М., 2003. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://poehaly.narod.ru/subcult-f.htm>

Тема 4. Текстові форми культури як складова проблемного поля соціології культури.

1. Предмет соціології книги. Проблема взаємозв'язку соціології книги та бібліотечної соціології (бібліосоціології).
2. Книга як соціокультурний феномен.
3. Предмет соціології читання. Читання як соціальний феномен.
4. Проблемне поле соціології літератури. Суб'єкти художньої культури: митець, публіка, критика.

Основні поняття: соціологія книги, книга, соціологія читання, читання, соціологія художньої літератури, соціологія журналістики.

Література.

Обов'язкова:

1. Дубинин Б. В. Чтение и общество в России 2000-х годов / Дубинин Б. В., Зоркая Н. А. // Социс. – 2009. – № 7. – С. 61 – 77.
2. Гудков Л. Литература и общество: введение в социологию литературы / Гудков Л., Дубин Б., Страда В.. – М., 1998. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.iek.edu.ru/publish/slcont.htm>
3. Кавелти Дж. Г. Изучение литературных формул / Кавелти Дж. Г.; пер. с англ. Е. М. Лазаревой. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.metodolog.ru/00438/00438.html>
4. Мелентьева Ю. Социологические и психологические аспекты изучения чтения. Методика изучения читателей / Юлия Мелентьева. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://lib.1september.ru/2004/18/10.htm>
5. Миронова М.В. Психология и социология чтения: учеб. пособ. – Ульяновск: УлГТУ, 2003. – 67 с.
6. Панкин В. Г. Книга как информационно-технологическая основа культуры / Панкин В. Г., Григорьева О. А. // Социс. – 2009. – № 7. – С. 78 – 84.
7. Соціологія: курс лекцій: навч. Посіб. для студентів / За ред. Щудло С. А., Романіва Т. М., Мірчук І. Л. – Дрогобич: Вимір, 2007. – 240 с.
8. Стефановская Н. А. Проблемы развития социологии чтения в России / Стефановская Н. А. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.library.ru/1/sociolog/
9. Стефановская Н. А. Социологические исследования чтения – проблемы теории и оціологія / Стефановская Н. А. // Чтение в библиотеках России: информационное издание. – СПб., 2007. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.nlr.ru/prof/reader/prozam/izd/lr_7.pdf

Додаткова:

1. Бутенко И. А. Читатели и чтение на исходе XX века: Социологический аспект / Бутенко И. А. – М.: Наука, 1997. – 140 с.
2. Черновская М. С. Зарубежная социология литературы: основные направления / М. С. Черновская // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2011. – Т. 14. – № 1. – С. 178 – 190.

Тема 5. Суб'єкти культурної творчості.

1. Визначення інтелігенції. Характеристики інтелігенції як прошарку суспільства.
2. Інтелігенція як творець культури.
3. Визначення соціальних рухів. Соціальні рухи як суб'єкти культурної творчості.
4. Особливості руху Контркультури 60-70-х рр. XX століття. Культурні наслідки руху Контркультури.
5. Специфіка сучасного культурного виробництва. Феномен творчих (культурних) індустрій.

Основні поняття: інтелігенція, соціальний рух, рух Контркультури, культурне виробництво, творчі індустрії, суб'єкт культурної творчості.

Література.

Обов'язкова:

1. Матвеева Л. Л. Культурологія: Курс лекцій: навч. посіб. – К.: Либідь, 2005. – 512 с.
2. Матецкая А. В. Социология культуры: учеб. пособ. / А. В. Матецкая, С. И. Самыгин. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2007. – 320 с.
3. Минюшев Ф. И. Социология культуры: учеб. пособие для вузов / Ф. И. Минюшев. – М.: Академический Проект, 2004. – 272 с.

Додаткова:

1. Ионин Л. Г. Социология культуры: путь в новое тысячелетие: учеб. пособие для студентов вузов. / Ионин Л. Г. – М.: Логос, 2000. - 431 с.
2. Культурологія: учеб. пособ. / Составитель и ответств. редактор А. А. Радугин. – М.: Центр, 2001. – 304 с.
3. Левикова С.И. Молодежная субкультура: учеб. пособ. / С. И. Левикова. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2004. – 608 с.

Тема 6. Культура як фактор формування особистості: проблема ідентичності.

1. Людина як продукт культури: взаємозв'язок культури і соціалізації.
2. Сутність ідентичності. Культура як поле формування ідентичності.
3. Особливості процесу формування ідентичності в традиційному та сучасному суспільствах: порівняльний аналіз.
4. Сучасна культура як джерело кризи ідентичності особистості.

Основні поняття: соціалізація, ідентичність, індивідуальність, соціальна роль, інтракультурна форма прояву індивідуальності, метакультурна форма прояву індивідуальності.

Література.

Обов'язкова:

1. Андреева Г. М. К вопросу о кризисе идентичности в условиях социальных трансформаций / Г. М. Андреева // Психологические исследования. – 2011. – № 6 (20) – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.psystudy.ru/index.php/num/2011n6-20/580-andreeva20.html>
2. Гаврилов Н. И. Краткий курс лекций по социальной психологии: учеб. пособ. для социологов / Н. И. Гаврилов. – Донецк: ДонГУУ, 2007. – 131 с.
3. Заковоротная М. В. Идентичность человека. Социально-философские аспекты / Заковоротная М. В. – Ростов-на-Дону, 1999. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000729/st000.shtml>
4. Микляева А. В. Социальная идентичность личности: содержание, структура, механизмы формирования: моногр. / Микляева А. В., Румянцева П. В. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2008. – 256 с.
5. Симонова О. А. К формированию социологии идентичности / О. А. Симонова // Социологический журнал – 2008 – № 3. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.isras.ru/files/File/Sociologymagazin/Socmag_03_2008/03_Simonova.pdf

6. Труфанов Е. О. Человек в лабиринте идентичностей / Е. О. Труфанов // Вопросы философии. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=102

Додаткова:

1. Берестовская Д. С. Культурология. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://pidruchniki.ws/15840720/kulturologiya/kulturologiya_-_berestovskaya_ds

2. Сосновская А. М. Журналист: личность и профессионал (психология идентичности) / А. М. Сосновская. – СПб: Изд-во Михайлова В. А., 2006. – 240 с.

3. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. Пер. с англ./ Э. Эриксон – М.: Флинта, 2006. – 342 с.

Тема 7. Релігія як культурний феномен.

1. Релігія як соціальний феномен.

2. Соціальні функції культури та соціальні функції релігії: порівняльний аналіз.

3. Культуротворча роль релігії.

4. Сутність релігійного фундаменталізму. Релігійний фундаменталізм як прояв культури.

5. Особливості релігійної культури населення України.

Основні поняття: релігія, релігійний фундаменталізм, релігійна культура, релігійний ренесанс, релігійні практики.

Література.

Обов'язкова:

1. Гараджа В. И. Социология религии / В. И. Гараджа. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 348 с.

2. Дик П. Ф. Культурология : учеб. пособ. / П. Ф. Дик, Н. Ф. Дик. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2006. – 384 с.

3. Ерышев А. А. Социология религии: учеб. пособ. / Ерышев А. А., Лукашевич Н. П – К.: МАУП, 1999. – 120 с.

4. Кабо В. Происхождение религии: история проблемы / В. Кабо. – Канберра, 2002. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://aboriginals.narod.ru/origins_of_religion.html

5. Козловський О. Рівень релігійності та конфесійна структура областей України (соціологічний вимір) / О. Козловський // Українське суспільство 1991 – 2010.

Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2010. – С. 441 – 449.

6. Минюшев Ф. И. Социология культуры: учеб. пособие для вузов / Ф. И. Минюшев. – М.: Академический Проект, 2004. – 272 с.

Додаткова:

1. Інформаційний звіт Мінкультури «Про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні за 2009 рік». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://risu.org.ua/ua/index/resources/governments_doc/relig_freedom/52019.

2. Туроу Л. Будущее капитализма. Как сегодняшние экономические силы формируют завтрашний мир / Лестер Туроу; пер. с англ. А. И. Федорова. – М., 1996. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

www.fidel_kastro.ru/politica/thorow_future/index.htm

3. Щудло С. А. Регіональні особливості релігійного середовища українського суспільства (за результатами соціологічного дослідження) / С. А. Щудло // Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогодні, майбутнє: Матеріали Всеукр. Конференції, Луганськ, 25 – 26 травня 2006 р. / Наук. ред. І. Ф. Кононов. – Луганськ: Знання, 2006. – С. 51 – 63.

Тема 8. Масова комунікації як інформаційне поле культури.

1. Визначення „масової комунікації”. Сутнісні характеристики масової комунікації як соціального феномену.

2. Масова комунікація та культурні комунікації: проблема взаємозв'язку.

3. Соціокультурні функції масової комунікації.

4. Феномени «культурного імперіалізму» та «інформаційного імперіалізму» в сучасному світі.

5. Масова комунікація і масова культура: проблема взаємозв'язку.

Основні поняття: масова комунікація, засоби масової інформації, культурний імперіалізм, інформаційний імперіалізм, культурна комунікація, канали масової комунікації.

Література.

Обов'язкова:

1. Глаголев В. С. Межкультурная коммуникация в условиях глобализации: учеб. пособ./ В. С. Глаголев, Н. И. Бирюков, Н. Н. Зарубина, Т. В. Зонова, А. Н. Самарин, М. В. Силантьева – М.: Проспект, 2010. – 214 с.
2. Карцева Л. В. Социология культуры: учеб. пособ. для вузов / Л. В. Карцева, Ю. В. Шабалина. – М.: Дашков и К, 2007. – 232 с.
3. Матецкая А. В. Социология культуры: учеб. пособ. / А. В. Матецкая, С. И. Самыгин. –Ростов-на-Дону: Феникс, 2007. – 320 с.
4. Минюшев Ф. И. Социология культуры: учеб. пособие для вузов / Ф. И. Минюшев. – М.: Академический Проект, 2004. – 272 с.

Додаткова:

1. Конецкая В. П. Социология коммуникаций: учеб. / В. П. Конецкая. – М.: Международный университет бизнеса и управления, 1997 – 304 с.
2. Назаров М. М. Массовая коммуникация в современном мире: методология анализа и практика исследований / М. М. Назаров. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 240 с.

Завдання для самостійної роботи студентів.

Підготувати конспекти наступних тем.

Тема 1. Ритуал, символ, міф та їх вплив на життєдіяльність суспільства.

1. Визначення ритуалу в межах різних наук (антропологія, етнографія, соціологія). Аналіз ритуалів в науковому доробку Е. Дюркгайма.
2. Типологія ритуалів.
3. Соціальні функції ритуалів.
4. Сутність символу як механізму пам'яті культури.
5. Типологія символів (В. Тернер, Е. Фромм, О. Лосев та ін.).
6. Значення символів у житті суспільства.
7. Поняття міфу, міфологічного. Міф як життєва реальність (визначення О. Лосева). Соціальні функції міфу.

Література.

Обов'язкова:

1. Гатальська С. М. Філософія культури: підручник. / Гатальська С. М. – К.: Либідь, 2005. – 328 с.
2. Ионин Л. Г. Социология культуры: путь в новое тысячелетие: учеб. пособие для студентов вузов. / Ионин Л. Г. – М.: Логос, 2000. - 431 с.
3. Кармадонов О. А. Социология символа: моногр. Кармадонов О. А. – М.: Academia, 2004. – 352 с.
4. Минюшев Ф. И. Социология культуры: учеб. пособие для вузов / Ф. И. Минюшев. – М.: Академический Проект, 2004. – 272 с.

Додаткова:

1. Берндт Р. М. Мир первых австралийцев / Берндт Р. М., Берндт К. Х. – М.: Наука, 1981. – 447 с.
2. Глебкин В. В. Ритуал в советской культуре / В. В. Глебкин. – М.: Янус-К, 1998. – 167 с.
3. Топоров В. Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ. Исследование в области мифопоэтического: Избранное / Топоров В. Н. – М.: Издательская группа «Прогресс» – «Культура», 1995. – 624 с.

Тема 2. Цінності як структурний елемент культури.

1. Аксиологія як вчення про цінності. Специфіка проблемного поля сучасної аксиології.
2. Цінності і культура: проблема взаємозв'язку.

3. Вплив цінностей на функціонування соціуму.
4. Цінності населення сучасної України: національний та регіональний аспект.

Основні поняття: аксиологія, цінність, соціум.

Література.

Обов'язкова:

1. Ефимов В. И. Общечеловеческие ценности: моногр. / Ефимов В. И., Таланов В. М. – М.: Академия Естествознания, 2010. – 248 с.
2. Кононов И. Ф. Ценностная интерпретация действительности на региональном уровне (пример Донбасса) / Кононов И. Ф. // Грани. – 2003. – № 1. – С. 92 – 99.
3. Кононов И. Ф. Етнос. Цінності. Комунікація: (Донбас в етнокультурних координатах України) / Кононов І. Ф. – Луганськ: Альма матер, 2000. – 494 с.
4. Яницкий М. С. Ценностные ориентации личности как динамическая система / Яницкий М. С. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2000. – 204 с.

Додаткова:

1. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества // Полис. – 1997. - № 4. – С. 6 – 32.
2. Хобта С. В. Аксиологический аспект межрегиональных отношений Востока и Запада Украины / Хобта С. В. // Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогодення та майбутнє: Матеріали Всеукр. конф., Луганськ, 25 – 26 трав. 2006 р. / Наук. ред. І. Ф. Кононов. – Луганськ, 2006. – С. 27–39.
3. Хобта С. В. Ціннісні орієнтації населення Галичини та Донбасу / Хобта С. В. // Стосунки Сходу та Заходу України: суб'єкти, інтереси, цінності: Зб. наук. пр. / Наук. ред. І. Ф. Кононов. – Луганськ, 2007. – С. 111 – 116.

Тема 3. Соціологічні дослідження текстових форм культури.

1. Підходи до аналізу текстових форм культури.
2. Особливості соціологічних досліджень текстових форм культури. Методи збору емпіричної інформації.
3. Результати соціологічних досліджень текстових форм культури в Україні.

Основні поняття: текстові форми культури, соціологічне дослідження, методи збору первинної соціологічної інформації.

Література.

Обов'язкова:

1. Гудков Л. Литература и общество: введение в социологию литературы / Гудков Л., Дубин Б., Страда В.. – М., 1998. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.iiek.edu.ru/publish/slcont.htm>
2. Мелентьева Ю. Социологические и психологические аспекты изучения чтения. Методика изучения читателей / Юлия Мелентьева [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://lib.1september.ru/2004/18/10.htm>
3. Миронова М.В. Психология и социология чтения: учеб. пособ. – Ульяновск: УлГТУ, 2003. – 67 с.
4. Соціологія культури: навч. посібник / За ред. О. М. Семашка, В. М. Пічі. – К.: Каравела, Львів: Новий Світ – 2000, 2002. – 334 с.

Додаткова:

1. Стефановская Н. А. Социологические исследования чтения – проблемы теории и методологии / Стефановская Н. А. // Чтение в библиотеках России: информационное издание. – СПб., 2007. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.nlr.ru/prof/reader/prozam/izd/lr_7.pdf
2. Черновская М. С. Зарубежная социология литературы: основные направления / М. С. Черновская // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2011. – Т. 14. – № 1. – С. 178 – 190.

Завдання до модульного контролю № 1.

Варіант 1.

1. Визначте об'єкт, предмет та завдання соціології культури.
2. Дайте визначення поняття «**субкультура**».
3. **Хто з мислителів називав соціологію емпіричною наукою про культуру:**
  - А) М. Вебер.
  - Б) Г. Зіммель.
  - В) П. Сорокін.
  - Г) О. Конт.

Варіант 2.

1. Дайте характеристику проекту соціології культури К. Манхейма.
2. Дайте визначення поняття «**соціологія культури**».
3. **Яка з наведених характеристик інтелігенції як суб'єкта культурної творчості є найзмістовнішою:**
  - А) інтелектуальна праця.
  - Б) виробництво і розповсюдження ідей.
  - В) освіченість та ерудованість.
  - Г) ввічливість та гуманізм.

Варіант 3.

1. Визначте особливості трактування культури в роботах Г. Зіммеля.
2. Дайте визначення поняття «**культура**».
3. **Як у соціології називають культуру окремої специфічної соціальної спільноти, яка має власне бачення світу:**
  - А) суперкультура.
  - Б) субкультура.
  - В) масова культура.
  - Г) девіантна культура.

Варіант 4.

1. Визначте внесок М. Вебера у розвиток соціології культури.
2. Дайте визначення поняття «**масова культура**».
3. **Хто з соціологів використовував поняття «соціологія культури» та «соціологія духу» як синоніми:**
  - А) К. Манхейм.

- Б) Т. Адорно.
- В) Л. Іонін.
- Г) Г. Зіммель.

Варіант 5.

1. Визначте передумови виникнення масової культури. В чому полягає сутність масової культури?
2. Дайте визначення поняття «елітарна культура».
3. **Хто з соціологів аналізував проблему розриву між об'єктивними та суб'єктивними аспектами сучасної йому культури:**
  - А) К. Манхейм.
  - Б) Т. Адорно.
  - В) Г. Маркузе.
  - Г) Г. Зіммель.

Варіант 6.

1. Охарактеризуйте концепцію культурних суперсистем П. Сорокіна.
2. Дайте визначення поняття «цінності».
3. **Хто є автором концепії «визначення ситуації»:**
  - А) Р. Мертон.
  - Б) Дж. Мід.
  - В) Ч. Кулі.
  - Г) У. Томас.

Варіант 7.

1. Визначте місце культури в системі суспільство (за Т. Парсонсом).
2. Дайте визначення поняття «висока культура».
3. **Становлення масової культури датується:**
  - А) кінцем 18 – початком 19 ст.
  - Б) кінцем 19 – початком 20 ст.
  - В) серединою 20 століття.
  - Г) кінцем 20 – початком 21 ст.

Варіант 8.

1. Дайте характеристику соціальних функцій ритуалу. Наведіть приклади ритуалів у сучасному суспільстві.
2. Дайте визначення поняття «міф».

3. **Оберіть правильну відповідь щодо співвідношення понять «репрезентативна культура», «субкультура», «контркультура»:**

- А) Субкультура та контркультура є невід'ємними складовими репрезентативної культури.
- Б) Субкультура та контркультура протистоять репрезентативній культурі, претендують на її місце.
- В) Субкультура є складовою репрезентативної культури, а контркультура протистоїть репрезентативній культурі, претендує на її місце.
- Г) Репрезентативна культура та контркультура є невід'ємними складовими субкультури.

Варіант 9.

1. Визначте особливості трактування культури в рамках символічного інтераціоналізму (Дж. Мід, У. Томас).

2. Дайте визначення поняття «символ».

3. **Хто є автором крилатого вислову: «Якщо Рим дав світові право, Англія - парламентську діяльність, Франція – культуру та республіканський націоналізм, то сучасні США – науково-технічні революцію та масову культуру»:**

- А) З. Бжезинський.
- Б) Д. Белл.
- В) І. Валлерстайн.
- Г) О. Тоффлер.

Варіант 10.

1. Дайте основні визначення культури.

2. Дайте визначення поняття «ритуал».

3. **Які три типи культури виокремлюються в концепції культурних суперсистем П. Сорокіна:**

- А) ідеаціональна, ідеалістична, чуттєва.
- Б) національна, ідеалістична, чуттєва.
- В) ідеаціональна, атеїстична, чуттєва.
- Г) антична, середньовічна, ренесансна.

Завдання до модульного контролю № 2.

Варіант 1.

1. Чому культура вважається полем для формування ідентичності людини?

2. Дайте визначення поняття «культурне виробництво».

3. **Хто ввів у науковий обіг термін «ідентифікація»**

- А) Г. Зіммель.
- Б) Е. Гіденс.
- В) З. Фрейд.
- Г) Е. Еріксон.

Варіант 2.

- 1. Дайте характеристику соціальних функцій релігії.
- 2. Дайте визначення поняття «**ідентичність**».
- 3. **Що не відноситься до рушійних сил культурної глобалізації (за П. Бергером):**

- А) мова.
- Б) ділова еліта.
- В) культурні заклади.
- Г) суспільні рухи.

Варіант 3.

- 1. Дайте характеристику феноменів культурного та інформаційного імперіалізму.
- 2. Дайте визначення поняття «**глобалізація**».
- 3. **Який дослідник аналізував проблему «зіткнення цивілізацій»:**

- А) С. Хантінгтон.
- Б) Г. Зіммель.
- В) П. Сорокін.
- Г) О. Конт.

Варіант 4.

- 1. Визначте культурні наслідки глобалізації.
- 2. Дайте визначення поняття «**криза ідентичності**».
- 3. **Який соціолог трактує релігію як соціальний факт:**

- А) М. Вебер.
- Б) Е. Дюркгайм.
- В) Е. Гідденс.
- Г) О. Конт.

Варіант 5.

7. **Що таке управління культурою? В чому полягає його сутність?**

- 1. Дайте визначення поняття «**релігія**».

2. Які дослідники вперше описали феномен культурної індустрії, який породив масову, комерційну культуру:

- А) Т. Адорно і М. Хоркхаймер
- Б) Р. Хоггарт і М. де Серто.
- В) Ж. Моліно і П. Бергер.
- Г) Т. Парсонс і Р. Стіл.

Варіант 6.

1. Визначте культурні наслідки руху Контркультури 60-70-х рр. ХХ ст.

2. Дайте визначення поняття «соціалізація».

3. Хто є автором тези: «Ми створили культуру, що базується на масових розвагах і масовому самозадоволенні... Культурні сигнали передаються через Голлівуд і «McDonald's» по всьому світу. На відміну від звичайних завойовників, ми не задовольняємося підпорядкуванням інших: ми наполягаємо на тому, щоб нас імітували»:

- А) З. Бжезинський.
- Б) Д. Белл.
- В) Е. Гіденс.
- Г) Р. Стіл.

Варіант 7.

1. Визначте основні напрямки досліджень соціології текстових форм культури.

2. Дайте визначення поняття «культурна політика».

3. Яка країна контролює більшу частину міжнародних новин:

- А) Франція.
- Б) Китай.
- В) США.
- Г) Великобританія.

Варіант 8.

1. Дайте характеристику основних принципів культурної політики в Україні.

2. Дайте визначення поняття «соціологія книги».

3. Хто є автором наступного визначення поняття «глобалізація»: це інтенсифікація світових соціальних відносин, зростаюча взаємозалежність суспільств, що складають сучасну людську цивілізацію:

- А) М. Арчер.
- Б) Р. Робертсон.
- В) Е. Гіденс.
- Г) Р. Стіл.

Варіант 9.

- 1. Дайте характеристику підходів до проблеми виникнення релігії.
- 2. Дайте визначення поняття «культурний імперіалізм».
- 3. **В якій країні зародився рух буккросинг:**
  - А) Франція.
  - Б) Китай.
  - В) США.
  - Г) Великобританія.

Варіант 10.

- 1. Дайте характеристику рушійних сил культурної глобалізації.
- 2. Дайте визначення поняття «соціологія читання».
- 3. Засновником якої галузі знання вважають П. Отле:
  - А) соціологія читання.
  - Б) соціологія книги.
  - В) соціологія літератури.
  - Г) соціологія тексту.

Питання до іспиту з дисципліни «Соціологія культури».

1. Визначте місце соціології культури у структурі наукового знання. Охарактеризуйте її об'єкт та предмет дослідження.
2. Встановіть відмінності соціології культури від інших наук про культуру.
3. Дайте характеристику культурно-аналітичного підходу до аналізу культури.
4. Дайте характеристику структурно-функціоналістському підходу до аналізу культури.
5. Дайте характеристику структурно-символічному підходу до вивчення культури.
6. Визначте особливості аналізу культури в межах постструктуралізму.
7. Дайте визначення культури. Охарактеризуйте її соціальні функції.
8. Дайте характеристику моделей соціокультурної динаміки.
9. Що таке масова культура? Визначте передумови її виникнення.
10. Визначте особливості елітарної культури.
11. Дайте характеристику субкультури. Встановіть специфіку молодіжних субкультур.
12. Дайте характеристику проблемного поля соціології книги.
13. Дайте характеристику проблемного поля соціології читання.
14. Дайте характеристику проблемного поля соціології літератури.
15. Дайте характеристику суб'єктів культурної творчості.
16. Визначте культурні наслідки руху Контркультури 60-70-х рр. XX ст.
17. Дайте характеристику феномена творчих (культурних) індустрій.
18. Дайте характеристику культури як поля формування ідентичності особистості.
19. Встановіть особливості формування ідентичності в різних типах суспільства.
20. Дайте характеристику сучасної культури як джерела кризи ідентичності особистості.
21. Дайте характеристику релігії як культурного феномену.

22. Дайте характеристику релігійному фундаменталізму.
23. Визначте, у чому полягає культуротворча роль релігії.
24. Дайте характеристику соціокультурних функцій масової комунікації.
25. Дайте характеристику феноменів «культурного імперіалізму» та «інформаційного імперіалізму» в сучасному світі.
26. Встановіть специфіку проблемного поля сучасної аксиології.
27. Дайте характеристику системи цінностей сучасної України.
28. Визначте сутність символу як механізму пам'яті культури.
29. Визначте соціальні функції ритуалів.
30. Встановіть значення міфів у житті суспільства. Наведіть приклади сучасних міфів.

Список використаної літератури.

1. Аблеев С. Р. Специфика и тенденции массовой культуры: анализ основных аспектов / С. Р. Аблеев, С. И. Кузьминская. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ethics.roerich.com/doc/kultura/Ablev_KCBMasKult.htm
2. Андреева Г. М. К вопросу о кризисе идентичности в условиях социальных трансформаций / Г. М. Андреева // Психологические исследования. – 2011. – № 6 (20) – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.psystudy.ru/index.php/num/2011n6-20/580-andreeva20.html>
3. Атоян А. В. Инерционный аспект культурных запретов / Атоян А. В. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/1161/1/11_At.pdf
4. Байдаров Э. У. Влияние глобализации на культуру и ценности человека / Э. У. Байдаров. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://credonew.ru/content/view/510/30/>
5. Балакшин А. С. Сущность и содержание понятия «Культурная политика» / А. С. Балакшин. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://www.unn.ru/pages/issues/vestnik/99990201_West_soc_2004_1\(3\)/43.pdf](http://www.unn.ru/pages/issues/vestnik/99990201_West_soc_2004_1(3)/43.pdf).
6. Бачинин В. А. История западной социологии: учеб. / В. А. Бачинин, Ю. А. Сандулов. – СПб.: Издательство «Лань», 2002. – 384 с.
7. Беловицкая А. Общее книговедение: учеб. пособ – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook011/01/topicsw.htm>
8. Бердяев Н. Экзистенциальная диалектика божественного и человеческого / Н. Бердяев. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://krotov.info/library/02_b/berdyaev/1944_041_1.htm
9. Берестовская Д. С. Культурология. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://pidruchniki.ws/15840720/kulturologiya/kulturologiya_-_berestovskaya_ds
10. Битники / Beatniks. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://molodej.org/bitniki-beatniks/>

11. Большой социологический словарь: в 2-х т. /Сост. Д. Джери, Дж. Джери. – М.: Вече, АСТ, 2001. - 544с.
12. Буккроссинг в Украине (официальный сайт). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://bookcrossing-ua.at.ua>
13. Быкова Э. В. Народная, элитарная и массовая культура / Быкова Э. В. // Культурология. Программа базового курса для студентов технических вузов. — М., 2001. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://avt.miem.edu.ru/Kafedra/KT/Publik/posob_2_kt.html
14. В России мультфильм «Ну, погоди!» запретят смотреть детям до 18 лет. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://korrespondent.net/video/showbiz/1388440-v-rossii-multfilm-nu-pogodi-zapretyat-smotret-detyam-do-18-let>
15. В Украине 71% населения назвали себя религиозными, а 3% – атеистами – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.segodnya.ua/ukraine/V-Ukraine-71-naseleniya-nazvali-sebya-religioznyimi-a-3-ateistami.html>
16. Віруючих українців за десятиріччя побільшало на 13 %. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.irs.in.ua
17. Волков Ю. Г. Социология: Курс лекций / Волков Ю. Г., Нечипуренко В. Н., Попов А. В. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. – 512 с.
18. Волков Ю. Г. Социология: Курс лекций / Волков Ю. Г., Нечипуренко В. Н., Попов А. В. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. – 512 с.
19. Востряков Л. Е. Культурная политика: концепции, понятия, модели / Л. Е. Востряков. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.epolicy.ru/analytics/80.html>
20. Гаврилов Н. И. Краткий курс лекций по социальной психологии: учеб. пособ. для социологов / Н. И. Гаврилов. – Донецк: ДонГУУ, 2007. – 131 с.
21. Галуцкий Г. М. Управляемость культуры и управление культурными процессами / Галуцкий Г. М. – М.: Издательский дом «Галуцкий и С.», 1998. – 464 с.
22. Гараджа В. И. Социология религии / В. И. Гараджа. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 348 с.

23. Гатальська С. М. Філософія культури: підручник. / Гатальська С. М. – К.: Либідь, 2005. – 328 с.
24. Глаголев В. С. Межкультурная коммуникация в условиях глобализации: учеб. пособ./ В. С. Глаголев, Н. И. Бирюков, Н. Н. Зарубина, Т. В. Зонова, А. Н. Самарин, М. В. Силантьева – М.: Проспект, 2010. – 214 с.
25. Гриценко О. Культура і влада. Теорія і практика культурної політики в сучасному світі / Олександр Гриценко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.culturalstudies.in.ua/knigi_1.php
26. Гудков Л. Литература и общество: введение в социологию литературы / Гудков Л., Дубин Б., Страда В.. – М., 1998. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.iiek.edu.ru/publish/slcont.htm>
27. Деррида Ж. Глобализация, мир и космополитизм / Жак Деррида // Космополис. – 2004. – № 2 (8). – С. 125-140. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ec-dejavu.net/g/Globalization.html>
28. Дети-маугли в мировой истории: справка. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.regnum.ru/news/769355.html>
29. Дети-маугли»: возможно ли восстановление? Мнение эксперта – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://news.mail.ru/society/1238980/>
30. Дик П. Ф. Культурология : учеб. пособ. / П. Ф. Дик, Н. Ф. Дик. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2006. – 384 с.
31. Дик П. Ф. Основы религиоведения: учеб. / П. Ф. Дик. – Астана-Костанай, 2000. – 202 с.
32. Дробот Г. А. Глобализация: понятие, этапы, противоречия, оценки / Г. А. Дробот. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://do.gendocs.ru/docs/index-5.html>
33. Ерасов Б. С. Социальная культурология / Б. С. Ерасов. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rudocs.exdat.com/docs/index-173717.html>
34. Ерышев А. А. Социология религии: учеб. пособ. / Ерышев А. А., Лукашевич Н. П – К.: МАУП, 1999. – 120 с.

35. Железнова Н. А. Глобализация: индийский ответ на мировой вызов / Железнова Н. А. // Вопросы философии. – 2009. – № 7. – С. 54 – 66.
36. Закович М. М. Культурологія: українська та зарубіжна культура: навч. посіб. / М. М. Закович – К.: Знання, 2007. – 288 с.
37. Заковоротная М. В. Идентичность человека. Социально-философские аспекты / Заковоротная М. В. – Ростов-на-Дону, 1999. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000729/st000.shtml>
38. Закон України «Про Концепцію державної політики в галузі культури на 2005-2007 роки» (редакція від 03. 03. 2005 р.) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2460-15>
39. Закон України «Про культуру» (редакція від 12. 12. 2012 р.). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>
40. Зелинский С. А. Информационно-психологическое воздействие на массовое сознание / С. А. Зелинский. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psyfactor.org/lib/zelinski-01.htm>
41. Зелинский С. А. Манипулирование личностью и массами (Манипулятивные технологии власти при атаке на подсознание индивида и масс) / С. А. Зелинский. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psyfactor.org/lib/zelin6.htm>
42. Зиновьева А. А. Сущность глобализации / Зиновьева А. А. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://old.tisbi.org/science/vestnik/2009/issue1/Zinovjeva.html>
43. Иноземцев В. Л. Современная глобализация и ее восприятие в мире / Иноземцев В. Л. // Век глобализации. – 2008. – Выпуск №1. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.socionauki.ru/journal/articles/129823/>
44. Ионин Л. Г. Социология культуры: путь в новое тысячелетие: учеб. пособие для студентов вузов. / Ионин Л. Г. – М.: Логос, 2000. - 431 с.
45. Ирхин Ю. В. Социология культуры: учеб. / Ирхин Ю. В. – М.: Экзамен, 2006. – 525 с.

46. Інформаційний звіт Державного комітету України у справах національностей та релігій «Про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні за 2009 рік». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.irs.in.ua
47. Інформаційний звіт Мінкультури «Про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні за 2009 рік». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
http://risu.org.ua/ua/index/resources/governments_doc/relig_freedom/52019.
48. Кабо В. Происхождение религии: история проблемы / В. Кабо. – Канберра, 2002. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://aboriginals.narod.ru/origins_of_religion.html
49. Кавелти Дж. Г. Изучение литературных формул / Кавелти Дж. Г.; пер. с англ. Е. М. Лазаревой. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.metodolog.ru/00438/00438.html>
50. Карцева Л. В. Социология культуры: учеб. пособ. для вузов / Л. В. Карцева, Ю. В. Шабалина. – М.: Дашков и К, 2007. – 232 с.
51. Квасова И. И. Социология культуры: учеб. пособ. / И. И. Квасова. – М.: Изд-во РУДН, 2005. – 182 с.
52. Кириленко Г. Г. Философия / Кириленко Г. Г., Шевцов Е. В. – М.: АСТ: СЛОВО, 2009. – 672 с.
53. Кнатько Ю. И. Трансформация культуры в контексте современных глобализационных процессов / Ю. И. Кнатько. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/24359/1/85-92.pdf>
54. Козловський О. Рівень релігійності та конфесійна структура областей України (соціологічний вимір) / О. Козловський // Українське суспільство 1991 – 2010. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2010. – С. 441 – 449.
55. Кордуэлл Л. М. Психология. А – Я: Словарь-справочник / Л. М. Кордуэлл; пер. с англ. К. С. Ткаченко. – М.: ФАИР – Пресс, 2000. – 448 с.
56. Костина А. В. Популярная культура / А. В. Костина // Энциклопедия гуманитарных наук. - 2005. - № 3. - С. 213-215. –

- [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.mosgu.ru/nauchnaya/ZPU/2005_3/Kostina2/index.pdf
57. Костина А. В. Традиционная, элитарная и массовая культуры. концептуальные подходы к исследованию / А. В. Костина. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.pandia.ru/text/77/152/12450.php>
58. Кравченко А. И. История зарубежной социологии: учеб. пособ. для вузов / А. И. Кравченко. – М.: Культура, Академический проект, 2005. – 704 с.
59. Кравченко А. И. Культурология: учеб. пособ./ А. И. Кравченко. – М.: Академический Проект, 2002. – 496 с.
60. Кравченко А. Социология: Общий курс: учеб. пособ. для вузов / А. Кравченко. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/kravch/09.php
61. Краткий словарь по философии. Более 1000 статей. / Авт.-сост. Н. Н. Рогалевич. – Минск: Харвест, 2008. – 832с.
62. Культурна політика в Україні. Аналітичний огляд / Ред. – упоряд. О. Гриценко. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.culturalstudies.in.ua/zv_2007_s1.php
63. Культурология: учеб. / Под ред. Эренгрос Б. А. – М.: Издательство Оникс, 2007. – 480 с.
64. Культурология: учеб. пособ. / Составитель и ответств. редактор А. А. Радугин. – М.: Центр, 2001. – 304 с.
65. Культурология: XX век: Словарь. / Гл.ред.,сост. А. Я.Левит. – СПб.: Университетская книга, 1997. – 630 с.
66. Лалетин Д. А. Культурология: учеб. пособ. / Д. А. Лалетин – Воронеж: ВГПУ, 2008. – 264 с.
67. Левикова С. И. МОЛОДЕЖНЫЕ СУБКУЛЬТУРЫ И ОБЪЕДИНЕНИЯ / С. И. Левикова. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.civisbook.ru/files/File/Levikova_Molodezhnie.pdf
68. Лигинчук Г.Г. Основы менеджмента: учебный курс / Лигинчук Г. Г. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.e-college.ru/xbooks/xbook032/book/index/index.html?go=part-015*page.htm
69. Лобанова А. С. Соціологія культури: навч. посіб. / Алла Степанівна Лобанова, Ірина Володимирівна Грабовець,

Людмила Володимирівна Кучерявенко. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2010. – 131 с.

70. Локтев С. П. Исторические предпосылки развития массовой культуры / С. П. Локтев. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://tomb-raider6.narod.ru/lib/ff/filosofskie_i_kulturologicheskie_/s.p_loktev.i_storicheskie_predpos.html

71. Массовая культура : учебное пособие / Акопян К. З., Захаров А. В., Кагарлицкая С. Я. и др. - М.: Альфа-М: ИНФРА-М, 2004. – 304 с.

72. Матецкая А. В. Социология культуры: учеб. пособ. / А. В. Матецкая, С. И. Самыгин. –Ростов-на-Дону: Феникс, 2007. – 320 с.

73. Мелентьева Ю. Социологические и психологические аспекты изучения чтения. Методика изучения читателей / Юлия Мелентьева. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://lib.1september.ru/2004/18/10.htm>

74. Микляева А. В. Социальная идентичность личности: содержание, структура, механизмы формирования: моногр. / Микляева А. В., Румянцева П. В. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2008. – 256 с.

75. Минюшев Ф. И. Социология культуры: учеб. пособие для вузов / Ф. И. Минюшев. – М.: Академический Проект, 2004. – 272 с.

76. Миронова М.В. Психология и социология чтения: учеб. пособ. – Ульяновск: УлГТУ, 2003. – 67 с.

77. Михайлова Л. И. Социология культуры / Л. И. Михайлова: учеб. пособ.. – М.: Дашков и К, 2008. – 396 с.

78. Михайлова Н. Г. Народная культура / Н. Г. Михайлова // Культурология XX век энциклопедия / Главный редактор С.Я. Левит. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://culture.niv.ru/doc/culture/encyclopedia-xx-vek/index.htm>

79. Многоликая глобализация. Культурное разнообразие в современном мире / Под ред. П. Бергера, С. Хантингтона; пер. с англ. В. В. Сапова. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 379 с.

80. Основы религиоведения : учеб. / Под ред. И. Н. Яблокова. – М.: Высшая школа, 1998. – 368 с.

81. Панкин В. Г. Книга как информационно-технологическая основа культуры / Панкин В. Г., Григорьева О. А. // Социс. – 2009. – № 7. – С. 78 – 84.
82. Разлогов К. Массовая культура: спасение или гибель? / Кирилл Разлогов. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://myslitel.org.ua/2012/07/massovaya-kultura-spasenie-ili-pogibel/>
83. Религиозный фундаментализм // Философская энциклопедия. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.dic.academic.ru
84. Ручка А. О. Акультурація особистості в контексті дозвіллевих практик і преференцій / А. О. Ручка. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.knukim.edu.ua/conferences_2004_proceedings_ruchka.html
85. Сергеев С. А. Молодежные субкультуры в республике / С. А. Сергеев // Социс. – 1998. – № 11. – С. 95 – 102.
86. Симонова О. А. К формированию социологии идентичности / О. А. Симонова // Социологический журнал – 2008 – № 3. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.isras.ru/files/File/Sociologymagazin/Socmag_03_2008/03_Simonova.pdf
87. Соколов К. Б. Глобализация культуры – благо или новая проблема? / К. Б. Соколов // Диалог цивилизаций в эпоху становления глобальной культуры / Отв. ред. Н. А. Хренов. – М.: ГИИ, 2012. – С. 203 – 239.
88. Соколова Н. Л. Популярная культура в эпоху «новых» медиа: социальный анализ культурных практик /. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора философских наук / Соколова Наталья Леонидовна. – Самара, 2010. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://dibase.ru/article/11102010_sokolovanl
89. Сосновская А. М. Журналист: личность и профессионал (психология идентичности) / А. М. Сосновская. – СПб: Изд-во Михайлова В. А., 2006. – 240 с.
90. Социология: учеб. пособ. / Под ред. Касьянова В. В. – Ростов-на-Дону: Издательский центр «МарТ», 2000. – 512с.

91. Соціологія культури: навч. посібник / За ред. О. М. Семашка, В. М. Пічі. – К.: Каравела, Львів: Новий Світ – 2000, 2002. – 334 с.
92. Соціологія: курс лекцій: навч. Посіб. для студентів / За ред. Шудло С. А., Романіва Т. М., Мірчук І. Л. – Дрогобич: Вимір, 2007. – 240 с.
93. Стефановская Н. А. Проблемы развития социологии чтения в России / Стефановская Н. А. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.library.ru/1/sociolog/
94. Стефановская Н. А. Социологические исследования чтения – проблемы теории и оціологія / Стефановская Н. А. // Чтение в библиотеках России: информационное издание. – СПб., 2007. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.nlr.ru/prof/reader/prozam/izd/lr_7.pdf
95. Тараканова О. Л. Антикварная книга: электронный учеб. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.hi-edu.ru/e-books/AK/cont.htm>
96. Тишунина Н. В. Современные глобализационные процессы: вызов, рефлексии, стратегии / Тишунина Н. В. // Глобализация и культура: аналитический подход. – СПб., 2003. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ec-dejavu.net/g/Globalization.html>
97. Толерантность / Общ. ред. М. П. Мчедлова. – М.: Республика, 2004. – 416 с.
98. Трофимова Р. А. Библиосоциология: история, теории, методология, исследовательские методы: Автореф. дис. на соиск. учен. степ. д. социол. н.: Спец. 22.00.01 / Трофимова Раиса Афанасьевна; [Алт. Гос. Ун-т]. – Барнаул: 2002. – 34 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/125853.html>
99. Труфанов Е. О. Человек в лабиринте идентичностей / Е. О. Труфанов // Вопросы философии. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=102
100. Туроу Л. Будущее капитализма. Как сегодняшние экономические силы формируют завтрашний мир / Лестер Туроу; пер. с англ. А. И. Федорова. – М., 1996. – [Электронный

- ресурс]. – Режим доступа : www.fidel_kastro.ru/politica/thorow_future/index.htm
101. Українське суспільство 1991 – 2010. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2010. – 636 с.
102. Устюгова Е. Н. Глобализация и культура / Е. Н. Устюгова // Глобализация и культура: аналитический подход. – СПб., 2003. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ec-dejavu.net/g/Globalization.html>
103. Уткин А. И. Глобализация: процесс и осмысление / А.И. Уткин. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://do.gendocs.ru/docs/index-131678.html>
104. Философия: учеб. / Под общ. ред. В. В. Миронова. – М.: Норма, 2005. – 673 с.
105. Хобта С. В. Ідентичність як фактор формування електоральних установок / Хобта С. В. // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки. – 2013. – № 11 (270). – С. 58 – 76.
106. Хобта С. В. Региональные особенности идентификации в современном украинском обществе: Донбасс и Галичина / Хобта Светлана Викторовна // Культура України: цілісність у регіональній різноманітності: Зб. матеріалів Всеукр. науково-практ. конф., Київ, 19 листопада 2008 р. – К. : ДАКККіМ, 2008. – С. 206 – 215.
107. Черновская М. С. Зарубежная социология литературы: основные направления / М. С. Черновская // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2011. – Т. 14. – № 1. – С. 178 – 190.
108. Чернышова А. А. Культура как объект управления : Дис. канд. культурологических наук : 24.00.01 / Чернышова Анастасия Александровна. – Челябинск, 2005. – 141 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/188810.html>
109. Шевнюк О. Л. Культурологія: навч. посіб./ О. Л. Шевнюк – К.: Знання-Прес, 2007. – 353 с.
110. Щепанская Т. Б. Символика молодежной субкультуры. Опыт этнографического исследования системы. 1986 – 1989 гг.: моногр. / Т. Б. Щепанская. – СПб: Наука, 1993. – 340 с.

111. Щепанская Т. Б. Традиции городских субкультур / Щепанская Т. Б. // Современный городской фольклор. – М., 2003. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://pochaly.narod.ru/subcult-f.htm>
112. Щудло С. А. Регіональні особливості релігійного середовища українського суспільства (за результатами соціологічного дослідження) / С. А. Щудло // Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогодення, майбутнє: Матеріали Всеукр. Конференції, Луганськ, 25 – 26 травня 2006 р. / Наук. ред. І. Ф. Кононов. – Луганськ: Знання, 2006. – С. 51 – 63.
113. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. Пер. с англ./ Э. Эриксон – М.: Флинта, 2006. – 342 с.

Лебідь Л. І. Соціологія культури. – Навчальний посібник.

Соціологія культури є однією із тих галузей соціології, яка динамічно розвивається. Разом з тим на сучасному етапі існує проблема визначення місця даної галузі знання як серед інших наук про культуру, так і власне у системі соціології. У навчально-методичному посібнику викладено як усталені погляди на деякі проблеми культури, так і суперечливі. Метою навчально-методичного посібника є формування у студентів уявлення про соціологію культури як дисципліну та галузь знань, визначення особливостей соціологічних концепцій аналізу культури, виявлення специфіки культури як атрибута соціальної системи. Навчально-методичний посібник включає програмно-методичну інформацію з курсу «Соціологія культури»: розподіл часу, структуру, зміст дисципліни; базову теоретичну інформацію; завдання для засвоєння навчального матеріалу; завдання для самостійної роботи; завдання до модульного контролю; список рекомендованої літератури; питання до іспиту з курсу.

Ключові слова: соціологія культури, глобалізація, культура, суспільство.

Лебедь Л. И. Социология культуры. – Учебное пособие.

Социология культуры является одной из динамично развивающихся отраслей социологии. Вместе с тем на современном этапе существует проблема определения места данной отрасли знания как среди других наук о культуре, так и собственно в системе социологии. В учебно-методическом пособии изложены как устоявшиеся взгляды на некоторые проблемы культуры, так и противоречивые. Целью учебно-методического пособия является формирование у студентов представления о социологии культуры как дисциплине и области знаний,

определение особенностей социологических концепций анализа культуры, выявление специфики культуры как атрибута социальной системы. Учебно-методическое пособие включает программно-методическую информацию по курсу «Социология культуры»: распределение учебного времени, структуру, содержание дисциплины; базовую теоретическую информацию; задания для усвоения учебного материала; задания для самостоятельной работы; задания к модульного контроля; список рекомендуемой литературы; вопросы к экзамену по курсу «Социология культуры».

Ключевые слова: социология культуры, глобализация, культура, общество.

Lebid L. I. Sociology of Culture. – Tutorial.

Sociology of Culture is one of the dynamically developing branches of Sociology. However, nowadays there is a problem of determining the place of this branch of knowledge among other sciences of culture, and properly, in the system of Sociology. Both, well developed views on some issues of culture and contradictory ones are represented in this Postgraduate Courses Manual. The purpose of educational and methodical manuals is formation of students' points of view on sociology of culture as a discipline and field of knowledge, the definition of the features of sociological concepts analysis of culture, identification of the specific of culture as an attribute of the social system. Instructor's manual includes software and methodological information on the course "Sociology of Culture", namely, the distribution of the course term; content of the discipline; basic theoretical information; tasks for learning; tasks for independent work; tasks for modular control, recommended references, questions for the exam on the course «Sociology of Culture».

Keywords: sociology of culture, culture, globalization, society.

Навчально-методичне видання

ЛЕБІДЬ Лілія Іванівна

СОЦІОЛОГІЯ КУЛЬТУРИ

*Навчально-методичний посібник для студентів
денної та заочної форм навчання
спеціальності «Соціологія»*

За редакцією автора
Комп'ютерне макетування – Л. І. Лебідь

Здано до склад. 01.10.2013 р. Підп. до друку 01.11.2013 р.
Формат 60x84 1/16. Папір офсет. Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 12,73. Наклад 300 прим. Зам. № 166.

Видавець і виготовлювач
Видавництво Державного закладу
«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, 91011. Тел./факс: (0642) 58-03-20.
e-mail: alma-mater@list.ru
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3459 від 09.04.2009 р.